

I. MİLİTARİZMDEN
ARINDIRILMIŞ
BİR DÜNYA ÜTOPYASI
SEMPOZYUMU

**I. MİLİTARİZMDEN
ARINDIRILMIŞ
BİR DÜNYA ÜTOPYASI
SEMPOZYUMU**

BİRİNCİ GÜN (16/10/ 2021)

Açılış Konuşmaları: 13.00-13.30

ADAM-*DER* Genel Başkanı / ÇETİN ALİ NERGİS 06

Danışma Kurulu Adına / NİLGÜN TOKER 12

I. OTURUM: 13.30- 15.00

Moderatör: TANIL BORA

DÜNDEN BUGÜNE MİLİTARİZMİN GELİŞİMİ

- Militarizmin Kökeni ve Kapsamı-Tarihsel ve Yapısal Temelleri / Kaynakları / REMZİ ALTUNPOLAT 20
- Dönüşen Militarist Yapılar, Paramiliter Gruplar ve Devlet / AYHAN IŞIK.....27
- Sermaye İmparatorluğunun Krizi ve Küresel Militarizmin Yeni Toplumsal Dinamikleri / FUNDA HÜLAGÜ.....37

II. OTURUM: 15.30- 17.30

Moderatör: PINAR BEDİRHANOĞLU

DÜNYADA GÜVENLİK ANLAYIŞININ DÖNÜŞÜMÜ: DİSTOPİK TOPLUM VE GÜVENLİK DEVLETİ

- Dünyada Güvenlik Devletine Yönelim: Nedenler, Sonuçlar, Çözümler / ÖZLEM KAYGUSUZ 58
- Kapitalist Militaristler: Askeri Holdingler / ABDULLAH KÖKTÜRK..... 72
- Covid-19 Pandemisi Koşullarında Distopya ile Ütopya Arasında Mücadele / ZEYNEP GAMBETTİ 92

İKİNCİ GÜN (17/10/ 2021)

III. OTURUM: 13.30-15.00

Moderatör: ŞEBNEM OĞUZ

TÜRKİYE'DE MİLİTARİZM VE DEVLET

- Türkiye'de Savaş Sanayisinde Devlet-Sermaye ilişkileri / BAHADIR ÖZGÜR 103
- Dünden Bugüne Darbelerin Analizi ve Militarizmin Yoğunlaşmasındaki Rollerini / İSMET AKÇA 116

IV. OTURUM: 15.30-17.30

Moderatör: AYŞE ERZAN

MİLİTARİZM, ASKERİ SANAYİ KOMPLEKSİ VE DEVLET BÜTÇESİ

- Dünyada Askeri ve Silah Sanayinin Karşılaştırmalı Analizi ve Geleceğimiz / ÇAĞLAR KURÇ 132
- Türkiye'de MSB'nin Devlet Bütçesindeki Payı ve Askeri Harcamaların Ekonomik, Kültürel, Siyasi Yansımaları / ADEM YAVUZ ELVEREN 146
- Barış Ekonomisi / GÜLAY GÜNLÜK ŞENESEN 160

I. MİLİTARİZMDEN ARINDIRILMIŞ BİR DÜNYA ÜTOPYASI SEMPOZYUMU

Açılış Konuşması

ÇETİN ALİ NERGİS

ADAM-DER Genel Başkanı

Askeri Darbelerin Asker Muhalifleri Derneği adına, bu sempozyuma katılan ve sosyal medya hesapları üzerinden bizi izleyen herkesi saygıyla selamlıyorum.

Militarizm ve Devlet başlığı altında düzenlediğimiz bu sempozyum, geçtiğimiz Mart ayında düzenlemiş olduğumuz karikatür yarışmasından sonra, Militarizmden Arındırılmış Bir Dünya Ütopyası ana başlığı altında düzenlediğimiz ikinci etkinlik oluyor. Her iki etkinliği de her yıl geliştirerek tekrarlayacağımız, derneğimizin sürekli faaliyetleri haline getirmek istiyoruz.

12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinin, sol siyasi düşünceleri nedeniyle TSK'den uzaklaştırdığı askerlerin derneği olan ADAM-DER'in kuruluş amaçlarından biri de "Diktatörlüğe, darbelere ve militarizme karşı demokrasiyi ve insan haklarını savunmak, insanlık suçlarının önlenmesi ve faillerinin yargılanması için çaba göstermek" tir.

Yani bugün evrensel bir sorun olmakla birlikte özellikle ülkemizin başına musallat olmuş darbeci geleneğe, hukuk tanımayan keyfi yönetimlere, bugünün tek adam diktatörlüğüne ve bunların içinde geliştikleri ve büyüttükleri militarist yapıya karşı demokrasiyi, insan haklarını savunmak ve savaşlardan kurtulmuş, militarizmden arınmış bir dünya ütopyasını büyütme amacımız.

Ordunun komuta kademelerinde görevliken ya da bu kademelerde yer almak üzere yetiştirilirken, bu kurumdan ilişkisi kesilmiş olan-

ların, şimdi Militarizme karşı bir sempozyum düzenliyor olması ilginç gelebilir.

Bunun bir yanıtını, bizlerin TSK'dan niçin uzaklaştırıldığımız sorusunun karşılığında bulmak mümkün.

Her iki darbeye ordu, nasıl ki, yükselen halk muhalefetini bastırma-ya çalışırken bu ülkenin devrimci, ilerici birikimini yok etmeye yöneldiyse, aynı şekilde, kendi içinde de benzer bir tutum izledi. Ordu içinde yer alan ne kadar devrimci, demokrat, yurtsever asker varsa bunlara karşı büyük bir kinle yürütülen bir tasfiyeye tanık olduk.

Kendi içinden çıkan devrimcilere karşı duyulan bu kinin bir örneğini, Kızıldere'de sağ yakalanmışken üzerine onlarca kurşun yağdırılan Teğmen Saffet Alp'in öldürülüşünde görebiliriz. 70 li yılların başında Ziverbey Köşkü olarak ünlenen işkence merkezinden, bu ülkenin ilerici aydınları, gazeteci ve sanatçıların yanı sıra devrimci askerleri de geçti.

1980 12 Eylül darbesinin şefi Evren, "onlar için hain bile diyemem" demişti. Teğmen Ahmet Reşit Erdoğan, 1982'de Mamak cezaevinde şüpheli bir biçimde ölürken, yüzlerce subay, astsubay, öğrenci asker Ankara Dil ve İstihbarat Okulunda, Bursa, İstanbul ve Ankara polisinin sorgu odalarında işkenceden geçiriliyordu. Arkadaşlarını ele vermesi için kendisiyle yapılmak istenen pazarlığı reddeden Teğmen Ömer Yazgan da darbecilerin idam ettiği devrimci Teğmen olarak tarihe geçti.

Onların şahsında darbelere, diktatörlüklere ve militarizme karşı mücadelede yitirdiğimiz tüm insanlarımızı saygıyla selamlıyorum.

Bizler, bir büyük ütopyanın takipçileri idik. Birçoğumuzda bu ütopya, cumhuriyetin kuruluşunda ordunun saflarında gösterilen fedakârcı öne atılma duygusundan esinlenerek yeşermişti. Cumhuriyet devrimini daha ileri götürme arzusunu ve 1961 Anayasasına sahip çıkma çabalarını 12 Mart darbesi öncesi ve sonrasında TSK'dan ilişkisi kesilen askerler arasında yaygın bir şekilde görmek mümkündür. Aynı dönemde, kurtuluşu sosyalizmde gören ve bu yönde arayışa girenlerin sayısı da azımsanmayacak düzeydedir. 12 Eylül dönemi tasfiyelerine damga-

sını vuran ise özellikle sosyalizme yönelmiş olanların ordudan uzaklaştırılmasıdır. Elbette tasfiye onlarla sınırlı değildi. Sosyal demokraftan kendini sadece yurtsever olarak tanımlayanlara kadar geniş bir tasfiyeye tanık olduk.

Çocuk denebilecek yaşlarda katıldığımız ordunun saflarında, gelecek güzel günlerin inşasında bizlerin de katkısı, emeği olacağını düşünüyor, bununla gurur duyuyorduk.

Biz kahramanlık öyküleri ile eğitilip, bağımsız ve egemen bir ulus olduğumuzu düşünür, ordumuzun güçlü ve yenilmez olduğu yönünde eğitim alırken, sadece silahlarımızda değil, mataralarımızda ve çatal kaşıklarımızda da US damgası vardı. İktidarda da Amerikancı generaller.

Birçoğumuz 14 yaşında üniforma giydik. Askerlik yapmış her erkek yurttaş o üniformanın sadece bir giysi olmadığını, tek tip olmanın ötesinde çok daha başka anlamlarla yüklü olduğunu ve zaman içinde onu giyenleri nasıl etkisi altına aldığını bilir. Başlangıçta anlamsız gelen birçok davranış, söz giderek normalleşmeye, kanıksanmaya başlar ve sizi kontrol altına alır. Vatan savunması diye saf duygularla içinize serpilen tohumlar, zamanla militarizm olarak yeşerir.

Askerlik, vatana karşı bir namus borcu ise, o üniforma da o namusu temsil eder. Öyle midir? Tartışılması gerek elbette. Bu aşamada Nazım Hikmet'in vatan haini şiiri geliyor akla.

*Vatan çiftliklerinize,
kasalarınızın ve çek defterlerinizin içindekilerse vatan,
vatan, şose boylarında gebermekse açlıktan,
vatan, soğukta it gibi titremek ve sıtmadan kıvrnamaksa yazın,
fabrikalarınızda al kanımızı içmekse vatan,
vatan tırnaklarıysa ağalarınızın,
vatan, mızraklı ilmühalse, vatan, polis copuysa,
ödeneklerinize, maaşlarınızsa vatan,
vatan, Amerikan üsleri, Amerikan bombası,
Amerikan donanması, topuysa,*

*vatan, kurtulmamaksa kokmuş karanlığımızdan,
ben vatan hainiyim.*

Diye sesleniyordu Nazım.

ADAM-DER üyeleri olarak yetiştiğimiz bu kurumun bizlerin hayatları üzerinde çok etkisi olduğunun farkındayız. Ancak en büyük etkisinin, Nazımın şiirinde en yalın biçimiyle ifade ettiği gibi, gerçekle yalan arasındaki o görünmez, bilinmez hatta aşılmaz gibi duran o duvarın yıkılmasında önemli bir rol oynadığını düşünenlerdenim.

Kutsanan askerliğin, yüceltilen sözde vatanseverliğin, kışkırtılan milliyetçiliğin her birinin sadece bu sistemin devamlılığı için üretilmiş kavramlar olduğunu gördük. Bunların sadece askerlik kurumu içinde değil, bütün bir toplumu esir almak için nasıl kullanıldığına yıllar içinde tanık olduk.

ADAM-DER'in bu sempozyumu düzenlenmesinin bir nedeni, içinden geldiğimiz askerlik kurumu içinde başlayarak gelişen kültürel, sosyal ve siyasal kimliğimiz ve bunun sonucunda ordudan uzaklaştırılmamızla sonuçlanan süreç iken, diğer bir neden de yıllar içinde yaşadığımız sayısız olayın tanıklığının bize yüklediği sorumluluktur.

Bu sempozyum, militarizmin beşiği ordu içinden yetişmiş olanların, militarizme dönük bir eleştirisi olması bakımından anlamlıdır. Özellikle siyasette darbelerin eksik olmadığı bir ülkede bu darbelerin beslendiği yapıların sorgulanması, siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin irdelenmesi ve militarizmle bağlantısının bilince çıkarılması anlamında da yarar sağlayacağını umuyoruz.

Sempozyum, aynı zamanda toplumumuzu ve tüm dünyayı saran, kamplaşma, ayrışma ve bu ortamda yaygınlaşan şiddete, gündelik yaşamımızda kadınlardan, çocuklara, farklı cinsel tercihlere, çalışanlara ve tüm yurttaşlara yönelmiş, fiziki, sözlü ya da her türlüşüyle hissedilen şiddete karşı bir duruşun da ifadesidir.

Aileden kışlaya, okuldan işyerlerine varıncaya dek her yerde yaşamımıza nüfuz eden militarist söylemi, ona ait dilin özelliklerini ve

değişik simgeleri görünür kılmak; militarizm konusunda yapılmakta olan akademik çalışmaların kamuoyuna iletilmesinde aracı olabilmek ve böylelikle militarizme karşı demokratik kamusal bilince katkıda bulunmak, sempozyumun başlıca amacıdır.

***

21nci yüzyılın ilk çeyreği, muhtemeldir ki tüm dünyada baskıcı rejimlerin güç kazandığı, tüm ülkelerde kazanılmış hakların bu rejimler tarafından yok edilmeye çalışıldığı, kamu kaynaklarının sermayeye aktarıldığı, insanların yaşam alanlarından bedenlerine kadar her şeyiyle ele geçirildiği bir dönem olarak anılacak. Ve kuşkusuz Türkiye bu dönem anlatılarında özel bir yer tutacaktır.

Dileğimiz yeni bir köleci düzenin kurulmaya çalışıldığı bu dönemin de kendi içinden bu döneme özgü yeni Spartaküsler çıkarmasıdır. Bunun mümkün olduğunu biliyoruz.

Bugün ülkemiz akıl dışı, çağ dışı bir zihniyetle yüzyıllar öncesine götürülmeye çalışılıyor. Devletin kurumları bu zihniyet tarafından birer birer ele geçirilip dönüştürülürken, ordu, polis gücü gibi militarizmin temel kurumlarının yanı sıra iktidar partisinin kontrolünde özel milis güçleri de örgütleniyor. Militarist ideolojinin beslediği eğitim, sanat ve kültür alanlarında da önemli mesafeler kat edildi. Savaş sanayi, içeride önemli bir sektör olarak gelişirken, aynı zamanda önemi artan bir ihracat kalemi haline de geldi. Bütün bu gelişmeler, sermayenin büyüme ve yayılma hayallerinin de büyütülmesinin ve fiilen harekete geçirilmesinin de maddi alt yapısını oluşturdu.

Sözde sivil bir iktidarın, özellikle iç politikada sarıldığı militarist söyleme, toplumu kamplaştırmak ve bir çatışma ortamı yaratarak iktidarını sürdürmek isteğine sıklıkla tanık oluyoruz. Bu siyaset yüzündendir ki, geçerli politikanın sloganı değişmiş, yurttan sulh cihanda sulh diye tarif edilen siyasetin adı, içeride çatışma, dışarıda saldırganlık haline gelmiştir.

Bütün bunlar halkların refahına, sağlığına, yaşamına dönük önemli bir tehdittir. En kısa ifadesi ile savaş siyasetidir, insanlık suçudur. Hem ülkemiz hem de bölge halkları için son derece tehlikelidir. Bugün tek adam diktatörlüğüne dönüşen Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi denilen, hukuk tanımayan baskıcı rejim karşısında parlamenter rejimi savunmak yeterli değil. Sadece diktatörlüğe karşı çıkmaz yetmez. Militarizme karşı çıkmak ve onu doğuran kapitalist devlet yapısını sorgulamak zorundayız.

Ülkemiz yeni bir arayış içinde. Siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarımız had safhada. Daha özgürlükçü, eşitlikçi, demokratik, laik ve barış içinde bir Türkiye özlemi her gün biraz daha büyüyor. Bütün kurumları içten içe çürümüş, mafyatik ilişkilerle anılan, yolsuzluğun, liyakatsizliğin hakim olduğu, gerici tarikatların kontrolüne girmiş ve toplum üzerinde bir yük haline gelmiş olan devlet yapısının terkedilip, yeniden bir kuruluşa geçilmesinin artık bir zorunluluk olduğu, akıl ve vicdan sahibi herkesin ortak kanaatidir.

Sempozyum boyunca sunulacak tebliğlerin, yapılacak değerlendirme ve tartışmaların, bu yenden kuruluş sürecine katkı sunmasını, Militarizmden Arındırılmış Bir Dünya Ütopyamızı daha da büyütmesini diliyoruz.

Sempozyumun hazırlanmasında büyük emeği geçen danışma kurulu üyesi sevgili hocalarımıza, bugün sunacakları tebliğlerle bizi aydınlatacaklarına inandığımız değerli konuşmacılara ve katılım gösteren herkese Askeri Darbelerin Asker Muhalifleri Derneği adına teşekkür ederim.

Savaşırsız bir dünya mümkündür.

Militarizmden Arındırılmış bir Dünya Mümkündür.

Gelecek güzel günlere olan inancımızla sizleri saygıyla selamlıyorum.

Danışma Kurulu Adına Açılış Konuşması

NİLGÜN TOKER

Merhaba, ben önce tüm katılanlara merhaba diyeyim. Arkasından da, düzenlemesini çok küçük bir katkı koymamıza da fırsat veren, anti-militarizm üzerine bir kongrenin yapılmasını da mümkün kılan ADAM-DER diye bir oluşumun varlığının kendisine şükran duyduğumu söyleyerek başlamak isterim. Galiba bu ülkede hala ütopya konuşabilecek isek, bu konuşmayı mümkün kılan varlıklardan ya da varoluş tarzlarından birisi ADAM-DER diye bir derneğin Türkiye’de var olabilmiş olmasıdır. Şimdi militarizm meselesi Türkiye’nin her zaman içinde yaşadığı, en ağır sonuçlarını her bir yurttaş olarak, toplum olarak yaşadığımız bir mesele. Ben kendi tarihim açısından söylüyorum; 2007 Ocak ayında, Hrant Dink’in ölümünden bir hafta sonra düzenlediğimiz, öyle hatırlıyorum; Türkiye’de ilk kez bir sivil itaatsizlik sempozyumu düzenlenmişti. Savaş Karşıtları Derneği öncülüğünde ve aslında o dönemlerde biz şunu da konuşuyorduk. Türkiye’de bir savaş karşıtları derneği olmasının neredeyse ütöpik durumu diye. Ve işte öyle bir sempozyum yapılabilirdi ve bir daha yapılamadı. Ben militarizm tartışması için yapılabilen bu ikinci şeyin de yine varlığının ütöpik olduğunu düşündüğüm bir dernek tarafından yapılmış olmasın saygıyla selamlamak istiyorum. Yoksa kendi açımdan bu sempozyumun yapılabilmesine ufacık bir katkı sunmamı sağladığınız için de teşekkürlerimi sunarak başlamak istiyorum. Bütün dernek, yönetici, çalışanı ve bu sempozyumun düzenlenmesinde emek sarf eden herkese.

Şimdi aslında son söylenmesi gereken şeyi belki başta söyleyerek başlamak istiyorum. Bir açılış konuşması çerçevesinde sempozyumun adı “Militarizmden Arındırılmış Bir Dünya Ütopyası”. Yani şahane bir başlık. Şu nedenle; distopik zamanlarda bu zamanlarda ayakta durmamızı sağlayacak tek şeyin ütopya arayışı olduğunu düşünüyorum ve bir ütopya arayışına çağrı yapması bakımından da şahane bir şey olduğunu düşünüyorum bu şeyin.

Yine bu sempozyumun, bir ütopya nasıl mümkündür diye kendi kendime sorduğumda yanıtladığım bir soru için de anlamlı olduğunu düşünüyorum. Neyi değiştireceğini bilmeden değiştirme yönelimini kurmak kolay bir şey değil. Bu sempozyumun neyi değiştireceğimiz konusunda daha bir, hani bilgi ve dolayısıyla bilinç genişlemesi sağlama konusunda önemli bir adım olacağı kanaatindeyim. O yüzden düzenleyen, katılan, tartışan herkese teşekkür ederek başlamak istiyorum.

Şimdi aslında militarizm nedir diye ben bu kısa açılış konuşmasında sormak, yani militarizmin esası nedir diye sormak ve militarizmden arındırmak dediğimizde aslında neden arınmak istiyoruz? Sorusunu sormak istiyorum. Şimdi iyi, ısrarla söyledik ki militarizm sadece ordulara ait bir nitelik değildir. Militarizm sadece devletlerin toplumları kontrol altına alma araçlarına içkin bir nitelikte değildir. Yani polise, işte paramiliter güçlere falan da değildir. Kendi adıma iddia ediyoruz ki, daha doğrusu her zaman militarizm aslında düzen denen ve dolayısıyla egemenlik olarak kendisini tesis etmiş bir tarihsel tahakküm sisteminin yapısal özeti. Neden? Çünkü militarizmin esası bana göre, savaş ve düşman kavramlarının dışından da bakarsak, onları da içerir bir biçimde elbette ama militarizm derken esas kastettiğimiz ve kendisinden arınmak istediğimiz şeyin militarizmin esasına ait bir şey olduğunu düşünüyorum. O da militarizm aslında insanın hem bir kontrol aracı ve aygıtı olarak hem de bir kontrol nesnesi olarak araçsallaştırılması demektir. Şöyle tarif ettiğinizde militarizm doğası gereği, insanlık onurunun ve değerinin baştan itibaren yok sayıldığı bir düzen fikrine işaret eder. Ama yine biliyoruz ki bu araçsallaştırma ediminin kökeninde ne var, egemenlik tesisi.

Yani toplumsal biraradılığı bir düzen kavramı altında tahayyül edip, takdim edip bu düzenin tesisi ve devamı için bir egemenlik sisteminin ortaya çıktığı andan beri bir tarif yapmak istemiyorum. Var olan bir sistemden bahsediyorum. Yani şunu söylemek istiyorum. Militarizm, insanın araçsallaştırıldığı bir yapı olarak her türlü egemenliğe içkindir diye düşünüyorum. Şimdi o zaman tarif etmemiz gereken şey şu: Militarizmin birçok hallerini, yeni görünümünü, farklı görünümünü biliyoruz ama öyle bir zamandayız ki, militarizmi, tek görünümün gerçekten savaş olmadığının çok apaçık olduğu zamanlardayız. Bu sempozyumda tartışılacağını bildiğim bir kavramdan bahsediyorum. Güvenikleştirme siyaseti diye adlandırdığımız ve aslında her türlü sosyal hatta tırnak içerisinde bireysel taleplerin bire bir güvenlik kavramı altında tarif edildiği bir zamanda, bir baskıcı rejimler zamanında, bu militarizmin görünür- lük halleri de görünmez hale gelebiliyor. Yani sadece artık ordulardan ve polislerden ya da paramiliter güçlerden değil, bizzat bu güvenlik ideolojisine dâhil olan her türlü yapı, yani siyasal mekanizmalar bu ideolojinin dağıtım mekanizmaları. Bu ideolojinin yayılma mekânları var. Medyasında falan içkin olan artık bir tür zihniyet haline gelmiş bir şeyden bahsediyoruz. Yani sadece bir egemenlik sisteminin yukarıdan aşağı tahakküm ve kontrol mekanizması içerisinde okuduğumuz bir şey değil. Yeni toplumsallık modellerine içkin hale gelmiş bir zihniyetten de bahsediyoruz militarizm olarak. Sempozyumun kimi oturumlarında bunun konuşulacağını biliyorum. Yani tahmin ediyorum diyelim konuşma başlıklarından. Şimdi güvenikleştirme siyasetinin egemen olduğu bir çağda, militarizmi konuşmak aslında nedir diye soracağım. Şimdi aslında sadece ordulardan, savaş mekanizmalarından ya da şiddet mekanizmalarından bahsederken, konuşmamızın daha kolay olduğu bir kavramın, kolay derken baş etmemizin kolay olduğu anlamında söylemiyorum. Konuşmamızın daha kolay olduğu bir kavramın şimdi tüm toplumsal yapılara içkinleşmiş bir ve dolayısıyla da ele geçirilemez bir haldeyken nasıl konuşacağız sorusu var.

Bunu şöyle demek istemiyorum. Yani oraya gitmeyeceğim. Hani bu koca iktidar mekanizmalarıyla açıklamak istemiyorum, öyle değil

derdim. Ama güvenikleştirme siyaseti dediğimiz şey aslında bir güvenikleştirici ideoloji halinde tüm dünyada çalışan, bizde de çok ağır sonuçlarını gördüğümüz şey. Yani sadece çok klasik olarak bildiğimiz devletlerarası bir düşman ve düşman olmayanlar ayrımına dayanmayan, toplumun içinde de sürekli düşmanlar üreten bir zihniyetin oluştuğu bir zamandayız. Yani sadece bir yönetme tarzından bahsetmiyoruz, aynı zamanda bir birlikte yaşamının, birlikte yaşamının birlikte kısmını muğlak olarak bırakıyorum. Bir toplumun, toplumsal varlığın ya da toplumsal varoluşu imkânsız hale getirecek bir düşmanların çok da mümkün olduğu ve herkesin birbirinin düşman olmasının mümkün olduğu bir yaşam tarzının içinde debelenirken, bu kavramı konuşurken aslında esasen neyi konuşmamız gerektiği sorusunu soracağım şimdi. Şu açık militarizmden arındırılmış bir dünya mümkün mü sorusunu sordüğümüz anda sadece ordusuz ve polissiz, bir yaşam mümkün mü? Sorusunu sormuyoruz tabii ki. Her türlü tahakküm mekanizmasından arındırılmış bir dünya mümkün mü?. Yani egemenlik ilişkilerinin tümüyle ilga edilebileceği bir dünya mümkün mü? Sorusunu soruyoruz. Eğer böyle sormuyorsak eğer. Yani ordulara ait bir vasfın nasıl toplumlardan dışarı çıkartılabileceğine dair bir meselemiz olmaz diye düşünüyorum. Yani kastettiğim şey şu: Her koşulda ordular ve polisten ya da paramiliter güçlerden konuşurken, toplumsal alanın sanki dışındaki yapılardan konuşuyormuş gibiydik. Oysa şimdi toplumsallık denen şeyin ya da yeni toplumsallık tarzlarının içindeki bir şeyden konuşuyoruz ve bu içindeki militarizmi nasıl ayırt ederiz diye bir meselemiz var.

Galiba ayırt etmemizi kolaylaştıracak bence en kolay zemin. Bu düşmanlaştırıcı ve diğeriyle ilişkimizi düşman ve düşman olmayan kavramlarıyla kurmamıza yol açan ideolojik yapıları nasıl ideolojik yapılardan nasıl kurtuluruz ya da onlarla nasıl baş ederiz doğrusu. Ben militarizmin den arındırılmış bir dünya mümkün müdür sorusunu aslında biraz böyle anlıyorum. Ama bir şey düzeltiyim. Israrla farkındaysanız dost düşman demiyorum. Düşman ve düşman olmayan diyorum. Ben Düşman olmayanın dost olduğu, dost olmasının kategorik olarak

zorunlu olduğu kanaatinde değilim. Çünkü dostluk başka bir bağıntı modeli. Oysa düşman ve düşman olmayanlar arasında bir hipotimize çalışan, yaşayan dünyada aslında aynı türden bir akılsallığın hakim olduğu bir dünyadan bahsediyoruz. Yani düşman kendisiyle birlikte yaşıyorsak bile bu birlikte yaşamayı ancak onun kontrolü sayesinde mümkün olacağı tarzındaki bir ideolojiyi açıklıyor iç içe toplumsal yaşamımızda. Düşman olmayanın da aslında şimdilik ya da geçici olarak ya da benim kendisine ve atfettiğim tariflerle ilintili olarak ya da kimin devletin ona atfettiği tarife uygun olarak o tariflere sadık kaldığı sürece düşman olmayacağı belli olanlardan bahsediyoruz. O yüzden dostluk başka bir bağıntı modelidir. Düşman ve düşman olmayan modelleri ise tam anlamıyla aslında militarizmin ve içinden beslendiği ve güçlendiği bir bağıntı modelidir. Şimdi o yüzden aslında galiba kendinden arınmak istediğimiz dünyaya karşı bir ütopya kurmak istiyorsak tam da bu düşman ve düşman olmayanlar bağıntısı dışında başka bir bağlantı mümkün müdür sorusunu sormamız gerekiyor. Bence bu bağlantının adı belki dostluk. Hani belki bir aradalığın başka modeliteleri. Ama bence çok uzatmadan söyleyeyim.

Ayrımlar olmaksızın ve ayrımlar üreterek, ayrımlara dayanarak ve ayrımlar arası hiyerarşiye dayalı bir düzen tesis etmeksizin bir arada yaşamak mümkün müdür sorusuna verilebilecek tek zemin var diye düşünüyorum ben. Ortaklığın imkanı nerededir yeniden? Çünkü ben militarizmden zihinlerin arındırılmasını tek yolunun, ortaklığın hiçbir ayırım üretmeksizin ve ayrımlar arası hiyerarşi yaratmaksızın bir ortaklık mümkün müdür sorusunda bulunabileceğini düşünüyorum. Bu konuşmayı bitirirken de bir soru sormuş olayım ama bu soruya kısmen kendi yanıtını vereyim. Ortaklık sorunu, yani bir ortaklık mümkün müdür? Bundan önceki zamanlarda militarizmi bir ortaklığa saldıran bir şey olarak tarif edebiliriz. Oysa şimdi bir ortaklığın neredeyse imkansız kılındığı zamanlarda her yere yayılmış olan bir militarist zihniyetten bahsediyoruz. İdeolojiden bahsediyoruz. O yüzden bence bu sempozyum bu nedenle de anlamlı. Ortaklık yeniden mümkün mü? Sorusunu da arayacağız. Belki yarın hangi zeminlerde bir ortaklık ku-

rabileceğimizi arayacağız ve bir arada yaşamının düşman ve düşman olmayanlar tesisine yol açan parantezi dışında ve bağlantısı dışında başka bir zemini var mıdır diye düşüneceğiz. Ve ben aslında bu bir arada yaşamının, paylaşma idesinin çatışmasız değil ama barışçıl bir yolunun bulunup bulunamayacağını, aslında biraz merak ediyorum. Mutlaka bir yolu olmalı, olduğunu düşünüyoruz. Bu o olduğunu düşündüğümüz yol da şu; Aslında eminim sempozyumun sonunda bunu yeniden tartışma imkanı buluruz elimizdeki verilerle. Ortaklık dediğimiz şey, toplumsallığın kendisini bir düzen fikri dışında bir arada yaşama iradesini cisimleştiren insanların iradesini açığa vuran bir şey olarak tarif ettiğimiz başka bir dünya mümkün mü? Sorusuyla soruyorum ben. Mümkün ki bu yüzden hani barışçıl biraradılığın peşindeyiz diyorum. Teşekkür ediyorum.

I. OTURUM

13.30- 15.00

Moderatör:

TANIL BORA

DÜNDEN BUGÜNE MİLİTARİZMİN GELİŞİMİ

Militarizmin Kökeni ve Kapsamı-Tarihsel ve Yapısal Temelleri/Kaynakları

REMZİ ALTUNPOLAT

Kaos GL-Bağımsız Araştırmacı

Herkese selamlar uzun süredir görmediğim arkadaşlar var aranızda. Şu anda online bile olsa sizleri görmek hakikaten çok güzel. Umuyorum ve diliyorum ki Pandemi'yi bir an önce geride bırakırız ve yüz yüze gerçekleştirdiğimiz, birbirimize temas edip güçlü bağlar kurabildiğimiz etkinliklere dönebiliriz. Öncelikle böylesi önemli bir etkinliğe imza attıkları ve konuşmacı olarak beni davet ettikleri için ADAMDER/ Askeri Darbelerin Asker Muhalifleri Derneği'ne teşekkürlerimi sunuyorum.

Peki, bir LGBTİ+ aktivisti olarak militarizm meselesi beni niye bu denli ilgilendiriyor? Aslında cevap bir parça sorunun içerisinde gizli. Eşcinsel bir erkek ve bir LGBTİ+ aktivisti olarak militarizmin belki de en fazla hedef tahtasına oturduğu toplumsal gruplardan birisine mensubum. Türkiye'de LGBTİ+ Hareketi'nin tarihi bir bakıma militarizme karşı mücadelenin de tarihi. Askerlik yapmanın erkekliğin önkoşulu sayıldığı Türkiye toplumunda askerlik mevzuatına göre psiko-seksüel bozukluk ile damgalanan, halk arasında yaygın tabirle "pembe tezkere" verilerek çürüğe çıkarılan eşcinsellerin ve transların askere alınma ve askerlik sürecinde karşılaştıkları ayrımcı pratikler LGBTİ+ Hareketi'nin ortaya çıkışından itibaren ana mücadele başlıklarından birini oluşturdu. Söz konusu deneyimler, LGBTİ+ hareketi açısından sadece askerliğin değil bir ideoloji, bir yapı, bir kurum olarak militarizmin de sorgulanmasını beraberinde getirdi elbette. Nitekim Türkiye'deki anti-militarist mücadelenin ve vicdani red talebinin en önemli bileşenlerinden birini LGBTİ+ Hareketi oluşturdu. Önde

gelen vicdani retçilerden birinin 2001 yılında çürük sayılmayı kabul etmeyerek vicdani reddini açıklayan eşcinsel aktivist **Mehmet Tarhan** olduğunu hatırlayalım. Bu konu diğer oturumlarda belki daha ayrıntılı olarak tartışılacak, gelecek yıllarda yapılacak sempozyumlarda da ele alınmaya devam edecektir.

Bu girizgâhtan sonra militarizmin kökeni, kapsamı ve kaynakları konusuna gelecek olursak, belki aslında sonda söylenmesi gereken bir hususu başta ifade etmiş olayım. Militarizm denildiğinde genellikle milliyetçilikle, ideolojik olarak Sağ ile özdeşleştiriliyor. Büyük ölçüde öyle, ancak pratikte Sol'un da, kendisini devrimci olarak adlandıran yapıların da militarizmden azade olmadığı belirlenmesini yapmamız gerekiyor. Birçok örnek gösterilebilir ama hemen aklıma gelen bir örneği vereyim. Türkiye Sosyalist Hareketi'nin ana damarlarından birini teşkil eden tarihsel Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin 1970'lerdeki yayın organlarından birinin "**Savaş Yolu**" olduğunu aklınıza getirin. Dolayısıyla militarizm tartışılırken bunun sadece sağ otoriterlikle, milliyetçilikle sınırlı olmadığını başka ideolojilerle de eklemlenebilen bir ideolojik çerçeve olabildiğini zihnimizin bir köşesinde tutmakta fayda var.

Şimdi madem ki bildirinin başlığı militarizmin kökeni, kapsamı, tarihsel ve yapısal temelleri, o zaman adet olduğu üzere militarizm kavramının bir tanımını yapmaya çalışarak işe başlayalım. Militarizm üzerine yapılan hemen hemen bütün çalışmalarda kavramın etimolojik olarak Latince "askerlik ve savaşa dair" anlamına gelen "militaris"e dayandığı ifade edilmektedir. Türkçe'ye orduculuk veya askerçilik olarak çevirmek mümkün. Kuşkusuz insanlık tarihinin bütün aşamalarında militer düşünce biçimleri, militer toplum yahut topluluklar, askerliğin ve savaşın yüceltilmesi karşımıza çıkar. Aşırı disiplinli askerî örgütlenmesiyle Sparta bunun en önemli örneklerinden birisidir. Lakin militarizmin bir ideoloji haline dönüşmesi, yani salt ordulara ait bir nitelik olmaktan çıkarak bütün toplumun bütününe nüfuz eden kapsamlı bir ideoloji ve devletin bütün hücrelerinde akan bir sistem haline gelmesi modern devletin tezahürü ile ilgilidir. Kapi-

talist sistemin gelişimine paralel olarak modern ulus-devletin doğuşu, vatandaşlık kavramının doğuşu ve aslında vatandaş kavramının oluşumuna kaynaklık eden vatandaş ordularının ortaya çıkışından bağımsız olarak ele alınamaz militarizm. Kavramı bir ideolojiye işaret edecek şekilde ilk kullanan ise, 1861 yılında yayınlanan “**La Guerre et la Paix**” (Savaş ve Barış) adlı kitabıyla Anarşist kuramcı **Pierre Joseph Proudhon**.

Militarizm, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü’nde şöyle tanımlanıyor: “Bir ülkede ordu gücün aşırı derecede ağır basması. Her tür sorunu askerî yöntemlere başvurarak çözme, bundan dolayı silahlı kuvvetlere öncelik tanıma eğilimi.” Bu ve benzeri tanımlar uzunca bir süre militarizm çalışmalarında egemen yaklaşımı temsil etti. Militarizm çalışmalarının tarihi daha eski ama yaygınlaşması, militarizm hakkında farklı boyutları ve yüzleriyle kapsamlı çalışmalar üretilmesi 1990’lı yılları buldu. Bu tarihlerden önce militarizm literatüründe ağırlıklı olarak askeriye, bir ülkede ordunun rolü, ordunun sivil hayat üzerinde kurduğu vesayet, askeri darbeler ve askeri darbe neticesi kurulmuş rejimler ele alınıyordu. Türkiye’de de militarizm ile ilgili çalışmalar benzer bir seyir izledi. Elbette Türk modernleşmesi özgülünde ordunun kurucu vasfına ve sivil hayat üzerinde sürekli denetimine vurgu yapan çalışmalar önem arz ediyor. Elbette Latin Amerika, Mısır, Japonya ya da o meşhur Prusya militarizmi üzerine oluşturulan külliyat özgüllükleri görmek ve mukayeseli incelemeler yapabilmek açısından değerlidir. Lakin militarizmi çevresel konumlu ülkelere, Üçüncü Dünya’ya ait bir olguymuş, Prusya militarizmi Batı demokrasisi içerisinde bir istisnayı teşkil ediyormuş gibi kavramak eksik, eksik olduğu kadar yanılsamalı bir perspektiftir. Militarizmi bu şekilde ele alan çalışmaların büyük ölçüde egemen liberal bakış açısını yansıtan ya da ondan etkilenen çalışmalar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Marksistler de asıl olarak askerî-sınai kompleks üzerine odaklanan çalışmalar yürüttüler. Militarizmin toplumsal hayattaki veçhelerine pek değinilmedi. Ancak 90’lardan itibaren militarizm çok daha fazla problematize edilmeye başlanan bir mesele haline geldi. Elbet-

te militarizm öncelikle orduyla, ordunun değerlerinin topluma benimsetilmesiyle, askerî temel referans noktası ve meşruiyet kaynağı olarak görülmesiyle alâkalı. Ancak militarizm kapsam olarak bunun ötesinde. Bu bağlamda militarizmi tanımlamak içerisinde güçlükleri barındırıyor, militarizm bir ideoloji mi, bir davranışlar bütünü mü, bir zihniyet mi, bir yapı mı, bir sistem mi, bir normlar çokluğu mu, bir emir ve itaat düzeni mi? Belki bunların hepsi olarak militarizmi analiz etmek gerekiyor.

Militarizmi askeri nizamın ve askeri söylemin şu veya bu biçimde sivil alana sirayet etmesi olarak mı telakki edeceğiz yoksa acaba asker ve sivil arasındaki ayrılığın bulanıklaşması, silikleşmesi olarak mı göreceğiz. Militarizm sıklıkla bir savaş doktriniymiş gibi algılanıyor ama bir savaş doktrini değil. Militarizm çalışmalarının öncülerinden sayılan **Alfred Vagts’ın** vurguladığı gibi; “Militarizm, savaş zamanlarından çok barış zamanlarında gelişen, zenginleşen ve ihtiyaç duyulan” bir düzenek. Dünyayı ulusların ve devletlerin birbirleriyle “savaş arenası” olarak tasavvur eden bir zihniyet, sadece savaşarak değil barış zamanlarında da sürekli savaşa vurgu yaparak, savaş ve mücadele kavramlarının altını her daim çizerek ülkedeki çeşitli sosyo-politik güçleri yönetmek, tanzim etmek, bedenleri hiyerarşik emir-itaat zinciri altında disipline etmek amacıyla militarizmi devreye sokar. Dolayısıyla militarizm sadece bir ideoloji değil aynı zamanda bir yönetim tekniğidir. Ki bu yönetim tekniği aslında tam da devlet aygıtının merkezinde yer aldığı, devleti besleyen farklı egemenlik-tahakküm biçimlerinden yeşerir. Esasen cinsiyetçiliğin, heteroseksizmin, sömürgeciliğin, milliyetçiliğin, engelli ve/veya sağlıklı olmadığı addedilen bedenlerin dışlanması anlamında sağlamlılığın kombine edildiği bir bileşke, farklı iktidar ittifakının bir kalesi olarak okumak mümkün militarizmi. Militarizmi toplumsal cinsiyet bağlamında hiyerarşik toplumsal ilişkilerin kesişimi üzerinden değerlendiren **Ronni Alexander** militarizmin bir tür “sömürgeleştirme piramidi” inşa ettiğini söyler. Hiyerarşinin en kristalize olduğu yer ordudur, ama ordu emir-itaat ilişkilerinin ve disiplin tekniklerinin diğer sosyal alanlar

için de laboratuvar işlevi gören bir kurumdur. Bu bakımdan militarizmi iç içe geçmiş iktidar ilişkilerinin en berrak hale geldiği ideolojik bir çerçeve ve yapı olarak kavramak onu tahlil edebilmek açısından elverişli olacaktır.

Militarizm ve toplumsal cinsiyetin kesişimi demişken bu noktayı biraz açmak istiyorum. Biraz önce militarizm çalışmalarının 1990'lardan itibaren farklı boyutlar kazanmaya başladığını ve derinleştiğini ifade etmiştim. Feminist araştırmacılar militarizmin cinsiyetçilikle, homofobi ile, heteroseksizm ile nasıl sarmalandığını gözler önüne seriyorlar uzun süredir. Yine biraz önce militarizmin 18'inci yüzyılın sonlarında vatandaş ordularının ve vatandaşlık kavramının ortaya çıkışıyla koşut olduğunu söyledim. O zaman vatandaşlık kurgusunda birinci sınıf vatandaş statüsüne erişebilenler öncelikli olarak askerlik yapan, yapabilecek olan erkekler. Kadınlar, translar, eşcinsel erkekler doğallığında (!) bu payeye erişemeyecek, modern ulus-devletin vatandaş kurgusunda madûn gruplar olabilecektir ancak. Yani toplumsal cinsiyet ve militarizm ilişkisi bizatihi vatandaşlık normunu da belirleyen bir parametredir. Diğer yandan militarist tahayyülde vatan korunacak bir "ana"dır, vatani korumak "namusu, ırzı korumak" anlamına tekabül eder. Mukaddes anayı ve milletin namusunu koruyacak olanlar bu tahayyülde elbette ki öncelikli olarak erkeklerdir. Vatani müdafaa için **Pınar Selek'in** deyimiyle askeriyede pişen erkekler aynı zamanda evini, ailesini de koruma, kollama gücüne sahip olacaktır. Militarizm eril söylemin bütün kodlarını temellük eder ve işlevselleştirir. Savaşa dair söylemler ise gündelik hayatı kuşatır, erkekliğin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Öyle ki cinsel pratikler bile militer dille sembolleştirilir. Kadın bedeni sanki bir savaştaymışçasına fethedilecek bir nesneye dönüşür.

Militarizmin nasıl üretildiği ve doğallaştırıldığı konusunda üzerinde sıklıkla durulan alanlardan birisi de eğitimidir, okullardır. Özellikle Türkiye'de militarizm üzerine yapılan çalışmalarda "Milli Güvenlik Bilgisi" derslerine sıklıkla atıf yapılmıştır. Bugün artık Milli Güvenlik Bilgisi" dersleri müfredattan kaldırıldı lakin bu okulların

militarizmden arındırıldığı anlamına gelmiyor. Örneğin tarih derslerini ele alalım: Siyasi tarih önemli oranda büyük adamların, komutanların, savaşların, savaş sonrasında oluşan devletlerin ve barış antlaşmalarının tarihi olarak anlatılmamış mıdır bize? Dahası tam da modern-ulus devletin vatandaş imal etme projesinin bir ayağı olarak modern eğitim kendi içerisindeki hiyerarşik örgütlenmesi nedeniyle militarist nitelikler barındırmaz mı?

Hülâsa modern devletin kuruluşunda az veya çok militarizm ideolojik ve yapısal kaynaklardan birisini teşkil eder. Modern ulus-devletlerin birçoğunun savaşlar neticesinde ortaya çıktığı göz önünde bulundurulursa pekâlâ savaş üzerine inşa edildikleri söylenebilir. Bu devletin filli olarak her zaman savaş hali içerisinde olmasını gerektirmez. Ancak hem dışa karşı halk ya da millet olarak tarif edilen insan topluluğunu koruma hem de içteki düşmanlara karşı kahhar olabilme zaruretine yaslanan, güvenlik talebi ile kendini meşrulaştıran, iç ve dış düşmanlara karşı sürekli teyakkuza olan devlet formu için militarizm can damarlarından birini oluşturacaktır. İnsanların bir yandan güvenlik talebi diğer çoğunluk olana benzeme, ondan ayrı düşmeme, dışarıda kalmama, askeri deyimle hizalanıp huzuru ve sükûnu bozmama endişesi sivil hayatı otoritenin arzu ettiği biçimde militarize etmeye, sivillerin zihninde militarizmin kökleşmeye başlamasına imkân tanır. Metodolojik olarak belki sivil militarizm ve askeri militarizm arasında ayırım yapılabilir elbette ama militarizmin kapsamı, temelleri ve kaynaklarına vakıf olabilmek için "yapısal militarizm" kavrayışına, **Ayşegül Altınay'ın** tabiriyle "metodolojik militarizm" gözlüğüne ihtiyacımız vardır. Nasıl adlandırırırsak adlandıralım yapısal ya da metodolojik militarizm gözlüğü, görünmez olanları görünür kılma ve bizatihi devletin kendisinin militarizmin taşıyıcısı olduğunu yani devletin zorunlu olarak militarist bir karaktere sahip olduğunu görmek açısından ufuk açıcudur. Bu bakımdan sadece askeri otoriter rejimlerin değil liberal demokrasilerin de toplumsal mücadeleler çerçevesinde dönüşmüş olsa bile modern-devletin tarih sahnesine çıkış koşulları ve gelişimi itibariyle militarist özellikler ihtiva ettiğini

gözden uzak tutmamak gerekir. Militarizm modern devlete içkindir. Sosyalizm tarihinin önde gelen figürlerinden, 1918-19 Alman Devrimi sırasında devrimi bastıran ordu tarafından katledilen Spartaküs Birliği'nin lideri Karl Liebknecht'in vurguladığı gibi militarizm, çoğu toplumsal düzenin en önemli ve güçlü yaşam belirtilerinden biridir. 1907'de yayınlanan **"Militarismus und Antimilitarismus"** (Militarizm ve Antimilitarizm) adlı broşüründe şöyle der **Liebknecht**: "Militarizm, toplum halinde yaşamanın en önemli ve en dinamik biçimlerinden biridir: Ulusal, kültürel ve sınıfsal kendini koruma içgüdüsü, bütün içgüdülerin en basiti olan bu içgüdü, kendini en belirgin, en yoğun ve en katıksız biçimde militarizmde dile getirir."

Bu noktadan hareketle sözlerime son verirken; eğer militarizmden arındırılmış bir dünya ütopyası hayâl ediyor ve bu ütopya için mücadele ediyorsak o zaman birbiriyle iç içe geçmiş ve ordunun laboratuvarında iyice geliştirilen ve en mükemmel şeklini alan iktidar biçimlerini çözümlenmekten başlamanız, militarizmin yapısal dayanaklarını söz konusu formlarda aramamız elzemdir.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Dönüşen Militarist Yapılar, Paramiliter Gruplar ve Devlet Türkiye'de Paramilitarizmin Oluşumu ve Dönüşümü⁽¹⁾

AYHAN IŞIK⁽²⁾

Bugünkü sunumda, Türkiye örneği üzerinden kısaca paramilitarizmi anlatacağım. Paramilitarizme giriş yaparken öncelikle niceliksel bir bilgi vermek istiyorum: Almanya'dan birkaç akademisyenin yaptığı bir çalışma, militarizmin ve paramilitarizmin iç içe geçmesini de içeren oldukça önemli bir takım bilgiler veriyor; 1981-2007 yılları arasında 88 ülkedeki iç çatışmalarda 330'dan fazla paramiliter grubun varlığını ve çatışmalarda kullanıldığını tespit ediyorlar. Paramiliter gruplar çok yeni değil. Bu grupların sayısında ağırlıklı olarak 1980'lerden sonra, özellikle 90'lardan sonra yani Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte çok ciddi bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Paramiliter grupların devletlerle ilişkileri ve iç çatışmalardaki rollerine dair vurgu yapınca bunun

- 1 Bu sunumdaki veriler, bilgiler, analizle Ayhan Işık'ın The Emergence, Transformation and Functions of Paramilitary Groups in Northern Kurdistan (Eastern Turkey) in the 1990s' başlıklı doktora tezi ne dayanmaktadır.
- 2 Dr Ayhan Işık Université libre de Bruxelles'de doktora sonrası araştırmacı ve Erasmus Rotterdam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (ISS) misafir araştırmacı olarak çalışmaktadır. Işık, doktorasını Utrecht Üniversitesi Tarih ve Sanat Tarihi Bölümü'nde "1990'larda Kuzey Kürdistan'da (Türkiye'nin Doğusu) Paramiliter Grupların Ortaya Çıkışı, Dönüşümü ve İşlevleri" başlığıyla bitirdi. Lisans ve yüksek lisansını İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans tezini, Osmanlı Kürt Basını'nda (1898-1914) Kürt ve Ermeni ilişkileri üzerine yaptı. Kürt Çalışmalarını merkezine alan Toplum ve Kuram Dergisi'nin kuruluşunda ve editöryasında yer aldı. Bir dönem Hafıza Merkezi'nde araştırmacı olarak çalışan Işık, Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler kitap çalışmasında yer aldı. Araştırma alanları ağırlıklı olarak siyasal şiddet, kitlesel şiddet, paramiliter gruplar, iç savaşlar, çatışma ve barış çalışmaları, Kürt çalışmaları, sözlü tarih, modern Türkiye tarihi, Geç Osmanlı dönemi Kürt-Ermeni ilişkileri konularını kapsamaktadır.

sebepleri biraz ortaya çıkmış olacak. Türkiye de bu küresel stratejik ve askeri dönüşüme -militer ve paramiliter dönüşüm- 1990'lardan itibaren, özellikle 91'den itibaren, dahil oldu. 1984'ten itibaren PKK ile başlayan çatışmalarda devletin aldığı ilk "önlemlerden" biri paramiliter gruplar kurmak oldu. 1985'te koruculuk sistemi, yine 1982'de kurulmuş özel polis timlerinin 1985'te dönüştürülmesi, 1987'de JİTEM'in kurulmasını bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor. Fakat 1991'den itibaren Türk ordusu, soğuk savaşın sonlanması ile birlikte ciddi bir dönüşüme uğradı ve NATO ülkelerinin desteğiyle kapasitesini arttırdı. Devlet elitleri tarafından benimsenen düşük yoğunluklu savaş stratejisiyle ordunun yanında paramiliter gruplar da dönüştürüldü ve bu gruplar 1990'lardaki yoğun çatışmaların, özellikle sivillere karşı uygulanan şiddetin baş aktörlerinden oldular.

Paramilitarizm nasıl tanımlanmalı? Kelime olarak nasıl ortaya çıkmıştır? Tarihi nedir? Hem etimolojisine hem de tanımına kısaca vurgu yapmak gerekiyor. Etimolojik olarak para ön eki bir kelimeye eklendiğinde yakınında, ötesinde, dışında, beraberinde gibi, tam içinde olmayan ama ondan bağımsız da olmayan bir anlam kazanıyor. Paramiliter, özellikle Latin Amerika'da çokça kullanılan parapolis gibi kavramlar da militer olanın, silahlı resmi grubun hemen dışındaki, çeperindeki ama ondan da bağımsız olmayan bir anlama sahip. İlk olarak bu terim 1930'lar Almanya'sında Nazilerin gençlik gruplarını tanımlamak için kullanılıyor, 1950'den sonra ise literatürde yer alıyor. Fakat paramiliter gruplar, 19. yüzyıldan itibaren imparatorlukların çökmesi, ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilebilir. Weber modern devleti "şiddet kullanma tekeline ve meşruiyetine sahip kurum" olarak tanımlıyor. Dolayısıyla iktidarlar için şiddet kullanan kurumlar arasında bir farklılaşma ortaya çıkıyor. Resmi ordular, polis teşkilatları vb. kurumların şiddet kullanması yasal olarak düzenleniyor. Fakat devletler ya da iktidarlar adına sadece bu gruplar şiddet kullanmıyordu. Korsanlar, eşkıyalar, paralı askerler, çeteler de devletlerin yanında çatışmalarda kullanılan gruplardı. Dolayısıyla ulus-devlet formundan çok önce kullanılan böylesi düzensiz gruplar, devletlerin resmi ya da hukuki şiddet

kullanma yetkisine sahip gruplar tanımının dışında kaldılar. Bu gruplar günümüzde özellikle paramiliter örgütler olarak adlandırılıyor. Fakat hem işlev hem de form olarak paramiliter grupların geçmişleri oldukça geriye gidiyor.

Amaçları farklılık gösterse de genel olarak paramiliter terimi, devletlerin resmi güvenlik birimleri dışında oluşturulmuş; muhalif grupları, özellikle destekçilerini sindirmeyi ve yok etmeyi amaçlayan devlet yanlısı silahlı gruplar için kullanılmaktadır. Paramiliter grupları bir şemsiye, bir çatı kavram olarak düşünebiliriz. Bu kavramın altına paramiliter gruplar, vigilante (yani devlet yanlısı kalabalık gruplar), hükümet yanlısı milisler, kontrgerilla, ölüm timleri vb. hem nicelik hem de nitelik anlamında farklı karakterlere sahip grupları ekleyebiliriz. Paralı askerler ağırlıklı olarak hatta tamamen ekonomik motivasyonlu bir amaç güden ve o doğrultuda çeşitli eylemlerde bulunan gruplardır. Fakat paramiliter gruplar ideolojik motivasyonu ağır basan fakat aktif oldukları süre zarfında ekonomik rant da elde eden gruplardır.

Paramiliter grupların resmi silahlı birliklerden yani ordu, polis, devletin yetki verdiği resmi silahlı birliklerden ayrıldıkları noktalar var. Bunları birkaç madde şeklinde vurgulamak istiyorum.

- Ağırlıklı olarak yarı resmi veya gayri resmi devlet yanlısı silahlı gruplar olmaları (kimi ülkelerde resmi paramiliter gruplar da var ancak bu gruplar genel itibarıyla dünyadaki birçok örnekte görüldüğü üzere yarı resmi ve gayri resmi gruplardır).
- Güvenlik bürokrasisinin hiyerarşik yapılanmasına oranla daha esnek ve farklı organizasyonel yapıya sahip olmaları.
- Hukuk dışı eylemlerinden ötürü devlet kurumları tarafından reddedilmeleri: Paramiliter grupların birçok ülkede oluşturulmasının en temel nedenlerinden biri reddedilebilir olmalarıdır; eylemlerinden dolayı bu grupların reddedilebilir olması, bir nevi sorumsuz olmaları ve cezasızlık zırhıyla güvenceye alınmaları anlamına geliyor.

• Bu grupların ağırlıklı olarak iç savaş ve iç çatışmalarda kullanılmaları: Paramiliter gruplar, genellikle iç savaşlarda kullanılıyorlar fakat kimi istisnalar var, örneğin Türkiye'nin son dönemlerde bu grupları ülke dışındaki çatışmalara ve siyasal anlamda etkide bulunmak istediği coğrafyalara (Suriye, Libya, Karabağ, Batı Avrupa ülkeleri vb.) export ediyor. Türkiye bu grupları export etmeye başladı fakat genel olarak dünyada paramiliter gruplar iç çatışmalarda kullanılıyorlar ve amaçları, devlete muhalif grupları destekleyen sivillerin korkutulması ve elimine edilmesidir.

Paramilitarizmi tanımlayan temel kriter, silahlı grubun devletle ilişkili ve/ya devlet yanlısı olmasıdır. Örgütlenme biçimleri de, aşağıdan örgütlenme ve yukarıdan örgütlenme olmak üzere iki türdür. Aşağıdan örgütlenen gruplar ağırlıklı olarak vigilante gruplar yani pogromlarda linçleri gerçekleştiren, modern Türkiye tarihinde çokça gördüğümüz 1894-96, 1934, 1955, 1978'lerden günümüze kadar hem Hristiyanlara ve Yahudilere, hem Alevilere, hem de Kürtlere karşı linç eylemleri gerçekleştiren kalabalık guruhlardır. Bunlar aşağıdan örgütleniyorlar fakat kendiliğinden değil. Mutlaka kitlenin ya da grubun içerisinde onları yönlendiren, çekip çeviren daha eğitilmiş, ve o eylemin siyasal amacı doğrultusunda hareket eden daha az sayıda insan oluyor. Fakat genel hattı itibarıyla bu gruplar aşağıdan örgütleniyor. Ayrıca yukarıdan örgütlenen gruplar da var. Bunlar eğitilmiş, silahlı, oldukça aktif, kimi zaman ordu ve polisten çok çok daha iyi eğitim ve deneyime sahip kişilerin de içinde yer aldığı yarı resmi veya gayri resmi silahlı gruplardır.

Paramiliter grupların kurulma sebeplerine dair Türkiye örneği ve kısaca tarihsel arka plan bilgisi vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Birçok farklı ülkede farklı nedenlerden dolayı paramiliter gruplar kurulabiliyor. Türkiye örneğinde ulusal güvenlik gerekçesi öncelikli sebepken, Latin Amerika'da ekonomi birincil neden olabiliyor. Yani oradaki paramiliter gruplar için ideolojik faktörler etkili olsa da te-

mel motivasyon ekonomidir. Fakat genel itibarı ile Türkiye örneği ele alındığında paramiliter grupların üç nedenle kurulduğunu veya ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Birincisi, "ulusal güvenlik" gerekçe gösterilerek paramiliter grupların kurulmasıdır. Ulusal güvenliğin kimi muhalif gruplarca tehdit edildiği iddiası devlet elitleri açısından hukuk dışına çıkabilecekleri kimi argümanlar ve mekanizmalar üretmelerine neden oluyor. İkincisi bu grupların devletle ilişkileri, uyguladıkları şiddet bağlamında reddedebilir olmalarıdır. Reddedilebilir olmaları bu grupların kurulmasında ve kullanılmasında en temel etkenlerden biridir. Gerçekleştirdikleri eylemlerden sorumlu tutulmuyorlar. Bir cezasızlık zırhı veriliyor bu gruplara. Diğer bir ifadeyle devletin ya da devlet yetkililerinin kimi zaman vurguladıkları o rutin dışı eylemleri gerçekleştiren aktörler oluyorlar. Üçüncü neden ise devletin düzensiz savaş kapasitesinin zayıflığıdır. Aslında 91'e kadar Türkiye'deki ordu ve devlet kurumlarının düzensiz savaş kapasitesi (bir gerilla hareketine karşı savaş deneyimi) oldukça zayıftı. Çünkü ordu ağırlıklı olarak devletlerarası savaşa göre konumlandırılmıştı. Özellikle "Sovyet tehdidine" karşı NATO'ya bağlı hantal bir ordu vardı. Bir gerilla hareketi ortaya çıktığında buna karşı savaşabilecek düzensiz savaş kapasitesine sahip bir ordu örgütlenmesi yoktu. 91'lerden itibaren özellikle dönemin genelkurmay başkanı Doğan Güneş'in yurtdışı gezilerinden sonra NATO ülkelerinin desteğiyle Türk Ordusu dönüştürüldü ve kapasitesi artırıldı. Bu doğal olarak paramiliter grupları da dönüştürdü, hem kapasitelerini hem de niceliksel olarak sayılarını fazlasıyla artırdı.

Türkiye'de paramilitarizmin tarihi kısaca birkaç nokta üzerinden vurgulanabilir. İlk olarak farklı dönemler arasında paramiliter grupların/şiddetin bir sürekliliği var. Geç Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de paramiliter grupların kurulması ve kullanılmasında -kırılmalara, kesintilere rağmen- ideolojik, kurumsal ve bireysel bir süreklilik var. Farklı isimlerle, farklı dönemlerde, farklı amaçlarla bu gruplar kullanıldılar. Lokal ve küçük hedeflerle veya daha büyük ve ulusal amaçlar doğrultusunda bu gruplar kurulabiliyor. Ama genel itibarı ile rejimler

değişse bile devletin paramiliter siyasetinde bir süreklilik olduğunu söylemek mümkün.

Geç Osmanlı'da devletin paramiliter siyaseti Hamidiye Alayları ile başlatılabilir. Ardından Fedailer ve Teşkilat-ı Mahsusa var. 1914-1916 savaş döneminde oluşturulan ve Teşkilat-ı Mahsusa tarafından örgütlenen yüzlerce Osmanlı Genç Derneği var. Ermeni Soykırımı sırasında bürokratlar tarafından kullanılan yerel çeteler var. Yine 1916-1917'lerden itibaren başlayan ve 1921-22'ye kadar devam eden Koçgiri, Pontus ayaklanmaları var ve burada Topal Osman çetesi vb. çeteler devlet güçlerinin yanında katliamlarda kullanılıyor. Tek parti döneminde, Geç Osmanlı'da oluşan paramiliter siyaset devam ediyor. Köy koruculuğu dediğimiz sistem 1924'te kuruyor, 1985'te yenileniyor. 1924'te, Köy Kanunu'yla oluşturulan sistemle beraber "her köye bir korucu" modeliyle kırsalın kontrolü amaçlanıyor. Kırsalın bilgisi, kırsalın enformasyonu, kırsalın istihbaratının merkeze aktarılmasına dönük, ağırlıklı olarak istihbari amaçlı bir sistem bu. Yine o dönem Kürt isyanlarında devletin yanında yer alan aşiret milisleri var. Devletin de destek verdiği, devletin önünü açtığı kimi ekonomik kaynaklarla muhtemelen motive ettiği Kürt aşiret milisleri 1925-1938 arası Kürt isyanları ve katliamları sırasında kullanıldılar. Ayrıca, modern Türk eğitim sistemi de başından itibaren gençliği (para)militarize eden bir niteliğe sahipti ve bunun temelleri 1920'lerin sonları, 1930'ların başlarında atılıyor ve günümüze kadar farklı formlarda devam ediyor.

Çok partili dönemde de devletin paramiliter gruplar kullanma siyaseti devam ediyor. NATO'ya üyelikle birlikte 1952'de Türkiye'de Özel Harp Dairesi isminde bir paramiliter grup oluşturuluyor. Farklı NATO ülkelerinde benzer gruplar oluşturuluyor. Bunun yanında 1960'lardan itibaren, tamamen paramiliter olmasalar da bu doğrultuda kullanılan ve paramiliter karaktere bürünen İslamcı gençlik grupları var. Milli Türk Talebe Birliği, Komünizme Karşı Mücadele Dernekleri muhalefete karşı devlet otoriteleri içerisinde belli kesimlerin yönlendirmesiyle hareket ediyorlar. Bununla birlikte, bir paramiliter güç olarak 1968'den itibaren devletin yanında yer alan aşırı milliyetçi, ırkçı ülkücü gençlik grupları var.

Aşağıdaki harita 1968-70 arası ülkücü komando kamplarını gösteren bir harita.³ Fakat bu kamplar, 1980 askeri darbesine kadar devam ediyor.

Farklı yerlerdeki komando kamplarında karate eğitimi, silahlı eğitim, bir ayaklanmayı bastırma gibi eğitimler veriliyor. Ve buralarda eğitim alan ülkücü gençler 1970'lerdeki sol ve Kürt muhalif hareketlere karşı devletin çeşitli birimleri tarafından kullanılıyor. 1984'te PKK'nin silahlı mücadeleye başlamasının hemen ardından devlet otoritelerinin ilk refleksi paramiliter gruplar kurmak oldu, bununla muhtemelen ilk dönem çatışmaların kontrol edilebileceği düşünülüyordu. Ağırlıklı istihbarat amaçlı kurulan ve kullanılan ilk dönem (1984-1991) paramiliter gruplar bu devlet siyasetinin bir sonucuydu. Devlet, köy koruculuğu sistemini 85'te kuruyor. 1982'lerde oluşmuş emniyet içerisindeki özel bir tim var, bu tim 1985'lerden itibaren yeniden yapılandırılıyor. 1987'de JİTEM kuruluyor. 1980'lerin başlarında kurulan Hizbullah "ortak düşmana" karşı 1991-1995 arası devletin çeşitli kurumları ile

3 Ülkücü komando kampları, 14-19. Aşağıdaki liste kampların kurulduğu yerlerin isimlerini veriyor: İzmir-Gümlüdü, Akrepkaya; Ankara-Eskişehir Yolu; İstanbul-Silivri; Gaziantep; İzmir-Karaburun, Balıköy; Adana-Yumurtalık, Ayaç; Kayseri-Yuvalı, Kızılırmak; Mersin-Belen, Soğukluk; Sakarya-Karasu, Kuyumculu; Konya-Çayırbağı; Çankırı-Kızılırmak Bucağı; Bursa-Mudanya, Yıldıztepe; Tokat-Yaylacık; Amasya; Adana-Osmaniye, Zorkun; Malatya-Pınarbaşı; Kars-Çıldır; Antalya-Manavgat; Samsun; İstanbul-Küçüksu, Hekimbaşı; Adana-Namrun; Erzurum-Hasankale; İzmir-Karaburun, Balıköy; Bursa-Mudanya, Yıldıztepe; Gaziantep-Erikce; Trabzon-Zigana; Ankara-Esenboğa; Denizli-Cankurtaran. Ülkücü Komando Kampları: AP Hükümetinin 1970'te Hazırladığı MHP Raporu (Kaynak Yayınları, 1997).

birlikte özellikle Kürt siviller, PKK yanlısı Kürt siviller hedef alınarak devletle işbirliği içerisinde kullanılıyor.

Fakat 1991'e gelindiğinde hem küresel ve bölgesel, hem de Türkiye içi siyasette çok büyük değişimler ve dönüşümler gerçekleşiyor. Sovyetlerin yıkılması, Körfez Savaşı'nın başlaması gibi dış etkenler ve PKK'ye desteğin çok ciddi boyutlara çıkması gibi iç faktörler Türk devlet elitlerini, NATO'nun da desteğiyle yeni bir strateji oluşturmaya sevk ediyor. Devlet, Düşük Yoğunluklu Çatışma Doktrini olarak adlandırılan ve Amerika'nın, kimi NATO ülkelerinin yıllardır ulusal kurtuluş hareketlerine ve sosyalist gerilla hareketlerine karşı uyguladığı bir stratejiyi benimsiyor. Bu strateji ile hem ordu dönüştürülüp kapasitesi artırılıyor ve daha mobil bir hale getiriliyor, hem de ağırlıklı olarak istihbarat amaçlı kurulan paramiliter örgütler ciddi anlamda ölüm timlerine dönüştürülüyor. 1996 yılına kadar çok yoğun bir çatışma ve sivillere karşı yoğun bir şiddet ve işkence uygulanıyor. Dolayısıyla bu dönem devletin paramiliterleşmesi olarak adlandırılabilir.

Devletin paramiliter grupları kullanma geleneği 2015 ve sonrasında da devam etti. 2015-16'daki çatışmalarda ve Kürt kentlerinin yıkımında paramiliter gruplar da yer alıyor. Bu paramiliter gruplardan bazıları resmi olarak emniyet ve ordu içerisinde yer alıyorlar. Fakat eylemleri ve özellikleri itibarıyla bunlar paramiliter gruplar olarak adlandırılabilir. JÖH, PÖH bunlardan ikisi. 1990'lardaki özel polis timlerine benzer özelliklere sahipler. Yine ondan fazla Kürt kentinin yerle bir edildiği çatışmalarda Esedullah isimli bir grup da kullanıldı, çatışmaların olduğu yerlerdeki duvarlara bu isim sıklıkla yazıldı. Bununla ilişkili olarak SADAT çatışmalardaki rolü nedeniyle çokça tartışıldı ve son dönemlerde Suriye, Libya ve Karabağ gibi çatışmalı bölgelere cihatçı paramiliter grupları göndermesiyle anılıyor.

AKP dönemi paramiliter gruplardan bir diğeri, 350-400 bine yakın bir polis sayısı olmasına rağmen polisin görevlerine sahip Bekçiler oldu. Bekçilik adıyla yeni bir grup oluşturuldu. İlk olarak silah kullanma yetkileri yoktu fakat sonradan bu grubun üyelerine silah kullanma

yetkisi verildi. İktidar yanlısı, iktidara sadık yeni paramiliter gruplar bu şekilde oluşturulmaya başlandı. Halk Özel Harekât adıyla Suriye İç Savaşı'nda özellikle Kürtlere karşı savaşmış ve geri dönmüş kişilerin oluşturduğu dernekler açıldı. Bu gruplar, bilinen, basına yansıyan, kamuoyunun gündeminde yer edinen, siyasetçilerin tartıştığı gruplardır. Muhtemelen bilinmeyen, ismi henüz kamuoyuna yansımayan benzer birçok paramiliter örgütün varlığından bahsedilebilir.

Normalde devletlerin yasalarca belirlenmiş, silah kullanma yetkisinin verildiği ordu, polis vb. kurumları vardır. Türkiye'de bir siyasal gelenek olarak muhaliflere karşı yasa dışı kimi oluşumlar kuruldu kullanıldı. Fakat 2015 sonrası bu durum oldukça aleni bir biçimde yapılmaya başlandı. Hatta şiddet kullanma yetkisine sahip birimlere güvenmeyen devlet içinde etkili kimi grupların kendine sadık, kendi özel paramiliter gruplarını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Hem devlet iktidarında etkili olmak, hem de devlete muhalif grupların elimine edilmesinde paramiliter örgütler kullanmada, dönemsel farklılıklar, kırılmalar olsa da bir süreklilik var. Bu süreklilik üç hat üzerinden vurgulanabilir: Birincisi ideolojidir; Türklük ve (Sünni) İslamın Türk milliyetçiliğinde kombine edildiği bir ideolojiyle bu süreklilik devam ediyor. İkincisi kurumlardır; güvenlik birimleri içindeki özel birlikler, ülkücüler, koruculuk sistemi vb. devletin kurduğu veya desteklediği kimi kurumlar ve bu kurumlar üzerinden yürüyen bir hat var. Son olarak bu süreklilik kadrolar üzerinden yürüyor; örneğin, Türkiye'nin Kore'deki birliklerinin komutanı Özel Harp Dairesi'nin kurucusu Daniş Karabelen, aynı zamanda 1917'lerde Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde yer almış bir isim. Abdullah Çatlı'nın 1970'lerden 90'lara dek devam eden eylemleri ve ilişkileri vb. üzerinden hem kadrolar hem kurumlar hem de ideoloji üzerinden dönemler hatta rejimler arasında bir paramiliter tecrübe aktarımından, bir süreklilikten bahsetmek paramiliter geleneği anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Bu sürekliliği doğuran sadece devletin paramiliter siyaseti değildir. Aynı zamanda (para)militarizm-toplum ilişkisine vurgu yapmak

önemlidir. Özellikle Türkiye siyasetinde 1950 sonrası düşündüğümüzde hem toplumun hem devletin paramiliterleştiği üç dönemden bahsedilebilir (75-80 arası dönem, 91-96 arası dönem ve 2015 sonrası dönem). Burada devletin paramiliterleşmesinden kasıt: paramiliter grupların devlet siyasetinde, kurumlar üzerinde, ekonomik ilişkilerde ciddi anlamda rolünün olduğu ve neredeyse devlet siyasetini belirleyecek bir etkiye sahip olduğu dönemler için kullanılıyor.

Sonuç olarak paramiliter grupların işlevleri ve devlet-paramiliter ilişkisine kısaca vurgu yapılabilir. Genel olarak paramiliter grupların işlevleri muhaliflerin ama özellikle muhalif silahlı grupları destekleyen sivillerin korkutulması, elimine edilmesidir (Ermeni Soykırımı'nda, Trakya, İstanbul ve Alevi pogromlarında ve 1990'larda Kürt sivillere karşı bu gruplar farklı biçimlerde kullanıldı). Bununla bağlantılı olarak bu grupların diğer bir işlevi, gerilla hareketleri ya da devlete muhalif silahlı muhalif hareketler ile onları destekleyen kitleyle aralarındaki bağın koparılmasıdır. Ek olarak, paramiliter gruplar istihbarat toplama ve yardımcı kuvvetler olarak çatışmalarda yer almanın yanında, kimi zaman da daha küçük birimlerle ölüm timlerine dönüştürülebiliyorlar. Paramiliter şiddetin hedefinde ise muhalif hareketlerin silahlı militanları değil onları destekleyen siviller, yerel önderler vb. siviller yer alır. Diğer işlevleri de devletin hukuk dışı ve reddedilebilir eylemlerinde kullanılmalarıdır. Dolayısıyla iktidarın karanlık veya gizli operasyonlarının aktörleridirler. Hatta bazı durumlara (günümüz örneğinde) yönetici elitler, devletin resmi silahlı birliklerinden çok paramiliter örgütlere daha çok güvenirlere. Daha açık bir ifadeyle, hukukun sınırlayıcılığına takılmadan devletin güvenliği açısından "gerekli görülen eylemler" için yedek güç konumundadırlar. 1990'lardan günümüze devlet paramiliter gruplar ilişkisinde yapısal bir değişiklik de vurgulanabilir, bu da 1990'larda paramiliter şiddetin ve hatta JİTEM örneğinde olduğu gibi paramiliter grupların reddedildiği bir dönemdi. Fakat 2015 sonrası paramiliter şiddet devlet otoriteleri tarafından reddedilmemektedir, aksine toplumu korkutmaya yönelik bu şiddet gösterilerek adeta bir show gibi performe edilmektedir.

Sermaye İmparatorluğunun Krizi ve Küresel Militarizmin Yeni Toplumsal Dinamikleri

FUNDA HÜLAGÜ

Sözlü Bildiri Metni

Giriş

Sevgili Şebnem Oğuz bana sempozyum çağrısından ve genel konu başlığı olarak *Küresel Sermaye Çağının İdeolojisi ve Yönetişim Zihniyeti Olarak Militarizm'den* bahsettiğinde, sanırım önerilen odak şimdi yapacağım tartışmadan biraz farklıydı. Ben hem konuyla hem de odakla biraz oynadım çünkü epeyce bir süredir kafamda önemli olduğunu düşündüğüm bir soru dönüyor. Ben uzun bir süre, 1990'lardan 2000'lerin ortasına kadar, hatta 2010'lara kadar değişen dönüşen uluslararası ve ulusal güvenlik pratikleri ve anlayışları üzerine çalıştım. Bu arka plan doğrultusunda küresel ölçekte kabaca 2014-2015 tarihleri itibarıyla önemli bir dönüşüm olduğu sezgisine sahibim. Fakat bu sezgiyi temellendirmek, yeni evreye bir isim koymak ve genel gidişata dair çıkarımlarda bulunmak çok kolay değil. Değişen dönüşen bir geçiş döneminin içerisindeyiz. Yine de bu akademik sezgimin üzerine gitmeye karar verdim. Birtakım yeni araştırmalar yapmaya başladım ve yeni sorular sormaya çalıştım. Sempozyum daveti tam da bu arayışın üzerine geldi ve dolayısıyla ben de bugünkü tartışma sorumu şöyle belirledim: Kapitalizmin çoklu krizi bağlamı içerisinde düşündüğümüzde küresel militarizmin yeni yönelimleri nelerdir? Devletlerarası savaş olgusunun olağan hayatımıza yeniden döndüğü bir dönemdeyiz. Bu dönem aynı zamanda 2008-2009'dan bu yana derinleşen ya da katmerleşen bir kapitalist bunalım evresine de denk düşüyor. Dolayısıyla, aradaki bağlantı nedir? Sermaye İmparator-

luğu'nun (Wood, 2003) bu son krizi ile militarizmin bu yeni evresi arasında ne türden nedensellik ilişkileri tesis edilebilir? 2015'ten bu yana dönüşen nedir? Bu dönüşen şeyde kabaca söylersek 'sermayenin ihtiyaçları' olarak ifade edilen süreçlerin rolü nedir?

Bu sorularla hakkıyla başa çıkabilmek için, tartışmamda ilk olarak geçmişi oldukça eskiye dayanan kapitalizm-militarizm ilişkisi tartışmasını kısaca ele almak istiyorum. Bundaki amacım, kapitalizm-militarizm ilişkisini anlamak için hangi yola çıkış sorularının doğru sorular olacağı meselesi üzerine kafa yormak, her soruya ilişkin temel araştırma izlekleri belirlemek ve her bir farklı izleğin artı ve eksilerini göz etmek olacak. Ardından bir dönemlendirme denemesi yapacağım ve küresel militarizmi iki ayrı evre içinde incelemeye çalışacağım. Bu evrelerin, kendi iç mantıklarını ve birbirleriyle olan farklılıklarını anlamak için de üç temel alt-meseleye odaklanmayı öneriyorum. Birincisi bu dönemlerde işe koşulan temel politik rasyonalite, politik akıldır. İkinci mesele, bu dönemlerde militarizmi destekleyen toplumsal güçlerin kimler olduğu konusudur. Üçüncüsü de sermaye birikim süreçlerinde yaşanan ve bu dönemlere egemen rengini veren başat dönüşümlerdir. Bu üç bağlama bakarak, söz ettiğim iki evrenin hem kendi özgün karakterlerini anlayabilir hem onları birbirinden ayırtıran süreçleri kabaca belirleyebiliriz.

Bu çalışmanın sonuç kısmında açmaya çalışacağım bir de hipotezim var. Bu hipotez için, özellikle Kuzey Atlantik ittifakı ülkelerine ve Almanya özeline odaklanıyorum. İddiam odur ki, günümüzde yeni bir militarist uzlaşma doğuyor ve bu uzlaşma egemen sınıflar için yeni bir sınıfsal-siyasal iş bölümüne dayanıyor.

Kapitalizm- Militarizm İlişkisine Farklı Sorularla Bakmak

Hangi soruları sorarsak kapitalizm ile militarizm arasındaki ilişkiyi, ilişkideki nedensellik bağını doğru şekilde anlarsak? Eleştirel sosyal bilimler literatürüne baktığımızda aşağı yukarı üç temel sorunun gün yüzüne çıktığı görülebilir:

1 Kapitalist toplumlarda hangi türden toplumsal yapılar militarizmi olanaklı kılmaktadır? Bu aslen tarihsel sosyolojinin sorusudur. Aslen de konu üzerine epeyce ürün vermiş olan Michael Mann'ın sorusudur. Mann (1987), toplumsal eşitsizlikler üzerinden bölümlenmiş, sınıflara ayrılmış modern kapitalist toplumlarda, bu toplumlardaki yerleşik toplumsal cinsiyet pratikleri ve devletle kurulan sınıfsal ilişkilerle militarizm arasında belirgin ilişki motifleri, iç içe geçmeler olduğunu iddia eder. Toplumsal sınıflı sosyolojik bir gözle tanımlar. Bugün örneğin, Almanya'da adeta golf oynar gibi orduda gönüllü yedek subaylık yapan ya da benzeri bir hobiyeye sahip olan ve kendilerini özgürlükçü demokrat olarak tanımlayan yüksek kazançlı toplumsal (erkek) gruplar vardır. Mann'dan yola çıkacak olursak, bu olguyu gelişmiş kapitalist ülkelerde kitle ordularına dayanmayı çoktan bırakmış liberal militarizmin yeni ve çarpıcı bir çehresi olarak tanımlayabiliriz.

2 Piyasalaşma süreçleri militarizmi nasıl etkiliyor? Bu ikinci soru politik ekonomi ekolünün sorusudur. Günümüzde üretim araçlarındaki köklü teknolojik değişim ve şiddet araçlarının metalaşması savaşmanın daha kolay göze alınabilir bir siyasi seçenek olduğu bir dünya yarattı. Savaşabilme kapasitesine piyasa aracılığıyla ulaşmanın, beceri satın almanın çok kolaylaşmış olmasından bahsediyorum. Gerek insan kaynağı anlamında gerek silahlanma açısından piyasanın savaşı çok kolaylaştırdığı bir dönemecteyiz. Dolayısıyla bütün bu metalaşma süreçleri, militarist pratikleri, değiş tokuşları, anlayışları nasıl etkiliyor sorusu yine kapitalizm-militarizm ilişkisini anlamakta çok yaşamsal bir sorudur. Zira militarizmin kurumsal-normatif yapıdan özerkliğinin giderek artmasının kendisi, başlı başına siyasal iktidarın şiddet tekelinin dönüşümü konusudur. Bugün örneğin, bir üst düzey McKinsey yöneticisinin Alman devlet bürokrasisinde savunma sanayi uzmanı olarak istihdam edilmesi ya da Almanya eski Ekonomi Bakanı'nın en büyük uluslararası silah üretim şirketlerinden birisinin uluslararası lobi faaliyeti görevlisi olması sıradan işleyiş

hale gelmiş benzemektedir. Askeri sanayi ve uzmanlık özel-kamu arası geçişlerin yoğunlaştığı bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

3 Üçüncüsü daha çok Marksist geleneğin sorageldiği bir soru: Hangi türden sermaye birikim süreçleri militarizmi olanaklı kılmaktadır? Yani özetle sermaye birikimi stratejilerindeki gelişmeler ve dönüşümler şiddetle kurulan politik ilişkiyi nasıl değiştirmektedir? Savaş düşüncesi sermaye ilişkilerindeki hangi türden dönüşümlere karşılık gelmektedir? Kapitalizmin normal şartlarda, içsel olarak, doğası gereği pasifist olduğu gibi bir tespit ve hatta teorik yaklaşım vardır. Gerçekte de kapitalizmin kendinden önceki üretim biçimlerinden ayrıksı özelliği, elbette tırnak içinde söyleyecek olursak, açık şiddet ve savaşa gerek kalmadan, doğrudan fiziksel zor kullanımına gerek kalmadan kendini yeniden üretebilen bir toplumsal üretim modeli olmasına dayanır. Ama gelin görün ki hikâye böyle ilerlememiştir ve ilerlememektedir. Dolayısıyla sermayenin hangi (yeni) yönelimleri şiddetle kurulan politik ilişkide değişikliklere yol açmaktadır? Yani mesela ne olmaktadır da Almanya’da silah endüstrisinin önümüzdeki beş sene içerisinde yüzde dokuz oranda büyümesi öngörülmektedir?

Bu üç sorunun her birisine gerekli özeni göstererek, aralarındaki metodolojik sürtüşmeleri eklektizme düşmeden çözümleyerek bu sınırlı tartışmada ele almak mümkün değil. Bununla birlikte, soruların merkeze koyduğu üç unsur (toplumsal yapılar, üretim araçlarındaki dönüşüm ve metalaşma süreçleri, sermaye birikiminde gelişen/dönüşen eğilimler) arasındaki diyalektiği de unutmadan elimden geldiğince kuşbakışı bir resim çizmeye çalışacağım.

Küresel Militarizm: Tanımı ve İlk Evresi

Küresel militarizmden kastım nedir? Bu ilk tanımlama adımı dahi kimi süreçleri/soruları merkeze koyup kimilerini çepere atmayı gerekli kılan bir tanımlama, dolayısıyla akademik indirgeme meselesi ve çok ko-

lay bir ilk adım değil. Fakat ben biraz köşeli bir tanımla yola çıkıyorum. Çünkü diğer türlü araştırma nesnesini kurma meselesinde yol almak mümkün olmayacaktır. Bu tanımla da elbette tartışmaya açabiliriz. Ben şimdilik iki önemli ögesi olan genel bir tanım öneriyorum: Küreselleşme evresi olarak adlandırılan dünya-tarihsel evrede, “demokratik barışı” zedelediği iddia edilen tehlike ve sorunlar (“küreselleşme karşıtı akıntılar”) karşısında savaşın/askeri müdahalenin ve ilintili hazırlıkların *gerekli ve arzu edilir* bir çözüm olacağı düşüncesi.⁽⁴⁾

Küreselleşme evresi olarak adlandırılan ve kabaca 1994-95’ten 2014-2015’e kadar süren bu evrede “demokratik barışı” (liberal devletlerin sözde barışçıl işbirliği ve normatif üstünlüklerine dayanan dünya liderliği sorumluluğu tezi) zedelediği iddia edilen tehlikeler ve sorunlar, ki bunları “küreselleşme karşıtı akıntılar” (insan kaçakçılığı, terörle mücadele, yolsuzluk vb.) olarak da tarif edebilirsiniz, karşısında savaşın ve askeri müdahalenin veya askeri hazırlığın gerekli ve arzu edilebilir bir çözüm olacağı düşüncesi küresel militarizmi besleyen ana unsurdur. Küresel militarizmin bu ilk evresini tanımlayan politik akılda gerekli ve arzu edilir olma sıfatlarının altını çizmek istiyorum çünkü ikinci evrede yani 2015 sonrasında, birazdan değineceğim üzere, başka türden bir politik rasyonalite yani savaşın gerekli ve arzu edilir olmasının dışında ek bir politik rasyonalite daha kendini göstermektedir.

Bana göre, 1995-2015 arası ilk dönemde farklı toplumsal gruplar arasında önemli bir mutabakat oluştuğu iddia edilebilir ve bu mutabakatın iki önemli savı vardır:

1 Liberal olmayan toplumların modernleşmesi için askeri müdahale destekli devlet-inşası süreçleri gereklidir (Temel parolalar: “savaş toplumsal hedefler için işe yarar” ya da “kalkınma için güvenlik kaçınılmaz”).⁽⁵⁾

4 Bu tanımın kavramsal olarak geliştirilmesinde bir dizi farklı ekolden faydalandım. Bunların arasında en başta Mann (1987), Sassen (2000), Barkawi ve Laffey (1999) ve Abrahamsen (2018) bulunmaktadır.

5 Bu dönemde yerleşikleşen, kalkınma-güvenlik paradigması üzere oldukça yüklü sayıda eleştirel çalışma bulunmaktadır. Burada bir ilk örnek olarak, bkz. Duffield (2005).

2 Bu türden bir müdahale arzu edilir (“askeri pratikler meşrudur”) çünkü bu liberal toplumların (“yaşanacak vicdan sıkışmasına” rağmen) üstlenmeleri gereken kurucu bir misyondur.

Özellikle tabi Kuzey Atlantik ittifakı ülkelerine odaklandığımızda, buradaki mutabakat unsurları şunları içeriyordu: Şahin-liberal bir entelijansiya (örn. Niall Ferguson), liberal-iyimser bir siyasetçi/bürokrat zümresi (örn. Paul Bremer) ve savaş sporu-izleyicisi kitleler... Mutabakat özetle şunu diyordu: liberal olmayan toplumların modernleşmesi için askeri müdahale destekli devlet inşası süreçleri gereklidir. Peki, neden bu türden bir politik rasyonalite? Çünkü 1990’ların ortasına varıldığında merkez kapitalist ülkeler şu arzularının ve ilk politik önermelerinin artık gerçekleşmediğini görmüşlerdir: “Çeperdeki ülkeler ekonomik olarak geliştikçe liberalleşecekler, demokratikleşecekler”. 1990’lara geldiğinde özellikle Saddam Hüseyin’in Kuveyt müdahalesi, bu hayal kırıklığını daha da kuvvetlendirmiştir (Wallerstein, 1992). Mealen denilmiştir ki, “eğer ekonomik iktisadi yollarla biz bu ülkeleri değiştiremiyorsak demek ki liberal olmayan toplumların dönüşmesinde savaş kaçınılmaz”.

Hakikaten de bu dönemde birtakım kelimelerin daha doğrusu kavram setlerinin çok rahat kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Militarizmin ve savaşın toplumsal hedefler için işe yarar olduğu düşünülmeğe başlanmıştır. Yahut kalkınma için güvenlik kaçınılmaz denklemi kurulmuş ya da güvenlik için kalkınmanın kaçınılmaz olduğu iddia edilmiştir. Kalkınma ile demokrasi arasında doğrusal bir ilişki olduğu tasarımı terk edilip kalkınma ile güvenlik arasında paralellik kurulan bir başka evreye geçilmiştir. Daha da ilginç olanı, dönemin meşhur ve popüler şahin-liberalleri, örneğin Michael Ignatieff, bu tür müdahaleleri yani liberal olmayan toplumlara savaş ya da askeri yollu müdahaleleri sadece gerekli değil arzu edilir de görüyordu (Morefield, 2008). Ignatieff’e göre askeri pratikler meşru ve arzu edilirdi. “Vicdanımıza taş basalım”, evet aynen bunu diyordu Michael Ignatieff: “Vicdanımıza taş basalım. Bu kurucu bir misyondur, bu bizim tarihsel görevimizdir”. Dolayısıyla, savaş yoluyla liberal olmayan toplumların dönüştürülmesi hem bir gereklilik hem de liberal bir arzu/ödev olarak görülüyordu.

Küresel Militarizmin İlk Evresi ve İki Marksist Yorum

Bir önceki başlıkta kabaca çizilen bu ilk dönemi Marksistler nasıl yorumladı? Militarizm-kapitalizm ilişkisini anlamak için yola çıkarken, “Sermayenin hangi ihtiyaçları/eğilimleri bizi buraya taşıdı?” sorusunu soranlar bu evrenin dünya düzeni açısından anlamını yorumlamaya giriştiler. Bu bağlamda, iki farklı yorumun olgunlaştığı iddia edilebilir:

1 Sermaye biçiminin egemen ve değiştirilemez üretim biçim halini almasında militarizmin *politik regülasyon* rolü olduğunun altını çizenler:

Bu yorum, Ellen Meiksins Wood (2003) tarafından öne çıkarılmıştır. Wood 2003’te *Sermaye İmparatorluğu* adında bir kitap yazmıştır. Bu kitapta öne sürdüğü birtakım tartışmalar üzerinden diyebiliriz ki Wood’a ve politik Marksist yaklaşımı benimseyen birtakım araştırmacılara göre bu ilk dönemde sermayenin ve gelişmiş kapitalist merkezin bu tür saldırgan bir tutuma ve dolayısıyla bir tür emperyalist imparatorluk kurma yönelimine girişmesinde iki temel sebep vardır:

- Özel mülkiyetin üstünlüğünün kabul ettirilmesi çabası (kamu-sal mülkiyetin verimsiz ve yozlaşma eğilimi olduğu iddiası);
- Zaman (sermaye akışları) ve mekân («ulus-devlet» olamayan devletler) arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi.

Özel mülkiyetin üstünlüğünün kabul ettirilmesi: Unutmayalım ki Sovyetler Birliği henüz yeni yıkılmıştır. Yugoslavya dağılırken Ekonomist adlı dergide yayımlanan ve dönemin küresel yönetim gurularının görüşünü yansıtan önemli bir makale vardır ve makalede özetle, “Tek misyonumuz var, o da bu toplumlara özel mülkiyeti öğretmek” denilmektedir (aktaran Mazower, 2013). Dolayısıyla askeri müdahalelerin amacının, daha doğrusu dönemin militarizmini besleyen politik rasyonalitenin özel mülkiyetin üstünlüğünün kabul ettirilmesi düşüncesi olduğu iddia edilebilir.

Bu bakışı yani askeri müdahalelerin bir tür regülasyon görevi üstlendiğini iddia edenlerin söylediği önemli bir husus daha vardır. O da kabaca şudur: “Sermaye akmaya başladı fakat mekân hala bu akışa uy-

gun değil". Daha doğrusu sermaye akışlarıyla halen bir türlü modern bir ulus-devlet olamayan, Weberyen bir devlet kurumsallığını tesis edemeyen, şiddet pratiklerinde bir türlü toparlanıp tekel kuramayan, toplumları üzerinde güçlü bir egemenlik inşa edemeyen – bunlar hep bu dönemde kullanılan ifadelerdir – devletlilik hali arasında bir uyumsuzluk olduğu ileri sürülmüştür.⁽⁶⁾

Bu uyumsuzlukların giderilmesi dolayısıyla aslında sermayenin küresel düzlemdeki akışının kolaylaştırılması için askeri müdahaleler işe koşulmuştur. Şimdi bu bakışın kendisi politik regülasyonu öne çıkarılmaktadır ve dolayısıyla bu dönemin militarizmi sermayenin üstünlüğünün tesisi adına bir tür düzenleme işlevi görmektedir.

2 Sermaye biçiminin yerleşik biçim halini almasında militarizmin yeni birikim alanları açma rolü olduğunu iddia edenler:

Küreselleşme tartışmaları bağlamında bu alternatif bakış açısını öne çıkaran isimlerin başında David Harvey (2003) gelmektedir. Harvey ve Meiksis Wood bu yıllarda tatlı bir tartışmaya da girmiştir. Harvey, meselenin sadece politik regülasyon değil doğrudan bir ilk birikim yaratma, yeni birikim alanları açma meselesi olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla, Harvey tarzı yoruma dayanarak denilebilir ki bu bakış açısına göre bu dönemde savaşı *gerekli ve arzu edilir* kılan şey:

- a) Yeni birikim alanlarının inşa edilmesi ("mülksüzleştirme" / "kadınların proleterleşmesi" / "tüketim ağlarının genişlemesi" süreçleri dahil olmak üzere);
- b) Direnişin kırılmasıdır. ("Pasifikasyon" ve sermayenin dolaşım serbestisinin sağlanması amacıyla).

6 Henüz "başarısız devlet" ilan edilmeden önce, özellikle merkezde kapitalizmin yapısal tıkanmalarına eşlik edecek şekilde, 1970'lerden itibaren kapitalist sistemin çeper ülkeleri türlü reddiyeler ve direnç yolları geliştirmişlerdir. Hatta Birleşmiş Milletleri kendi alternatif programları doğrultusunda siyasallaştırmayı becerirler. ABD'de Uluslararası İlişkiler disiplininin gurusu olarak adlandırılan isimler, bu tıkanmayı liberal enternasyonalizmin bir ilk krizi olarak okur (örneğin bkz. Hoffmann, 1995). ABD'nin hegemonik üstünlüğü konusunda derin endişelere kapılır. Bu tıkanmayı nihai olarak ve dünya-tarihsel bir ölçekte aşmak için 1990'ların beklenmesi ve askeri müdahaleler dolayısıyla militarizmin devreye girmesi gerekmiştir.

Mülksüzleştirilme süreçleri, kitlesel olarak kadınların proleterleştirilmesi ve emek piyasasına katılımı, tüketici ağlarının genişletilmesi öyle kolayca olabilen süreçler değildiler. Kaldı ki bu konuda çok fazla tıkanma yaşanılmıştır. Ekilebilir toprak, değerli madenler ve su kaynaklarının merkeze bir ilk birikim sermayesi olarak aktarımı için birçok coğrafyada yerel halklara savaş açılması gerekmiştir. Yerel halkların bir hak mücadelesi üzerinden direnmedikleri örneklerde dahi, daha önceden sermaye tahakkümüne sokulmamış olan ne varsa onu bir meta haline getirmek büyük yatırımlar, kamu-özel ortaklıkları ve küresel iş birlikleri kurulmasını gerektirmiştir. Bu süreçlerin kendisi, sermayeyi ister istemez zor meselesinden de mesul kılmıştır. Özel yönetişim olgusu derinleşmiştir.

Yine bu birikim meselesinin altını çizenler yani sermayenin birikim ihtiyaçlarının altını çizenler elbette şunu da vurguladılar: askeri müdahalelerin bir diğer önemli sebebi de pasifikasyona duyulan ihtiyaçtır. Ama pasifikasyonu, halihazırda dağılmış olan (emek yanlısı) solun ve önemli oranda örgütsüzleşmiş işçi sınıfının baskılanması olarak okumamak gerekir. Peki bu durumda bu dönemde militarizme canlılık katan neyin pasifikasyonu siyasetidir?

Bu dönemde ortaya çıkan farklı türden direnişler ve direnişçiler vardır. Amaç bunların pasifikasyonudur. Bu bahiste belki yakın dönemden de akıllara gelebilecek bir örnek olarak Somalili korsanlardan bahsedilebilir. Somalili korsanların hikayesi çok ilginçtir. Somalili korsanlar aslında korsan değiller, Somali'de yaşayan balıkçılardır. Tabi sonraları hikâye karışmıştır. Ama ilk başta Somalili korsanlar olarak adlandırılanlar bizzat kıyı balıkçılarıdır ve kendi karasularında balık tutma hakkı mücadelesi verirken bir anda Somalili korsanlar olarak tanımlanırlar ve lojistik süreçlerine yani sermayenin akışına sıkıntı yarattıkları iddiasıyla hızlıca güvenikleştirilirler. Dolayısıyla yine dediğim gibi özellikle lojistik ağlarının güvenliğine karşı, uluslararası ticaret yollarının tıkanmasına ve dolayısıyla sermaye birikiminin önünün hep daha fazla açılmasına karşı gelişen en ufak direniş biçimlerini dahi yola getirmek için bu dönemde militarizmin yeni yeni biçimler üzerinden serpiildiği söylenebilir.

Şimdi bu iki okuma arasında tam bir antlaşma bulunmamaktadır. Wood ve Harvey birbirleri ile atışır. Wood çok daha jeopolitik ve politik bir yerden bakar. Harvey, sermayenin ihtiyaçları der ve kapitalizmle küresel militarizm arasında daha fazla doğrudanlık tesis eder. Ama nihayetinde bir oydaşma olduğu da pekâlâ iddia edilebilir:

Bakıldığında, ABD'nin kurucu ve merkezi rolü dahilinde emperyalist yayılımda yeni şablonlar ve örüntüler tanımlanmıştır ve polislik politikaları yoluyla siyaset tasarlamının merkeziliğine vurgu yapılmıştır. Bu dönemde, kavramsal olarak militarizm kavramını kullanmamamızın sebebi de budur aslında. Yani askerinin geri çekilip polis kurumunun ve polislik fikrinin öne çıkmasıdır.⁽⁷⁾ Ve mesela bakarsanız bazı isimler, örneğin Mark Neocleous (2011) gibi isimler polisin ve polisliğin öne çıkmasının kaçınılmaz olduğunu söylerler, çünkü onlara göre, polis sermayenin dönüşümlerine toplumu uyumlaştıran, söz konusu dönüşümlerle uyumlaşamayan toplumsal grupları sermayenin yeni dönüşümüne ayak uydurmaya zorlayan ve zorlamaya en yatkın en elverişli zor kurumudur. Dolayısıyla bu dönem askerlerin geri çekildiği, polislerin ve polislik kurumlarıyla birlikte polislik düşüncesinin yayıldığı bir dönemdir. Nihayetinde küresel militarizmin bu ilk evresini bir polislik evresi olarak görebiliriz ve sermaye ile ilişkisini kabaca resmettiğim toplumsal sermaye biçimine uyarlama çerçevesi içerisinde tanımlayabiliriz. Peki bugün ne oluyor? Ne değişiyor?

Küresel Militarizmin İkinci ve Yeni Evresi

Küresel militarizmin ikinci evresini tarif ederken, bir kopuş hikayesi yaratmıyorum ya da bir önceki süreç tamamen sona erdi ve polislik yine ikincil zor mantığı ve aracı halini aldı demiyorum. Ama yine de 2015 sonrasında ilginç bir dönüşüm var. Bunu ben kendi şahsi hika-

7 Bu örnek süreçler, aynı yıllarda sürdürülen akademik tartışmalarda militarizm kavramıyla imlenmemiştir. Bu tartışmaya uzun uzadıya girmeyeceğim. Ama söz konusu kavramı kullanmamanın bizi vardığı yanlış epistemolojik yerler olduğunun da altını çizmek isterim. Yani bu süreçleri tarif etmek için yaygın olarak “güvenlik” ve “güvenleştirme” kavramı kullanılıyor uzun yıllardır. Bizler de çalışmalarımızda bu kavramı kullandık ve “güvenlik” dedik. Ama aslında belki de militarizm demek gerekirdi(du)...

yemden de biliyorum. Uzun süredir polis meselesini takip ettiğim için yakından izlediğim kimi çevrimiçi siteler ve kanallar var. Güvenlik sektörü reformu kurumları var. Bu kurumlar 2014 civarında eskisi kadar faal olmamaya başladılar. Çünkü aslında bir dönüşüm var. Nedir bu dönüşüm? Bir kere temel egemen politik rasyonalitede bir farklılaşma var. Yani 2015'ten itibaren *arzu edilir ve gerekli* savaş düşüncesinden, savaşın *kaçınılmazlığı* – savaş övgüsü yapmayanlar dahi, bir kaçınılmazlık anlatısı kuruyorlar – düşüncesine geçiş olduğunu görüyoruz.

Daha da somutlayacak olursa, küresel militarizm bu yeni ve ikinci evresinde (1) küresel rekabette haksız kazançlarla yola devam ettiği iddia edilen devletlere karşı savaşın ve bu türden bir savaş için hazırlığın *kaçınılmaz* olduğu düşüncesine geçiş yapıyor. Bu süreçte, (2) küresel ilişkilerde “pasifist” olarak bilinen devletlerin artan militarizasyon konusunda *daha az kaçınan* yanıtlar ürettiklerini görüyoruz. Ayrıca (3) bir önceki dönemde askeri ve polislik eğitiminde ağırlık kazanmış olan başkaldırı karşıtı polisiye pratiklerinden [İng. *counterinsurgency*] geleneksel askeri teknik ve lojistik rekabetine geçiş yaşandığını gözlemleyebiliyoruz.

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2015'te yayımladığı *Küresel Risk Raporu*, dönüşen politik rasyonalite ve özellikle savaşın kaçınılmazlığı düşüncesi hakkında epey veri sunmaktadır. Bu raporu hazırlamak için kurumun görevlendirdiği uzmanlar bin küsur kişi ile görüşmüş ve bu bin küsur kişinin büyük kısmını ulusal bürokratlar, uluslararası örgüt çalışanları ve en önemlisi küresel şirket yöneticileri oluşturmaktadır. Bu isimlerin çoğuna göre günümüzün en büyük küresel riskini devletler arası savaş ve çatışma riski oluşturmaktadır (World Economic Forum, 2015). Siyasi liderlerden CEO'lara uzanan bir ölçekte savaşın geldiği, yaklaştığı hissi ağır basmaktadır. Bu süreçte Avrupa Birliği bütçesinden Kuruluş Sözleşmesi'ne aykırı şekilde askeri harcama payı ayrılmaya başlaması, bu eğilimin hem bir nedeni hem bir sonucu olarak görülebilir.⁽⁸⁾

8 Avrupa Birliği ve Almanya özelindeki son gelişmelerin çok kapsamlı ve çarpıcı bir dökümü için bakınız, The Centre for Feminist Foreign Policy and the German Section of the Women's International League for Peace and Freedom (2021).

İkinci olarak, aynı dönemde mesela pasifist devletler tarafından yeni bir yönelim öne çıkarılmaktadır. Şimdi pasifist devlet diye bir şey tanımlamak oldukça hatalı olabilir ama bu kategoriyi örneğin bir Almanya geleneği üzerinden tarif edebiliriz: NATO'ya hem katılmış hem de uzun süredir NATO'ya hiçbir şekilde kuruluş yönergelerinin gerektirdiği ölçüde maddi kaynak ayırmamış; yalnızca 20.000 civarında askeri güce sahip ordusundaki insan kaynağı açığını kapat(a)mamış ve dolayısıyla somut askeri gücünü toparlamakta bugün de epey zorlanan, bu doğrultuda çeşitli atılımlar yapan ama bu boşluğu bir türlü kapatamayan bir ülke... Dolayısıyla, askeri geleneğin türlü nedenlerle zayıflatılmaya çalışıldığı bir ülkede bile artık militarizmin ve dahası savaş düşüncesinin yeniden meşrulaşmaya başladığı görülmekte, savaşa yönelik ihtiyaç bahsinde daha az kaçınan yanıtlar verilmektedir. Mesela nükleer enerjinin yasaklandığı bir evrede Almanya nükleer silahlara ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Ama bu durum sadece pasif bir ev sahipliği olarak görülmemelidir. Nükleer silahların gerekliliği konusunda da yeni bir öğreti ("nükleer paylaşım" ilkesi bağlamında) üretilmeye başlanmışa benzemektedir.

Bir üçüncü değişim olarak da bu dönemde başkaldırı karşıtı polisiye pratiklerinden geleneksel askeri teknik ve lojistik rekabetine geçiş olduğunu görüyoruz. 2015'ten bu yana bizzat orduların, askerlerin ve polislerin eğitim şekilleri de değişiyor. Örneğin kent savaşları verme şeklinde eğitim almıyorlar da daha geleneksel anlamıyla genel savaşa yönelik eğitim almaya başlıyorlar (Sjursen, 2018). Söz konusu dönüşüm konusunda önemli bir tartışmayı da nükleer silahlanma alanında yaşandığını gözlemlemek mümkün. Nükleer başlıklı uzun menzilli füzelere ABD'nin yeni savaş öğretisinin ayrılmaz parçası haline geldiğini iddia eden bir dizi akademik araştırma bulunmaktadır. Son olarak Sahara altı Afrika başta olmak üzere, Avrupalı devletlerin küresel göçü engellemek bahanesiyle yerleşik hale geldikleri askeri üsler ve bu askeri üslerde konuşlanmış askeri güçler sayesinde edindikleri savaşma deneyimi yeni dönemi anlamak konusunda göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli başlıktır. Ayrıca artan küresel iklim değişikli-

ği dolayısıyla sayıca artan ya da şiddetlenen doğal afetlerin yönetiminde de askeri teknik, seferberlik ve yöntemlere ihtiyaç duyulması göz ardı edilmemelidir.

İdarenin Krizi olarak Sermaye İmparatorluğunun Krizi

Peki sermaye ilişkileri cephesinde ne tür bir dönüşüm oluyor da militarizmde de böyle bir yeni evrenin açıldığını görüyoruz? Kanımca iki farklı etmeden bahsedilebilir. Bunları şüphesiz birer hipotez olarak öne sürüyorum:

1 Finansallaşmanın yarattığı mali ve idari dönüşüm. Bu siyasi iktidarı iki şekilde değiştiriyor. Birincisi, finansallaşma devletlerin borçlanma yoluyla mali özerkliğini arttırmaktadır. Bu da örneğin devletlerin askeri yığılmak yapmak ya da silahlanma için orta sınıflara ve vergi sistemine bağımlı olmadığı bir yapılanmaya geçiş yapmasını kolaylaştırmıştır (Caverley, 2014). Devletlerin artan mali özerkliği sayesinde silahlanma süreçlerinde de alt-sınıflardan görece bir kopuş, yeni bir özerklik alanı meydana çıkmaktadır. Bu önemli bir kırılmadır. Bu kırılmaya verilen toplumsal yanıtların barış yanlısı güçlerden geldiğini düşünmek için de henüz yeterince geçerli veriye sahip değiliz. Aksine tepkiler yeni dönemde sağ popülist olarak adlandırılan odaklardan gelmektedir. Bu husus, yeni dönemin kriz dinamikleri açısından önemli bir veri sağlamaktadır. Bu konuya döneceğim.

2 Önemli bir ikinci ve altı pek çizilmeyen yani benim literatürde henüz denk gelmediğim ama bence eşit değerde kırılma yaratan bir diğer sermaye temelli dönüşüm de inovasyon rekabetidir. Neden bahsediyorum? Özellikle yapay zekâ yoluyla akıllı üretim hatlarının kurulması, dijitalleşme ve bağımlı otomasyon süreçlerinin tetiklediği yeni sermaye birikimi çılgınlığında güçlü bir piyasa rekabeti ortamının doğduğunu ve bu alanda kıran kırana bir sermaye içi mücadele dönemi yaşandığını görüyoruz. Bu militarizme, savunma sanayi üzerinden önemli oranlarda sıçramış

durumda ve buradaki rekabetin kendisi başka türden toplumsal erozyonların doğmasında da etkili oluyor. Örneğin, yapay zekanın silahlanma alanında kullanılmasının yalnızca birtakım davranış ilkeleri rehberleri ile geçiştirildiği, insansız ve tam özerk teknoloji kullanımının doğurduğu etik ve siyasi soruların gerçek anlamda ele alınmadığı görülmektedir.

Bu erozyona, normatif yapının erozyonu adı verilebilir. Bunu yine AB üzerinden örneklendirmek olanaklı görünüyor. Avrupa Birliği'nin kendisi normal şartlarda doğrudan askeri silah alımı için bütçe ayırma hakkına sahip değil. Pay ayırma hakkını kurucu sözleşme aslen yasaklıyor. Buna rağmen, kurucu sözleşmeyi değiştirmedeği halde Avrupa Birliği bugün doğrudan askeri bütçe oluşturmaya başlamıştır.⁽⁹⁾ Üye devletler, parlamentoları yoluyla buna doğrudan müdahale edememektedirler. Daha da önemlisi zaten bütçe harcamaları devletler üzerinden yapılmamaktadır. Avrupa Birliği bunu özel sektörle kurduğu doğrudan ilişki üzerinden yapmaktadır. Yani Avrupa Birliği bugün silahlanırken ya da savaş hazırlığı yaparken devletleri atlayarak doğrudan uluslararası küresel sermayeye dahil olmuş askeri şirketler, uzmanlar ve *start-up* firmalar üzerinden bunu gerçekleştirmektedir.

İster finansallaşan devlet üzerinden ister inovasyon rekabetiyle yeni bir dinamizm kazanan askeri sanayi ile doğrudan kurulan ilişkiler üzerinden olsun, yönetim kurumları aşırı özerkleşerek kuralılaşmaktadır. Bu kuralılaşmanın kendisi ister istemez toplumsal çatışmalara meydan vermektedir. Şimdi bu bir meşruiyet krizi midir, değil midir? Buna bu kısıtlı metinde giremeyeceğim. Fakat, 2015'ten bu yana küresel militarizmi anlamak için sermaye imparatorluğunun içinde olduğu bu genel idare krizini göz ardı edemeyiz. Söz konusu krizin bizzat sermaye birikimindeki yeni yönelimlerle ilişkisi bulunmaktadır. Kriz, aslen toplumsal mücadelelerin ve en özelinde sınıf çatışmalarının yükselmesiyle ilintilidir. Çünkü bu süreçte devletin ne olduğu ve dolayısıyla devletin neresinde kimin durduğu/duracağı, bu denli özerkleşen ve

bizzat kendisi maddi bir birikim kaynağı haline gelen devletin kimin elinde kalacağı, hangi yönetici sınıf öbeğinin elinde olacağı, hangi sınıf fraksiyonunun hakimiyetine gireceği derin bir mücadele alanı açmışa benzemektedir.

Dolayısıyla bugün aslında özellikle Kuzey Atlantik'te devleti/otoriteyi kimin yeniden, nasıl kuracağı sorusu bütün mücadeleleri belirlemektedir. Bunun küresel militarizmin yaslandığı temel politik ekonomik süreçlerle ilintili nedenleri olduğu kadar, küresel militarizmin yeni evresi açısından da türlü türlü sonuçları da vardır. Şimdi bu militarizme sıçrama konusunu yani küresel militarizmde olgunlaşmaya başlayan yeni politik rasyonalite ile bağını nasıl anlayacağız? Nasıl oluyor da bu dönüşümler, savaşın kaçınılmazlığı düşüncesini yaygın kılıyor?

Militarizmin kendi özerk alan ve gücünü kuralılaşma pahasına tarihte bir kere daha ve piyasa dolayısıyla yaratması, bir bütün olarak sermayeyi her açıdan daha güçlü kılıyor. Askeri uzmanlık artık devletlerin tekelinde olmadığı gibi, piyasa söz konusu uzmanlığın gelişmesi açısından çok çeşitli olanaklar sunuyor. Neredeyse tüm uzmanlık faaliyetlerinin özel sektöre bırakılması, rekabeti daha da artırıyor. Bir yandan da bu rekabet, yurttaş olarak güçten düşen kitleleri, başka bir bağlamda yeniden aktifleştirmiş oluyor. Kimi toplumsal gruplar bu ikili süreci, yani yurttaş olarak kaybederken piyasaya eklenerek güçlenme sürecini sınıf mücadelesinin ana konusu/çelişkisi haline getiriyorlar. Aynı gruplar yurttaşlık kaybı konusunda sağ popülist bir dil kurarken, piyasa tanrısından daha fazla alacakları olduğunu biliyor ve bu alanda da rekabeti kızdırıyorlar (Brown, 2018). Başka gruplar bir yurttaşlık kaybı olduğunu düşünmemekle birlikte, normatif bir üstünlük kaybı yaşandığını biliyor ve bunu telafi etmek için sınıfsal çatışmayı jeopolitik açmazlara/savaşlara tercüme ederek bertaraf etmeye çalışıyorlar.

Burada elbette hangi toplumsal grupların, hangi tarafta yer aldığını belirlemek için nitelikli alan çalışmalarına ihtiyaç var. Ancak yine de günümüzde sınırları büsbütün belli olmayan ve fakat mücadele içinde devinen iki farklı kamptan bahsedebiliriz. Bu iki kamp, küresel militarizmin güncel ve yeni toplumsal dinamiklerini oluşturmaktadır.

9 Bkz. Dipnot 5.

Siyasal-Sınıfsal Kamplaşmalar ve Küresel Militarizm

Ben bu başlık altında mevcut kamplaşmaları açıklamak için Nancy Fraser'ın (2017) meşhur "ileri ve gerici neoliberaler" (İng. progressive vs. reactionary neoliberalism) ayrımını ödünç alıyorum. Aslında böyle bir sınıflandırmanın kimi sıkıntıları olduğunu biliyorum. Öte yandan zihin de açabileceğini düşünüyorum. Yani bu güncel evrede tam da bu mücadelenin kendisi toplumlara maalesef üç değil de iki karşıt hatta bölüyor ve farklı toplumsal gruplar arada her iki kampta birden yer alsın ya da zaman zaman pozisyon da değiştirse – yani yer yer diyagonal geçişlerle birlikte – ikilik giderek derinleşiyor. Fraser'dan (2017) esinle şöyle bir şema yapılabilir:

a) Gerici neoliberaler

Toplumsal yapılar/dinamikler: "Statü kaybı yaşayan beyaz erkekler", "KOBİ" sahipleri, altyapı sorunu yaşayan banliyölerin tepkisel nüfusu...

Siyasi Temsilci: Trump, Le Pen, Almanya AfD, vb.

b) İlerici neoliberaler

Toplumsal yapılar/dinamikler: Yeni nesil tekno-girişimciler, ayrıcalıklı banliyölerde yaşayan müstakil hane malikleri, kent-temelli sosyal hareketler...

Siyasi temsilci: Biden, Macron, Almanya Yeşiller Partisi, Almanya Hür Demokratlar Partisi (?), vb.

Gerici neoliberaler, idarenin krizi olarak nitelendirdiğim süreci bir "devletlilik krizi" olarak okumaktadır. Her ne kadar idarenin alanı genişlemiş olsa da bu sürece eşlik eden kuralsızlaşma ve aslında piyasaya tam boy bağımlılaşma halini devletin egemenlik haklarını kullanmadaki beceriksizliği olarak görmektedirler. Ancak burada büsbütün bir devletçilik ya da egemenlikçilik yönelimi ve talebi aramak yanıltıcı olacaktır. Gerici neoliberaler, örneğin NATO'nun güçlendirilmesi için ulusal bazda GSMH'den bütçe payının artırılmasının olanaklı olduğunu düşünmektedirler. Bu sayede, ulusal prestiji de artırmayı ummaktadırlar.

Bununla birlikte söz konusu gruplar, askeri pratikleri spor olarak gören, bireysel silahlanmaya olumlu yaklaşan, dolayısıyla özel alanın alanını daha da fazla genişletmekten yana gruplardır. Ordu ve polis aygıtlarında örgütlenmek, burada özerk alanlar oluşturmak ve yargı süreçlerini atlayarak doğrudan "adalet tesis" etmek gibi hedeflere sahip grupları da içeren gerici neoliberaler, "güçlü adam rejimleri"ni mevcut krizin yönetimindeki en elverişli yöntem olarak görmektedir. Burada "güçlü adam"la bireysel/askeri silahlanmayı spor olarak gören gruplar arasında bir biat ilişkisinden ziyade, oyun bozucu olma konusunda yapılan sinsi bir iş birliği vardır.

İlerici neoliberaler, idarenin krizi olarak nitelendirdiğim süreci bir normatif otorite boşluğu olarak okumakta, krizin hegemonik istikrarı sağlayan gücün istikrarsızlaşmasından kaynaklandığını düşünmektedirler. Burada uluslararası ticaretin ve askeri müdahalelerin arzu edilen 'liberal devleti' yaratamamasından kaynaklanan hayal kırıklığı açıklıkla dile getirilmektedir. Çin ve Rusya başlıkları, sermaye imparatorluğunun yaşadığı otorite kaybını yeniden tesis etmek için kaçınılmaz çatışma alanları olarak tarif edilmektedir. Almanya Yeşiller Partisi Avrupa Parlamentosu temsilciliğinin bu alanda yürüttüğü siyasi akıl bu başlıktaki yeni yönelimi anlamak açısından önemlidir.⁽¹⁰⁾ Söz konusu temsilcilik, günümüzde küresel tehlike tanımının yeniden yapılması gerektiğinin altını çizirken, Almanya'nın ne yapması gerektiğini sorgulamaktadır. Temsilciliğe göre temel sorunlar şunlardır: "Almanya ne yapmalı? Kimleri silahlandırmalıyız? Ukrayna mı, Türkiye mi?"; "Otokratlara karşı ne yapmalı, 'hele de sınırlarımızı test ediyorlarken?"; "Çin'i ticaretle dönüştürmeyi denedik olmadı, şimdi Çin'e bağımlı hale geldik!"; "Fransa'da silah endüstrisi devlet demek, Almanya'da ise bundan iki teknik insan sorumlu, onlar da karar alamaz durumdadır!"

10 Almanya'daki farklı siyasi partilerin yeni dönemde verilmesi gereken jeopolitik kararlar hakkındaki görüşlerini açıklıkla paylaştıkları detaylı bir program için bkz. "Priorities in the German Federal Election" (2021).

Görüldüğü üzere, birbiri ile siyasi rekabet içerisinde olan bu iki kamp da maalesef küresel militarizmin yeni hikayesini çoktan yazmaya başlamışlardır. İki taraf da savaşın yer yer gerekli, bazen arzu edilebilir ve çoğu zaman da kaçınılmaz olduğu düşüncesini yeni yönelimlerine temel almaktadır. İdarenin krizi derinleşse de bir üçüncü cephe açılması hep daha zayıf bir ihtimal halini almaktadır. Aksine mevcut kriz, giderek yönetici sınıflar arasında yeni bir uzlaşma ve kullanışlı bir iş bölümü ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Kriz bir fırsat penceresi olarak kullanılmaktadır. Kitlelerin anti-militarist sağduyusu bu fırsat penceresine çevrilmiş krizde iyice duyulmaz hale gelmiştir. Zira temsiliyet ya da bilindiği anlamıyla yurttaşlık kurumu erozyona uğramıştır. Bu durum gerici neoliberaler için hem bir politik ajitasyon hem de rekabeti kızıştırma fırsatı yaratmaktadır. Bir taraftan bizzat maddi bir mücadele alanı haline gelen devlette yer kapmaca çatışmaları yaşanmakta, bir yandan da piyasanın yarattığı her türlü olanak kamu karşısında özel alanın üstünlüğünü tesis etmek adına sonuna dek kullanılmaktadır. İlerici neoliberaler ise yurttaşlık erozyonu konusunda üç maymunu oynamakta, çatışmayı jeopolitik alanda anlamlandırılmayı, ulus-devlet militarizmini kaybettiği yerden yeniden diriltmeyi kaybolan üstünlüğün tesisi için en uygun yöntem olarak görmektedir. Bunun için demokrasilere karşı otokrasiler hattı inşa edilmeye çalışılmakta ve demokrasi cephesinin yürütücülüğünü üstlenmek yeni nesil kentli küçük burjuvaların partisi olmaya aday ilerici neoliberal partilere düşmektedir. Dolayısıyla bugünün gösterdiği, ilerici neo-liberalerin yönetiminde safları gerici neo-liberalerin tuttuğu, üniformaları gerici neo-liberalerin giydiği bir dönüşümün eşiğinde olduğumuz gerçeğidir.

Referanslar

- Abrahamsen, R. (2018) "Return of the Generals? Global Militarism in Africa from the Cold War to the Present", *Security Dialogue*, 49(1-2): 19-31.
- Barkawi, T., & Laffey, M. (1999) "The Imperial Peace: Democracy, Force and Globalization", *European Journal of International Relations*, 5(4): 403-434.
- Brown, W. (2018) "Neoliberalism's Frankenstein: Authoritarian Freedom in Twenty-First Century Democracies", *Critical Times*, 1(1): 60-79.
- Caverley, J. D. (2014) *Democratic Militarism: Voting, Wealth, and War*, New York: Cambridge University Press.
- Duffield, M. (2005) "Getting Savages to fight Barbarians: Development, Security and the Colonial Present: Analysis", *Conflict, Security & Development*, 5(2): 141-159.
- Fraser, N. (2017) "Progressive Neoliberalism versus Reactionary Populism: A Hobson's Choice", <http://sarkoups.free.fr/fraser17.pdf>, son erişim tarihi: 07.02.2022.
- Hoffmann, S. (1995) "The Crisis of Liberal Internationalism", *Foreign Policy*, (98): 159-177.
- Mann, M. (1987) "The Roots and Contradictions of Modern Militarism", *New Left Review*, 162(1): 35-50.
- Mazower, M. (2013) *Governing the World: The History of an Idea, 1815 to the Present*. New York: Penguin.
- Morefield, J. (2008), "Empire, Tragedy, and the Liberal State in the Writings of Niall Ferguson and Michael Ignatieff", *Theory & Event*, 11(3).
- Neocleous, M. (2011) "The Police of Civilization: The War on Terror as Civilizing Offensive", *International Political Sociology*, 5(2): 144-159.
- "Priorities in the German Federal Election- Foreign Policy" (2021) Hertie School of Governance, <https://www.youtube.com/watch?v=Kvh5YFWFVj4>, son erişim tarihi: 07.02.2022.
- Sassen, S. (2000) "Women's Burden: Counter-geographies of Globalization and the Feminization of Survival", *Journal of International Affairs*, 53(2): 503-524.
- Sjursen, D. (2018) "The United States is militarizing the Globe", <https://www.thenation.com/article/archive/pentagon-united-states-military-worldwide-global-war/>, son indirilme tarihi: 07.02.2022.
- The Centre for Feminist Foreign Policy and the German Section of the Women's International League for Peace and Freedom (2021), Policy Brief: «How Militarised in Germany's Foreign Policy?», <https://centreforfeministforeignpolicy.org/how-militarised-is-germanys-foreign-policy>, son indirilme tarihi: 07.02.2022.
- Wallerstein, I. (1992) "The Collapse of Liberalism", *Socialist Register*, 28.
- World Economic Forum (2015) "Global Risks 2015 Insight Report", https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_2015_Report15.pdf, son indirilme tarihi: 07.02.2022.

II. OTURUM

15.30 - 17.30

Moderatör:

PINAR BEDİRHANOĞLU

DÜNYADA GÜVENLİK ANLAYIŞININ DÖNÜŞÜMÜ: DİSTOPİK TOPLUM VE GÜVENLİK DEVLETİ

Dünyada Güvenlik Devleti'ne Yönelim: Nedenler ve Sonuçlar

ÖZLEM KAYGUSUZ*

2000'lerin başlarından bu yana, Batılı liberal demokratik düzenlerde refah devletinin yerini yeni bir güvenlik devletinin aldığına dair tartışmalar, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinin en önemli konularından biridir. Özellikle 11 Eylül'den bu yana, Batılı liberal demokrasilerin küresel terörizmle mücadele paradigması çerçevesinde birer güvenlik devleti olmaya doğru gittikleri, güvenliğin bir yönetim/iktidar tekniğine dönüştüğü fikri üzerinden gelişen oldukça geniş bir literatür sözkonusudur (Agamben 2002; Beck, 2003; Brown, 2005; Huysmans, 2004; Jabri, 2006).

11 Eylül saldırılarının ardından özellikle ABD, Birleşik Krallık ve diğer pek çok Avrupa devletinde yürürlüğe konan ve sivil hakları ihlal eden terörle mücadele yasaları nedeniyle, modern devletlerin kamusal alanda giderek daha fazla baskı aygıtına dayanmaya başladığı, güvenlik gerekçesiyle gözetleme ve denetleme faaliyetlerinin yoğunlaştığı, dolayısıyla bu ülkelerde demokrasiden ziyade bir istisna durumunun yaşanmaya başladığı tartışılmaya başlanmıştır.

Bu gelişmelerin Batılı liberal demokratik rejimlerde geçici değil, çok daha derin dönüşümleri ifade ettiği düşüncesi geniş bir *istisna durumu* literatürünün oluşmasına neden oldu. Schmitt'in istisna kuramından hareket eden başta Giorgio Agamben olmak üzere bir dizi çağdaş siyasal düşünür, hukuk devleti ilkesindeki yozlaşma sayesinde geçilen bu yeni aşamayı *olağanüstü halin kalıcılaşması* olarak yorumlamışlardır. Agamben'in temel vurgusu, egemenin olağanüstü hal ilan ettiğinde hukuksuz bir alan, bir boşluk yarattığı ve bu boşluk içinde de temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracabileceği bir serbestiyet

elde ettiği idi (Agamben, 2005). Buna göre, özellikle 11 Eylül sonrası süreçte birçok Batılı liberal- demokratik rejimde uygulamaya konan terörle mücadele yasaları istisnayı kural haline getirmişti. Bu literatür kendi kendini meşrulaştıran bir güvenlik devletinin, neoliberal siyasal ussallık çerçevesinde inşa edilmekte olduğunu vurgular. Neoliberal rasyonalite, piyasa değerlerinin hegemonyasını savunan ve bu değerlerin hayata geçmesi için güçlendirilmesi şart olan güçlü bir yürütme referans verir. Bu literatürün önemli yazarlarından Wendy Brown, neoliberal devletlerin hukuk düzenini kurmak ve adaleti sağlamak da dahil olmak üzere tüm işlevlerinde esas olarak birer piyasa aktörü olarak davrandıklarını göstermiştir (2005: 41-42).

Ağırlıklı olarak post-yapısalcı kuramcılarının yürüttüğü bu tartışma, farklı tonlarda Marksist yazarların katkılarıyla, özellikle neoliberal dönemde güvenliğin devletin geri çekildiği bir alan olmak şöyle dursun, özel güvenlik ve paralı ordular üzerinden küresel ve yerel ölçekte sermaye-devlet işbirliğinin yoğunlaştığı ve devletin zor aygıtlarının daha da güçlendirildiği bir dönüşüm içinde olduğu fikri üzerinden daha da zenginleşti. Ancak politik-ekonomi eleştiri, istisna durumunu liberal değerlerden ayrılma, özellikle hukukun üstünlüğünün askıya alınması olarak gören bu tartışmaya farklı bir eleştiri getirdi.

Buna göre ortaya çıkmakta olan bu yeni güvenlik devleti, hukuk devletinden bir sapma değil, hukuk devleti ilkesinin özünde varolan bir potansiyel durumdu. Bu eleştirinin önde gelen yazarı Neocleous, mevcut durumun bir istisna hali değil bir olağanüstü hal durumu olduğu söyleyerek bu durumun lideral demokratik düzenlerde hiç de istisnai bir durum olmadığını, zorlayıcı ve istisnai önlemlerin mevcut yasal düzen içinde ve bu yasal düzende sağlanan olanaklarla, esas olarak her dönemde bir sermaye birikim krizini yönetmek için kullanıldığını vurguladı (Neocleous, 2008).

Mark Neocleous bir dizi çalışmasında 20. Yüzyıl boyunca Batı İttifakı'nın özgür dünyasının en ileri örneklerinde bile, güvenliğin nasıl doğrudan sermaye birikim süreç ve mekanizmalarıyla bağlantılı bir şekilde

ve bir *siyasal idare (political administration)* düzeni içinde, liberal düzen inşasının en ayrıcalıklı iktidar aracı ve tekniği olarak işlediğini göstermişti. Neocleous'un bu perspektifi bize güvenliğin bir iktidar tekniği olarak neoliberal dönemde kazandığı yeni boyutlar ve araçlar üzerine düşünme olanağı tanıyan en yetkin çerçevelerden birini sunmaktaydı.

Neocleous, Agamben ve takipçilerinin güvenlik devletinde olağanüstü halin kalıcılığı olarak tanımladığı aşamayı, diğer bir deyişle günümüzün liberal rejimlerinde hukuk devleti ilkesinin güvenlik politikalarının meşrulaştırılmasındaki konumunu daha tarihsel bir çerçevede ele aldı. 11 Eylül sonrası süreçte liberal siyasal düzenlere sahip devletlerdeki durumu olağanüstü halin kalıcılığı değil; olağanüstü durumun normal hukuk düzeni içine alınması olarak tarif etti. Güvenliğin Eleştirisi kitabında, Batı'nın uzun liberal demokrasi tarihini, olağanüstülüğün hukuksuzluk içinde değil, hukuk düzeni içinde kurulup işletildiği bir tarih olarak irdeledi (2008). Çıkış noktası ise şuydu: İçeriği siyaseten belirlenen (maddi) hukuk devleti, özellikle güvenlik alanında, devletin hukukla bağlı olmasını değil; tersine zorunluluklar karşısında devlet akli doğrultusunda davranma imtiyazını rasyonalize eder.

Ancak, siyasal pratikte hukukun üstünlüğü demokratik rejimlerin sürekli vazgeçebileceği birşey değildir. Dolayısıyla, zorunluluk nedeniyle yapılan olağanüstü düzenlemeler derhal yasalastırılır ve hukuk devleti biçimsel olarak korunmuş olur. Bu noktada hukuk devleti ile imtiyaz devleti pekâlâ bir arada var olabilir. Farklı tarihsel dönemlerde birçok liberal demokraside fiili durum bu olmuştur (Neocleous, 2006: 194-204; ayrıca bkz. Ernest Frankel'den aktaran Neocleous, 2008: 37-38). 19. ve 20. yüzyıllar boyunca, başta Birleşik Krallık, ABD, Almanya ve Kanada olmak üzere birçok Batılı liberal-demokratik devletin, nasıl kesintisiz bir şekilde olağanüstü hal rejimi içinde yaşadıklarını ortaya koyar. Batılı demokratik deneyiminin biçimlendiği bu ülkelerde, sıkı yönetim uygulamaları giderek genişleyen vatandaşlık hakları karşısında bir sorun olmaya başladıkça yerini olağanüstü hal uygulamalarına bırakmış, zaman içinde de bu uygulamalar yasalara dönüştürülerek olağanlaştırılmıştır.

Özellikle Soğuk Savaş döneminin ulusal güvenlik devletleri, olağanüstü hal yetkilerinin yasalar dahilinde kullanımın istisna değil kural olduğu devletlerdir. ABD, 20. yüzyılın büyük bölümünü ve 21. yüzyılın tamamını olağanüstü hal içinde geçirmiştir. Post-kolonyal dünya, Latin Amerika, İsrail ve Güney Afrika örnekleri, olağanüstüleşmenin gerçekte dünya siyasetinin bir dinamiği olduğunu da bize gösterir (Neocleous, 2008: 63-67).

Sonuç olarak Neocleous'a göre, Agamben ve takipçileri, istisna halinin istisna olmadığını görememektedirler. Dünyanın neresinde olursa olsun, olağanüstü yetkiler liberal-demokratik rejimler için vazgeçilmezdir ve gündelik siyasetin bir parçasıdır. Neocleous'un altını çizdiği gibi, faşist devletler değil, liberal dünya olağanüstü hal uygulamalarını kusursuz hale getirmiştir (2008: 57-59).

Benzer bir biçimde Boukalas'da Agamben'nin egemen iktidarın hukuksuz uzanımlarının soyut ve zamandan arı bir şekilde inşa edilmesine karşı önemli bir eleştiri getirir (2014). Boukalas'a göre, anti terör yasaları ve bu yasaların güçlendirilmiş bir polis aygıtı tarafından uygulanması bu tür soyutlamalarla kavranamaz. Tersine bunlar devletin merkezinde gerçekleşen toplumsal ve siyasal mücadelelerin bir sonucu olarak görülmelidir.

Neocleous ve Boukalas her ikisi de, bugün liberal demokrasilerde olan bitenin, otoriter unsurların hücrelerine derinlemesine yerleştirildiği, yeni bir devlet biçiminin örgütlenmesi süreci olduğunu vurguladılar. Oluşmakta olan bu yeni siyasal biçimin kapitalist devletin normal ve istisnai operasyonlarının aynı anda bir arada bulunduğu, hibrid bir form olduğunu vurguladılar. Boukalas'ın otoriter devletçilik tartışması daha sonra gelişen otoriter neoliberalizm tartışmalarına da kaynaklık etti.

2008 Küresel Krizi Sonrası Tartışmalar

Bu literatür, liberal demokrasilerin halihazırda varolan otoriter unsurlarının 2008 küresel finansal krizinin ardından kapitalist devletin zor ve yargı aygıtlarının yeniden örgütlenmesi üzerinden nasıl daha

da keskinleştiğini ve neoliberal güvenlik devletinin nasıl yeni bir kriz yönetimi mekanizmasına dönüştüğünü tartışmaya devam etti.

Otoriter neoliberalizm literatürü neoliberal güvenlik devleti tartışmasına günümüz kapitalist devletlerinin iki temel özelliğine vurgu yaparak katkıda bulundu (Bruff, 2014):

İlk olarak otoriter neoliberalizmin ideal siyasal biçimi olan neoliberal güvenlik devletinin ayırteci özelliği neoliberal hukuk devleti ilkesidir. Buna ilke sadece aşırı devlet gücünün yasalara uygun bir şekilde kullanılmasına izin vermekle kalmaz; fren denge mekanizmalarını son derece stratejik bir biçimde zayıflatır ki bunlara parti sistemi ve parlamento da dahildir. Dahası, neoliberal hukuk devleti ilkesi, sadece azınlıklar, göçmenler ve sermaye birikimi süreçlerine entegre edilmesi mümkün olmayan yoksullar gibi marjinal toplumsal kesimlere karşı değil, mevcut sosyo-ekonomik ve çevre politikalarına karşı çıkan ve direnen tüm toplumsal gruplara karşı da münhasıran dışlayıcıdır.

İkinci olarak bu devletler uzlaşmaya dayalı siyaset düzeninden giderek uzaklaşırlar ve tüm kamu politikası alanlarında baskıya dayanmayı tercih ederler (Bruff, 2014).

2008 krizinden sonra hemen hemen her Batı devletinin karşı karşıya kaldığı yoğun meşruiyet krizinin, bu yeni siyasal aktör tarafından yönetilebildiği vurgulandı. Neoliberal güvenlik devleti 2010'lardan itibaren yükselen kent temelli muhalefet hareketlerin bastırılması için daha da güçlendirilmekteydi.

Sonuç olarak neoliberal güvenlik devleti istisnai bir devlet değildi. Daha çok, liberal devletin yeni bir formu olarak ve kriz içindeki kapitalist düzenin toplumsal çelişkilerini çok daha etkin bir biçimde yönetebilecek bir şekilde donatılmış, ideal bir form olarak ortaya çıkmıştı.

Boukalas da benzer bir biçimde, neoliberal güvenlik devletinin etkin bir kriz yönetimi mekanizması olarak ortaya çıktığını vurgular ancak burada siyasal ve ekonomik kriz arasında bir ayırım yapar (Boukalas, 2015). Ekonomik kriz, sermaye birikimi rejiminde ortaya çıkan bir krizdir ve kapitalist düzene bir tehdit oluşturmaz. Hatta tersine

ekonomik kriz ekonomik stratejileri tekrar düzenleyerek kapitalist iktidarı yeniden canlandırır. Siyasal kriz ise, bir devlet krizidir, siyasal örgütlenmenin, ideoloji, anlam ve değerlerin temsil krizidir ki bu kriz bir bütün olarak kapitalist iktidarın altını oyabilir.

Otoriter neoliberalizmde neoliberal güvenlik devleti ve onun güvenlik stratejileri ekonomik krizi son derece başarılı bir şekilde yönetmekle kalmaz, ekonomik krizin siyasal bir krize dönüşmesine engel olur. Devlet kurumları ve pratikleri bu süreci yönetmek için yeniden yapılanmıştır ve bu dönüşümlerin içinde gerçekleşeceği biçimler farklı siyasal ve toplumsal gruplar arasındaki güç dengesi tarafından belirlenir.

Tüm bu tartışmalarda, esas olarak devletin kendi başına bir siyasal özne değil, bir toplumsal ilişki olduğu; devletin güvenlik mimarisi de dahil tüm yapı ve kurumlarının toplumsal güçler arasındaki dinamiklerce belirlendiği bir kez daha gösterilmiş oldu. Diğer yandan, neoliberal güvenlik devletinin ekonomik krizin siyasal bir krize dönüşmesini sorunsuz ve çelişkisiz bir şekilde engelleyebildiği de söylenemezdi. Ya da devletin rakip ya da çatışan toplumsal güçlerin çıkarlarını her zaman başarılı bir şekilde yeniden dengeleyebildiği iddia edilemezdi. İşte böyle durumlarda, neoliberal güvenlik devletinin niteliksel olarak bir üst aşamaya geçmesinin söz konusu olabileceği de görüldü.

Neoliberal güvenlik özünde muğlak bir devlet güvenliğinden çok, küresel çıkarlarla yerel çıkarları uzlaştırma zorunluluğuna ve sermayenin uluslararası düzlemdeki güvenliğine vurgu yapar. Bu nedenle devletin içinde ve dışında çok düzeyli ve çok boyutlu bir yönetimselliğin kurulmasını gerektirir. Burada postyapısalcı perspektifin önemli bir açılım getirdiğini söyleyebiliriz. Philip Cerny'e göre, neoliberal dönemin en temel özelliği devletlerin artık sürekli ve sorgulanamaz bir biçimde piyasa aktörleri haline gelmesidir; bu da piyasaya müdahale eden devletin çok ötesinde, piyasayı yaratan ve küresel çıkarlar temelinde örgütleyen devlet demektir (2010:159-161). Wendy Brown da neoliberal devletlerin hukuk düzenini kurmak ve adaleti sağlamak da

dahil olmak üzere tüm işlevlerinde esas olarak birer piyasa aktörü olarak davrandıklarını vurgular (2005).

Bu analizler neoliberal güvenlik devletinin Foucault'cu bir yönetsellik düzeneği içinde kavranabileceğini, esas olarak devlete değil, devletin uluslararasılaşmasına ve hatta uluslaşırılığın devleti aşmasına referans verdiğini bize gösterir.

Fakat unutmamak gerekir ki güvenlik, devletin kurucu ve eyleyici olmaya devam ettiği bir alandır. Dolayısıyla, neoliberal güvenlik devletini daha çok devletlerin kritik rolünün devam ettiği bir ağ düzeneği içinde kavramak gerekir. Bunun sebebi de açıktır: Günümüzün neoliberal devletinin temel özelliği, yürütme erkinin devletin diğer erkleri karşısında liberalizmin tarihi boyunca olmadığı kadar güçlenmesi, kifayetsiz hukuk devletinin yargı bağımsızlığını tamamen ortadan kaldırmasıdır (Brown, 2011: 46). Bu nedenle, bugünkü iktidar olgusunu Neocleous'un siyasal idare çerçevesinden ele alırsak neoliberal ussallık sadece ekonomi alanında hareket eden bir aklı değil, neoliberal küreselleşmenin kazanan ve kaybedenleri arasındaki mücadeleyi, küresel sermaye adına bastırmaya çalışan *devletin politik aklını* temsil etmektedir.

Dolayısıyla devletin iç ve dış güvenliğini birleştiren soyut devlet aklının yerini, ülkesellik-dışı (*non-territorial*) ve uluslararası bir ekonomik güvenlik önceliğini temel alan, aynı derecede soyut bir *dünya aklı* almıştır.

Peki, güvenlik devletinin yükselişini engelleyemeyen, hatta onun yolunu açan hukukun üstünlüğü ilkesinin bugünün neoliberal güvenlik devletlerindeki durumu tam olarak nedir? Burada iki tartışma hattı karşımıza çıkıyor: Birincisi, neoliberalizmin liberal eleştirisidir ki post-yapısalcıların bu noktada kaldıkları düşünülebilir. Buna göre, neoliberal dönemin güvenlik paradigması olan küresel terörizmle savaş, liberal hukuk devletinin sonunu getirmiştir. Batı toplumlarında hukukun üstünlüğü artık değersizleşmiş; vatandaşlarca talep edilen bir ilke olmaktan çıkmıştır (Brown, 2006: 691-92). 11 Eylül sonrası

dünya, toplumsal yaşama derinlemesine nüfuz eden sürekli bir korku ve güvensizlik hissiyatının somut şiddeti daha da tırmandırdığı ve yeni bir güvenlik devletinin yükseldiği bir dünyadır (Brown, 2006; Paye, 2007; Cox, Levine ve Newman, 2009). Agamben'in olağanüstü yetkilerin kalıcılaşması ve tüm dünyada temel bir güvenlik stratejisi haline gelmesine yaptığı vurgu da, bu tartışma kapsamındadır. Ancak Neocleous'un yukarıdaki analizini dikkate aldığımızda, aslında hukukun üstünlüğü ilkesinin durumu daha başkadır ve bu da ikinci tartışma hattıdır. Buna göre, neoliberal siyasal akıl olağanüstü hal ile toplumların güvenliğini birbirine bağlayan ideolojik bir ağıdır ve bu ağ sadece savaş alanlarında, devlet ve kent düzleminde değil, dünyanın her köşesinde etkindir (Neocleous, 2008: 42). Tekrar hatırlatmak gerekirse, Neocleous Agamben'in olağanüstü halin kalıcılaşması argümanını reddetmektedir. Yaşadığımız durum, demokratik rejimlerin olağanüstülüğü yasalaştırmaları ve hukukun askıya alınmasına gerek kalmamasıdır. Hatta Neocleous şu etkileyici ifadeyi kullanır: "Liberallerin yasal düzeni faşizmin yasal düzenine, liberallerin kabul etmeye asla yanaşmayacakları kadar yaklaşabilir" (2008: 69-74).

Üstelik neoliberal dönemde olağanüstü hal zihniyeti doğal afetlerden terör saldırılarına, iç isyanlardan çevre krizlerine kadar pek çok alana doğru genişletilmiştir. Bu şekilde sürekli olarak beslenen korku ve güvensizlik, kitleleri artık hukuka uygun hale gelmiş bir olağanüstü hal düzeni içinde yaşamaya alıştırmakta, gereken durumlarda olağanüstü halin bir üst düzeyine kolayca geçilebilmektedir. Dolayısıyla liberallerin hukuk devleti ilkesinde yozlaşma olarak nitelendirdikleri durum, liberalizmin özündeki faşizan potansiyelin açığa çıkması ve yeni tarihsel koşullara uyum sağlamasıdır. Ancak elbette ki, iktidarlar açısından hukukun üstünlüğü söyleminde ısrar etmek ve devletin kurumsal şiddetini yasal güvenceye kavuşturmak, bir siyasal idare tekniği olarak güvenliğin ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir. Çünkü mevcut hukuk düzeninin sınıfsal kökenlerini, iktidar yoğunlaşmasının sermaye ile ilişkisini en iyi örten söylem hala budur (Neocleous, 2008: 69- 75).

Dışlayıcı Hukuk Devleti

Diğer yandan günümüzün neoliberal devletleri sosyal haklar üzerinden üretici güçleri ya da geniş toplumsal kesimleri entegre etme mantığını tamamen terk etmişlerdir. İşte bu açıdan neoliberal düzen gerçekten liberal düzenin sonudur. Bu durumun doğrudan sonucu da mevcut hukuk devleti normunun entegre edici değil, dışlayıcı bir nitelik kazanmasıdır (Hallsworth ve Lea, 2011: 142). Son otuz yılın neoliberal ekonomik politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan, kentlerin kıyılarında toplanmış, genelde iç ve dış göçün oluşturduğu, kronik olarak işsiz ya da nadiren çalışabilen, yoksul ve eğitimsiz bırakılmış kitleler *tehlikeli sınıflar* olarak nitelendirilerek hukuk korumasının dışında bırakılmaktadır. Küresel sermaye birikim süreçlerine eklenmeleri mümkün olmayan bu kesimler, bu düzenin *artık nüfusu (surplus population)* dur; ileri derecede marjinalleşmiş, üretmeyen yığınlarıdır (Wacquant, 2007). Güvenlik artık bu kesimlerin toplumdan uzak tutulması, sürgün, dışlama ve baskı yoluyla yönetilmeye çalışılmasıdır.

Bu kesimlerin dahil olduğu muhalif hareketler düşman ceza hukuku, cezasızlık ya da toplumsal meselelerin suç/ceza paradigması içine alındığı bir cezalandırma seferberliğine maruz kalmaktadırlar (Wacquant, 2008). Dolayısıyla bugünün hukuk devleti ilkesi, farklı hak mücadeleleri içindeki muhalif kesimleri entegre etmeye değil, baskı ile yönetmeye yarayan, onları sürekli ve sınırsız bir şekilde hukuk korumasından dışlayan bir işleyiş kazanmıştır (Hallsworth ve Lea, 2011: 149- 153).

Sonuç olarak günümüzün güvenlik devletleri esas olarak dış düşmana karşı değil, iç düşmana karşı örgütlenmektedir. EmegİN ve kitlelerin denetimi, artık sosyal hukuk devletinin toplumsal talepleri – sınırlı da olsa – karşılayan, entegre edici mekanizmaları ile değil, belirli toplumsal kesim ve sınıfların hukuk korumasından sürekli dışlanması ve baskı yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Ancak buradaki temel mesele şudur: Neoliberal güvenlik devleti, kent temelli muhalif hareketlere ve örgütlü mücadelelere karşı oluş-

turduğu güvenlik aygıtı ve mantığını, tüm toplumsal kesimler ve tüm toplumsal sorunlar için seferber etmektedir (Hallsworth ve Lea, 2011: 143; Aradau ve Van Munster, 2007:103).

Diğer bir deyişle, neoliberal güvenlik devleti, içerideki her türlü kimlik, sınıf, toplumsal cinsiyet ve din temelli çatışmaları ya da talepleri yönetmek için baskı aygıtına dayanmaktadır. Toplumu giderek artan gözetleme ve denetleme araçları ile idare etme ve genel olarak *kamusal yaşamı güvenleştirmeye*, günümüzün güvenlik politikalarının ana çerçevesidir. Dolayısıyla Hallsworth ve Lea'ya göre artık öncelikle *içeride savaşılan* bir devlet sözkonusudur (2011: 142; Butler, 2006; Aradau ve Van Munster, 2007: 91-93). Hukuk devleti ilkesi, yürütmenin baskı ve zor kullanma ile ilişkisini meşrulaştırmanın da ötesinde, genel olarak kamu otoritesinin şiddet kullanma kapasitesini arttırmasını sağlayan bir niteliğe bürünmüştür.

Hukuk devleti ile birarada bulunabilen imtiyaz devleti, farklılıkları ve toplumsal muhalefeti sürekli bir şekilde hukuk dışında bırakmaktadır. Kamusal gücün zor kullanımında hesap verilebilirlik de ortadan kalkmıştır. En barışçıl eylemlerin kamusal alanda yer bulamaması ve baskı ile karşılaşması geniş tabanlı toplumsal muhalefet olanağını kaldırmakta, faşizan siyasal formların da önünü açmaktadır.

Otoriter, baskıcı, farklılıkları yok sayan, yabancı düşmanı, homofobik, şovenist ve güvenlikçi dilin militarize ettiği kesimlerin kendilerini polis ve yargı yerine koymakta bir mahsur görmediği olaylar sıradanlaştı. Muhalif kesimlerin düşman ilan edilerek, içeride ve dışarıda işbirlikçileri olan teröristler olarak yaftalanması, terörizmi her türlü toplumsal güvenlik meselesinin içine alınabileceği bir "hareketli gösteren"e (*mobile signifier*) dönüştürür. (Cox, Levine ve Newman, 2009: 7). Herkes ve her durumu terörizm kapsamına alan, farklı bileşenlerden oluşan devasa ve amorf bir iç düşmanla uğraşan neoliberal güvenlik devleti, siyaset karşıtı olmakla kalmaz; siyasal alanı bir bütün olarak kriminalize ederek içindeki bütün meşru mücadeleleri de tahliye eder (Bonefeld, 2006: 249).

Bu noktada önleyici tedbirler gündeme gelir. Neoliberal güvenlik devletinin hukuk devleti ile ilgili en önemli sapması da burada yaşanır. Birçok bileşeni olan bir iç düşmanla mücadele halindeki devlet, tehdidin belirsizliği karşısında önceden önlem alma perspektifini geliştirmiştir. Önleyici güvenlik tedbirleri tüm toplumsal eylemleri ve çatışmaları risk kategorisi içine alır. Risk siyasal yaşamın sürekli bir unsuru haline gelir; yani risk kategorisine alınan toplumsal meseleler, kimlikler ve grupların güvenlik sorunu olma durumları süreklidir, çözülemez; ancak yönetilebilir (Aradau ve Van Munster, 2007: 93).

Önleyici tedbirler yasalaştırılarak hukuk devleti içinde uygulanır; böylece hukuk devletinin kendisi dışlayıcı ve önleyici bir mekanizma haline gelir. Hergün kime karşı önleyici güvenlik tedbiri uygulaması gerektiğine karar veren, tehditleri ölçüp tasnif eden polis de, suçluyu yakalayıp delilleri toplayan bir kamu görevlisi olmaktan çıkarak, kimin terörist olduğuna kimin olmadığına karar veren, önleyici şiddet uygulayabilen bir aktöre dönüşür (Bigo, 2002: 73; 2006b; Aradau ve Van Munster, 2007:104).

Önleyici tedbirler, hukuksal süreçlerin işlemlerini olanaksız hale getirir; çünkü hukuk devletinin koruması gereken birey, suç oluşmadan gözaltına alınmakta, temel hakları ihlal edilebilmekte ve hatta kötü muameleye maruz kalabilmektedir. Burada tekrar vurgulamak gerekirse, tüm bunlar olağanüstü hal içinde yaşanmaz. Sivil ve siyasal hakların en genel çerçevesi varlığını sürdürmekte; ancak somut olarak hak ve özgürlükler yok sayılmaktadır. Hukuk askıya alınmadan, hukukun bireyi devlete karşı koruma işlevi ortadan kalkmaktadır.

Bu duruma paralel olarak, neoliberal politik akıl, güvenlikle özgürlük arasında bir denge kurulabileceği iddiasını da terk etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında dolaşıma giren ve 11 Eylül'ün ardından hegemonik bir nitelik kazanan yeni tehditler, küresel terörizmle savaş ve tehlikeli sınıflar gibi söylemlerin epeyce aşındırdığı bu mit, artık işlevini tamamen kaybetmiştir. Neoliberalizmin bu kadar çeşitlenmiş tehditler ortamında, devletin güvenliği sağlamanın olanaksız olduğu, bu nedenle bireyler ve kurumların kendi güvenliklerinden sorumlu olduğu tezi de,

güvenlik-özgürlük dengesinin korunmasında devletin bir sorumluluğu kalmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla neoliberal güvenlik devleti liberal öncelinin meşruiyet arayışlarından tamamen kurtulmuş bir yapıdır.

Doç. Dr. Özlem Kaygusuz, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Lisans ve yüksek lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, doktoraasını Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi'nde tamamladı. ABD, Georgetown Üniversitesi, Edmund A. Walsh School of Foreign Service'de (2003-2004) ve Stanford Üniversitesi, The Abbasi Program in Islamic Studies'de (2012) davetli olarak doktora sonrası çalışmalar yürüttü. Küreselleşme ve Uluslararası Düzen, Uluslararası Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları, Eleştirel Güvenlik, Uluslararası İlişkiler Kuramları, Demokratikleşme ve Türkiye-AB İlişkileri konularında lisans ve lisansüstü dersler vermekte, yine bu alanlarda akademik çalışmaları, Türkçe ve İngilizce makale, kitap bölümleri, ulusal ve uluslararası bildirileri bulunmaktadır.

Referanslar

- Aradau, C. ve van Munster, R. (2007), "Governing Terrorism through Risk: Taking Precautions, (Un)Knowing the Future". *European Journal of International Relations*, 13(1): 89-115.
- Agamben, G. (2002) "Security and Terror", *Theory&Event*, 5(4).
- Agamben, G. (2005) *State of Exception*, Chicago: Chicago University Press.
- Beck, U. (2003) "The Silence of the Words: On Terror and War", *Security Dialogue*, 34(3): 255-267.
- Bigo, D. (2006) "Globalized Insecurity: The Field and the Ban-opticon", D. Bigo ve A. Tsoukala (der.), *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of the Liberal Regimes* içinde, Paris: L'Harmattan, 10-48.
- Bonefeld, W. (2006) "Democracy and Dictatorship: Means and Ends of the State," *Critique: Journal of Socialist Theory*, 34(3): 237-252.
- Boukalas, C. (2014) "No exceptions: Authoritarian Statism. Agamben, Poulantzas and Homeland Security," *Critical Studies on Terrorism*, Özel Sayı, 1-19.
- Boukalas, C. (2015) "Class war-on-terror: counterterrorism, accumulation, crisis", *Critical Studies on Terrorism*, vol. 8, no. 1, pp. 55-71.
- Brown, W. (2005) *Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics*, NY, Princeton: Princeton University Press.
- Brown, W. (2011) "We Are All Democrats Now", *Kettering Review*, https://www.kettering.org/sites/default/files/periodical-article/Kett_Rev_Brown.pdf, Erişim Tarihi: 15.09.2021.

- Bruff, I. (2014) "The rise of authoritarian neoliberalism", *Rethinking Marxism*, 26 (1): 113-129.
- Butler, J. (2006) *Precarious Life: Powers of Mourning and Violence*, London: Verso.
- Cerny, P. (2010) *Rethinking World Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- Cox, D., M. Levine ve S. Newman (2009) *Politics Most Unusual: Violence, Sovereignty, Democracy in the 'War on Terror'*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hallsforth, S. ve J. Lea (2011) "Reconstructing Leviathan: Emerging Contours of the Security State," *Theoretical Criminology*, 15(2): 141-157.
- Huysman, J. (2004) "Minding Exceptions: The Politics of Insecurity and Liberal Democracy," *Contemporary Political Theory*, 3:321-341.
- Jabri, V. (2006), "War, Security and the Liberal State", *Security Dialogue*, 37(1): 47-64.
- Neocleous, M. (2006) "The Problem with Normality: Taking Exception to Permanent Emergency", *Alternatives*, 31: 191-213.
- Neocleous, M. (2008) *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Paye, J. C. (2007) *Global War on Liberty: Anti-Terrorism Dictatorship, Permanent State of Exception*, Telos Press Publishing.
- Wacquant, L. (2007) *Urban Outcasts: A Comperative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge: Polity.
- Wacquant, L. (2008) "Ordering Insecurity: Social Polarization and the Punitive Upsurge", *Radical Philosophy Review*, 11(1): 9-27.

Militarist Kapitalistler: Askeri Holdingler

ABDULLAH KÖKTÜRK

Giriş

Dünyanın birçok ülkesinde askerler ellerinde bulundurdukları holding ve şirketler ile ekonomide olduğu kadar siyasette de güç mücadelesine katılmaktalar. Bahse konu bu şirketler, turizm, taşımacılık, sigortacılık, bankacılık veya sanayi üretimi vb. gibi askerlerin kontrolünde sivil iktisadi işletmeler olduğu gibi, gaziler için kurulmuş vakıflar veya doğrudan savunma sanayi şirketleri de olabiliyor.

İsrail'den Myanmar'a, Pakistan'dan Tayland'a, Yemen'den Türkiye'ye, İran'dan Vietnam'a, Mısır'dan Kamboçya'ya onlarca ülkede askeri şirketler ekonominin militarizasyonuna hizmet etmektedirler. Kapitalizmin kuralı olan sınırsız sermaye büyütme isteği bu şirketlerin ortak özelliği iken, askerler ellerindeki bu güç ile bir yandan da ülkelelerinin militaristleşmesine katkı sağlıyorlar. Daha da ileri gidersek militarist ülkeler ve militarist milletler oluşuyor.

Bu militarizasyon üst rütbeli askerlerin refahını arttırırken, orduyu üretim aracı bir sınıf haline dönüştürmekte ve olağanüstü koşullarda orduyu siyasetin bir aracı haline getirmektedir. Siyaset; kaynakların paylaşılması için yapılan bir mücadele olduğundan; Silahlı Kuvvetler personelinin bu kâr elde etme sürecine doğrudan veya dolaylı olarak dahil olmaları, ordunun politika oluşturma sürecine ve kaynakların dağıtımını kontrol etmedeki kurumsal ilgisini arttırmaktadır.

Kamusal hesap verebilirlik normlarına uymadan kamusal kaynakların kullanıldığı birçok durum mevcuttur. Bunlar, askeri personele çok uygun koşullarda devlet arazileri tahsis edilmesi, emekli silahlı kuvvetler personeline destek personeli sağlanması, kamu hizmet faturaları

ve seyahat sübvansiyonları, serbest piyasa ekonomisinin kurallarına uymadan iş fırsatlarını silahlı kuvvet personeline yönlendirmek vb. gibi birçok durumu içerebilir. Bu çalışmada seçilmiş ülkeler üzerinden askeri şirketler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Daha önce Mısır, Pakistan, Türkiye, İran, İsrail, Yemen ve Suriye'yi *Ayrıntı Dergi* için hazırladığım bir makalede incelemiştım. Bu sempozyumda bunlara beş Uzakdoğu ülkesini daha ilave ettim. Çalışmayı ilerleyen günlerde Arjantin, Ürdün, Cezayir, Endonezya, Filipinler, Malezya, Nijerya ve Sudan'ı ilave ederek genişleteceğim.

Türkiye'de daha çok OYAK üzerine az sayıda da olsa çalışmalar varken, dünyanın diğer ülkelerindeki askeri holdingler ve askeri ekonomiler karşılaştırmalı olarak neredeyse pek incelenmemiştir. Bu incelemenin bundan sonrakilere de yardımcı olmasını dilerim.

Mısır'da Ordunun Ekonomi Üzerindeki Etkisi

Ordu Mısır'da siyasetin ve ekonominin en etkili kurumlarından birisidir. 1952 askeri müdahalesinden bu yana Mısır'a cumhurbaşkanlığı yapmış Nasır, Sedat ve Mübarek ve şu anki Cumhurbaşkanı Sisi ordunun içinden gelmişlerdir. Siyasetin yanında Mısır'da, ordunun ekonomi üzerinde etkisi ve rolü de bulunmaktadır.

Mısır'da ordu, makarna, salça, şişelenmiş su, maden suyu gibi gıda sanayinde üretim yanında, enerji, gaz, televizyon, buzdolabı, silah sanayi ve mobilya üretimi yapmakta, stadyum işletmekte, turizmde yatırım yapmakta ve deniz taşımacılığı yapmaktadır.⁽¹¹⁾ Emlak piyasasında da ordunun etkisi olduğu bilinmektedir. Mısırdaki siyasi, ekonomik ve bürokratik hayatın birçok kademesinde ordunun hakimiyetini görmek mümkündür. Mübarek döneminde 29 validen 21 tanesinin emekli as-

11 Abigail, Hauslohner, The Washington Post, 16 Mart 2014, "Egypt's military expands its control of the country's economy", (Çevrimiçi) https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egyptian-military-expands-its-economic-control/2014/03/16/39508b52-a554-11e3-b865-38b254d92063_story.html, 8 Mayıs 2016.

ker olduğu belirtilmektedir. Süveyş Kanal İdaresi ile Port Said ve İskenderiye gibi limanlarda koramiral ve tuğamiral rütbesinde askerler yönetici konumundadır.⁽¹²⁾

Ordunun üretimini ve yatırımlarını organize etmek için Mısır'da bir askeri üretim bakanlığı bile mevcuttur. Ordunun, Mübarek döneminde uygulanan liberal politikalar ve özelleştirme girişimlerine kendi ekonomik alanına zarar vereceği düşüncesi ile karşı çıktığı bilinmektedir. IMF den borç alımına karşı çıkan ordu Yüksek Askeri Konseyi'nin kararı ile Mısır Merkez Bankası'na 1 milyar dolar borç vermiştir.⁽¹³⁾

Ekonomi üzerinde ordunun kontrolü Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır'ın önderliğinde yapılan 1952 askeri müdahalesinin ardından başlayan devlet sosyalizmi deneyimi ile başlamıştır. Bu dönemde, devlet, kamulaştırma programları aracılığıyla ekonomik varlıklara el koymuştur. Ülkenin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek ve tüketimini sınırlamak amacı ile kemer sıkma önlemleri uygulamaya koyulan bu dönemde kamu iktisadi teşebbüslerinin başına ordu subayları getirilmiş ve üst rütbeli subaylar aynı zamanda ülkenin yönetici elit sınıfını da oluşturmuşlardır.

Ordu üretimi "Queen" marka makarnalara, "Safi" marka maden suları veya "Wataniyyah" benzin istasyonlarına Mısır'ın her yerinde rastlamak mümkündür. Bu markalar çok kaliteli olmasa da ordu kantinlerinde ve askeri garnizonlarda tekel oluşturmuş durumdadır.

Ordu yürürlükteki kanunlara göre "savunma" amacıyla kamu arazilerine el koyabilmektedir. Mısır'ın kuzeyindeki Akdeniz sahillerinde bu amaçla kamulaştırdığı arazilere ordu turistik tesis ve otel inşa et-

mektedir. Bunun yanında ordu kamulaştırdığı bu arazileri özel sektöre turistik tesis ve konut inşası için satmaktadır.⁽¹⁴⁾

Mısırda Silahlı Kuvvetler tüketim malları üretimi başta olmak üzere, temel ekonomik varlıkların kontrolünü elinde tutmakta ve askeri şirketlerin çoğu vergiden muaf tutulmaktadır. Ayrıca, ordunun ekonomideki ayrıcalıklı rolünü kaybetmemek için özelleştirme programları ve neo-liberal ekonomik politikalara karşı çıktığı bilinmektedir. Bunun yanında küresel şirketler dahil yabancı yatırımcılar ortak olarak, Mısır'daki bürokratik bürokrasiyi daha kolay aşabileceklerine inandıkları askeri şirketleri tercih etmektedirler.

Mısır ordusu, ekonominin önemli bir bileşeni olarak emek üzerindeki baskıların ve hak ihlallerinin yanında yer almaktadır. Ekonomik imparatorluğunun yanı sıra egemen siyasi rolünü kaybetmemek ve iktidar bloğunda hâkim durumunu sürdürmek için ordunun zaman zaman şiddete başvurduğu bilinmektedir. Mısır'da Bop Jessop'un deyimi ile, "istisnai devlet" in ordunun yardımı ile politik ve ideolojik krizlere cevap olarak iktidar bloğunun halkla ilişkilerini yeniden düzenlemek için ortaya çıktığı söylenebilir.

Bunun yanında, liberal demokrasilerin piyasa toplumunun bir türevi olduğu düşünüldüğünde, Mısır ordusunun, ekonomide özelleştirme ve liberal ekonomi karşıtlığının Mısır'da demokrasinin önünde engel teşkil ettiği görülmektedir.

Pakistan'ın Askeri Ekonomisi

Pakistan'da ordunun dört askeri işletme grubu faaliyet göstermektedir. Bunlar; Fauji Vakfı (FF), Ordu Refah Vakfı (AWT), Shaheen (Şahin) Vakfı (SF) ve Bahria (Bahriye) Vakfıdır (BF). Bunlar aynı zamanda ülkedeki en büyük ticari şirketler arasındadır.

12 Nimrod Raphaeli, "Egyptian Army's Pervasive Role In National Economy", The Middle East Media Research Institute (MEMRI), 29 July 2013, (Çevrimiçi) <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/0/0/7313.htm>, 8 Mayıs 2016.

13 Shana Marshall ve Joshua Stacher, "Egypt's Generals and Transnational Capital", Middle East Research and Information Project, MER 262, Spring 2012, Volume: 42, (Çevrimiçi) <http://www.merip.org/mer/mer262/egypts-generals-transnational-capital>, 8 Mayıs 2016.

14 Zeinab Abul-Magd, "The Army and the Economy in Egypt", Jadaliyya, 23 Aralık 2011, <http://www.jadaliyya.com/pages/index/3732/the-army-and-the-economy-in-egypt>, (Çevrimiçi), 15 Mayıs 2016.

1954'te kurulmuş olan Fauji Vakfı (FF), emekli personel ve ailelerine sağlık, eğitim ve istihdam olanakları sağlamaktadır. FF, sağlık hizmeti sağlamak için gereken altyapıyı inşa etmek için ticari girişimlerinden elde ettiği karı kullanmaktadır. Sağlık alanında, 11 hastane, 23 tıp merkezi, 31 sabit dispanser ve 41 mobil dispanser işletmektedir. FF ayrıca eğitim için okullar ve eğitim merkezleri yönetmektedir. Yaklaşık 40.000 öğrencinin bulunduğu 90 okul ve kolej, ayrıca erkekler için dokuz teknik eğitim merkezi ve kadınlar için dikiş eğitimi veren 66 meslek merkezi işletmektedir.⁽¹⁵⁾ FF, 13 bin çalışanı ile emekli asker personel için istihdam yaratmaktadır. Fauji Vakfı'na ait 4 şeker fabrikası, mısır, gübre, çimento ve propilen fabrikaları, doğal gaz dağıtım tesisleri ve yazılım şirketleri mevcuttur. Ayrıca 1992 yılında kurulmuş bir banka 2013 yılında Fauji Vakfı tarafından satın alınmış ve adını As-kari Bank olarak değiştirmiştir.

1971'de kurulmuş ve 1977'de faaliyete başlamış olan Ordu Refah Vakfı (AWT), 16.000 dönüm devlet arazisi üzerinde 4 çiftlik (ayrıca bir adet balık üretme çiftliği), pirinç, çimento, magnezit, ayakkabı, ilaç, yün ve şeker fabrikaları, seyahat acenteleri, AWT ticaret plazaları (üç bina), ordu pazarları, banka, leasing şirketi, sigorta, havacılık, enerji ve inşaat şirketleri bulunmakta. Bu şirketlerde 5.000 emekli personel istihdam edilmektedir.

1977 yılında ağırlıklı olarak Pakistan Hava Kuvvetleri aracılığı ile kurulan Shaheen Vakfı (SF), hava yolu şirketi, havalimanları işletmesi, havacılık kargo hizmetleri, sigorta kablolu tv ve bilgi teknolojileri şirketleri ile tekstil şirketlerini işletmektedir.

Pakistan Donanması da 1981 yılında Bahria Vakfı'nı (BF) kurmuştur. Bahria Vakfı, Fetih Ticaret Ajansı, Bahria İnşaat, Bahria Seyahat ve İşe Alma Ajansı, Bahria Boya, Bahria Derin Deniz Balıkçılığı Bahria

Kompleksleri (alışveriş / ofis binası), Bahria Konut, Deniz Tarama ve gemi söküm işletmesi, Bahria Dalış ve Kurtarma, Uluslararası Bahria Üniversitesi, Bahria Denizcilik, Bahria Kıyı Hizmetleri, Bahria Güvenlik Hizmetleri, Bahria İkrâm Hizmetleri, Bahria Tarım, Bahria Holding (yatırım programları), Bahria Liman Hizmetleri ve Bahria Ekmekçilik işletmeleri yönetmektedir.

Bütün bu askeri işletmeler, demokratik kurumların içsel zayıflığı ve devam eden iç politik kargaşaya bağlı olarak yeterli olarak denetlenmemektedir. Hesap verilebilirliğin diğer geç modernleşen ülkeler gibi Pakistan parlamento sisteminin de güçlü yönlerinden biri olmaması askeri şirketlerin kontrolünü zorlaştırmaktadır. Ayrıca diğer kurumlar daha çok yozlaştığından halk arasında ordu her zaman daha temiz ve güvenilir olarak kabul görmektedir. Siyasi liderler de, gerektiğinde muhaliflere karşı kullanacakları bu gücü karşılıklarına almak istememektedirler. İki kez Başbakanlık yapan Benazir Butto bile orduyu kontrol edemediğini itiraf etmiş ancak Shaheen Vakfı (SF) ile birlikte bir radyo ve uydu televizyon kanalı kurmakla suçlanan kocasının Hava Kuvvetleri ile olan ticari bağlantıları hakkında yorum yapmaktan kaçınmıştır. Ülkenin önemli dini partilerinden biri olan Cemaat-i İslami Partisinin de ordunun askeri şirketleri hakkındaki görüşü olumludur. Onlar bu tür girişimlerin toplumu ve orduyu güçlendirdiğini belirtmektedir. Bu durum uzun zamandır güvenilir kurumlardan yoksun bırakılmış bir toplumun trajedisini de yansıtmaktadır.⁽¹⁶⁾

Ordu Millet: İsrail'deki Askeri Şirketler

Rebecca Schiff'e göre, "İsrail toplumu üzerinde ordunun kurumsal ve kültürel etkisi öylesine büyüktür ki bütünlüklü bir sivil kavramı bu ülke için tam uygulanamaz."⁽¹⁷⁾

15 Ayesha Siddiqa, *Military, Inc.: Inside Pakistan's Military Economy*, Karachi: Oxford University Press,, 2007, s. 209.

16 Aye sha Siddiqa, "Power, Perks, Prestige and Priveleges: Military's Economic Activities in Pakistan", *The Military as an Economic Actor, Soldier in Business*, ss. 124-142, (ed. Jörn Brömmelhörster, Wolf-Christian Paes) London : Palgrave Macmillan, 2003, s. 131.

17 Rebecca Schiff, *Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*, London: Routledge, 2009.

İsrail’de, subayların askeri ve siyasi görevleri birbiri ile karışmakta, subaylar darbeye ihtiyaç duymadan siyaseti etkilemekte, güvenlik sektörü üzerinde meclisin otoritesi bulunmamakta ve subaylar hükümet veya özel kuruluşlarda ikinci bir kariyer bulmak için erken emekli olmaktadır.

Baruch Kimmerling ise, İsrail’i, sivillerin gönüllü olarak sürekli askeri hazırlık için yönlendirildiği bir “sivil militarizm” durumu olarak görüyor.

İsrail savunma sanayine bakarsak, esas olarak iki şirkette yoğunlaştığımız görürüz: İsrail Askeri Endüstrileri (IMI) ve İsrail Havacılık Endüstrileri (IAI). Her iki şirket de İsrail Silahlı Kuvvetleri’nin kendi malı olmamasına ve halka açık olmasına rağmen emekli subaylar bunlardan şahsi olarak, ordudaki kurmay pozisyonlarından silah şirketlerindeki yönetici pozisyonuna geçtikleri bir “döner kapı” gibi yararlanmaktadırlar. İsrail’in ulusal ekonomisi neredeyse savunma sanayiine bağımlı hale gelmiştir. “İşgücünün % 40’ından fazlası, ihracatın yaklaşık % 30’u ve ticari devlet şirketlerinin toplam gelirinin % 18’i savunma alanında bulunuyor.” 2000’li yılların sonunda ülkenin silah ihracatı yılda 6 milyar dolara ulaştı, ancak askeri harcamalar İsrail’in GSYİH’nın yaklaşık yüzde 6’sına geriledi. Bütçe kesintileri ve daralan bir silah piyasasıyla karşı karşıya olan İsrail savunma sanayii, araştırma ve geliştirme çalışmalarının bir bölümünü sivil ürünler için uyarlamaktadır. Ülkenin, ileri teknoloji endüstrilerinde bir sıçrama göstermesi askeri teknolojinin sivil uygulamalarına dayanmaktadır. 2015 yılında hükümet, hisselerinin yüzde 90’ına kadarını yabancı yatırımcılara satarak IMI’yi özelleştirmeye başlamıştır. Yakın zamanda hızlandırılmış bir özelleştirme dalgasının bir parçası olarak, hükümet IAI’yi de satmayı planlamaktadır.

Ortadoğu’nun Totaliter Rejimlerinde Askeri Şirketler: Suriye, Yemen ve İran

Suriye’de Hafız Esad kendi mezhebinden subayların orduda elit bir tabaka oluşturmasına izin vermiştir. Suriye’de ordu, iktidardaki Baas partisinden ayrı tutulamaz. Batı karşıtı söylemine rağmen Esad, 1980’lerden itibaren piyasa reformu politikalarına girişmiştir. Böylelikle

subayların rejime olan bağlılıklarını sürdürebilmek için kar elde etmelerine izin vermiş ve askeri iş faaliyetlerini desteklemek için piyasanın işleyişine müdahale etmiştir. Suriye ordusu sadece devlet bütçesinin yaklaşık yüzde 30’unu almakla kalmamış, aynı zamanda inşaat, tarımsal üretim ve imalat gibi alanlarda yarı tekeller oluşturan ekonomik örgütler de yaratmıştır. Mısır ordusuyla kıyaslandığında, Suriye Ordusu teknolojik olarak ileri olmayan belli başlı sektörlerle yatırım yapmaktadır.

Yemen’i 2012 yılına kadar 30 yıl yöneten Ali Abdullah Saleh kontrolü altındaki rejimde, aşiretlerden oluşan ordunun iş dünyasıyla ciddi ölçüde ilişkileri vardı. Yemen’in Askeri Ekonomik Kurumu (Military Economic Corporation-MECO), orduya botlar, üniformalar ve gıda maddeleri tedarik etmek amacıyla aslen 1980’lerde kurulmuş, ancak hızlı bir şekilde emlak, ithalat ruhsatları ve petrol gibi sivil sektörler üzerinde kontrolü sağlamıştır. Saleh 1990’lı yıllarda ekonomik liberalleşme politikaları ve özelleştirmeyi uyguladığında, askeri holding, adını Yemen Ekonomik Şirketi (Yemeni Economical Corporation-YECO) olarak değiştirmiştir. YECO Güney’deki özelleştirilen şirketleri ele geçirmiş ve özel sektördeki faaliyetlerini tarımsal üretim ve inşaatın ilaç sektörüne kadar çeşitli alanlarda genişletmiştir. 2014’te başlayan iç savaştan sonra durum belirsizliğini korumaktadır.

İran bu bağlamda daha karmaşık bir öyküye sahiptir. İran’ın İslam Devrim Muhafızları 1990’larda ve 2000’lerde sivil sektörlerdeki devasa yatırım şirketleriyle birlikte bir “ekonomik imparatorluk” geliştirmiştir. Devrim Muhafızları İran’daki KİT’lerin hegemonik sahibidir. Örneğin, Khatam al-Anbia İnşaat Şirketi, petrol ve doğal gaz sahaları, otoyollar ve tüneller inşa etmek gibi kamu ana altyapı projelerinin sorumluluğunu üstlenen hegemon bir müteahhitlik şirketi olup, aynı zamanda yerli ve yabancı şirketler ile birlikte kendisi de özel işler yapmaktadır. Devrim Muhafızlarının şirket imparatorluğunun ve iç politikaya müdahalesinin devleti teokrasiden askeri diktatörlüğe dönüştürdüğünü savunanlar da vardır. Devrim Muhafızlarının yanında, Besic olarak bilinen paramiliter gönüllü milisler de bankacılık, turizm, inşaat, imalat, ithalat /ihracat faaliyetlerinde kârlı işlere katılmaktadır.

Güneydoğu Asya'da Militarizm ve Askeri Şirketler

Yarı askeri rejimden, doğrudan askeri rejime veya yarı demokrasiden, otoriter bir kitle partisi iktidarına veya otoriter bir liderin iktidarı altında yönetilen güneydoğu Asya ülkeleri Tayland, Kamboçya, Laos, Vietnam ve Mynmar'daki askeri politik ekonomi bu başlık altında incelenecektir.

• *Tayland*

Tarihsel olarak Tayland da ordu hem monarşinin koruyucusu, hem komünizme karşı mücadelede etkin bir araç, hem de özellikle kırsal kesimde yollar, köprüler gibi altyapıların yapılmasına yardımcı olarak kraliyetin yanında olarak sermaye oluşturmuştur. Askeri sermayesinin bir bölümü de ABD yardımlarından gelmiştir.

1957 de askeri darbe ile işbaşına gelen general Sarit'in 1963'de ölümü ile generaller Thanom ve Praphas, iktidarlara döneminde askeri sermayenin genişlemesine hizmet ettiler. 1963 de generaller bankacılık ve finans sektöründe 12, sanayi sektöründe 15 ve ticaret sektöründe 10 şirketi kontrol ederken, 1973 de bu toplamda 137 şirkete yükselmişti. Bunda soğuk savaş döneminde ABD'nin Tayland'daki generalleri mali olarak desteklemesinin de payı vardı. Tayland 1957'den 1992'ye kadar (1973-1976 ve 1988-1991 araları hariç) generaller tarafından yönetildi. Bu süreç askerinin kontrol ettiği şirketlerin sermayelerinin artmasına yaradı.

1990lardan itibaren ordunun diğer şirketler üzerinde etkinliği azalsa da telekomünikasyon sektöründe neredeyse tekel oluşturmuş durumdaydı. Ordu 5 televizyon kanalına sahipti. Ayrıca ordu 524 radyo istasyonundan 245'ini kontrol ediyordu: 127'si Kara Kuvvetleri, 57'si da Deniz Kuvvetleri'ne, 44 ü hava kuvvetleri, diğerleri askeri polis ve savunma bakanlığına aitti.

2006 askeri darbesi savunma bütçesinde bazı artışları da beraberinde getirdi. 2008 de sivil hükümet kurulsun da 2014 de bir darbe daha oldu. Cunta, bizdeki Milli Güvenlik Konseyi (MGK) gibi NCPO (National Council for Peace and Order)-Ulusal Barış ve Düzen Konseyi kurdu. 15

üyelik bu konseyin 12 tanesi askerdi. Yasama meclisi olan NLA'nın (National Legislative Assembly) 250 üyesinden 145 i askerdi (90'ı muvazaf). Bir de Reform Yönlendirme Meclisi veya NRSA (National Reform Steering Assembly) vardı. Bunun da 200 üyesinden 65'i askerdi. Bu üyelere ayda 3500 dolar civarı maaş ödeniyordu. 2019'da sivil yönetime geçişle birlikte bunlar lav edildi. Ancak, 2019 da seçimleri kazanan Prayut Çan-oça, 2014 askeri darbesini yapan Genel Kurmay Başkanı idi. 2019 seçimleri ile bu sefer sivil olarak başbakanlık yapmaktadır.

Tayland'ta resmi görevdeki bir general sadece maaşına bağlı değildir. Örneğin Savunma Müsteşarı, normal maaşına ilave olarak CAT Telecom Ltd.'nin direktörü olarak ayrı, Spor Komitesi yönetim kurulu üyeliğinden ayrı, Tayland, Savunma Enstitüsü Müdürü olarak ayrı, Ulusal Teknoloji Ofisi Yönetim Kurulu Üyesi olarak ayrı, Yayın ve Telekomünikasyon Komisyonu üyesi olarak ayrı maaş olarak yıllık 150 bin doların üzerinde maaş alabilmektedir.

Tayland'ta 1932-1997 arasında devlete ait işletmelerin yönetim kurulları da emekli generaller için arpalık olarak kullanılmıştır. 1997 ekonomik krizi bu arpalıkları biraz azaltsa da yine de bir çok şirket yönetim kurulunda emekli askerleri görmek mümkündür.

Ayrıca, Tayland'daki toplam arazi miktarının (51 milyon hektar) yaklaşık 800.000 hektarına Tayland ordusu sahiptir (Yüzde 1,6). (Tapusu askeri yetkililerin elinde olanlar). Askerler bu arazileri golf sahaları, oteller, spor stadyumları, pirinç dahil olmak üzere ticari girişimler olarak da değerlendirmekteler.

TMB (Tayland Askeri Bankası) 1957 de kurulan Tayland'ın en büyük bankalarından birisidir. Uzun yıllar, Genel Kurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları bankanın yönetim kurulunda bulunmuş. Sivilleşmenin gereği olarak banka borsaya kote olarak halka açılmış ve hisselerinin bir bölümünü 2007 yılında Hollandalı ING Bank'a satmıştır. 2007 den beri banka yönetim kurulunda bir askeri yetkili bulunuyor. Ordunun bir de futbol kulübü vardır. (Army United Futbol Kulübü). Orduya ait stadyum da maçlarını oynar ve bu stadyumun gelirleri orduya aittir.

5. Ordu Komutanı her zaman Army United Futbol Kulübü yönetim kurulu başkanıdır ve diğer üyelerin çoğu da üst rütbeli subaylardır. Acer computer başta olmak üzere bir çok şirket takımın sponsorudur. Yine orduya ait 5 bin kişilik bir boks stadyumu da vardır.

Tayland sınırlarındaki 5 ilin ormanlarını korumak için kurulmuş bir vakıf mevcut adı kısaca FPBFP (Five Provinces Bordering Forest Preservation Foundation- Sınırdaki 5 ilin Ormanlarını Koruma Vakfı). İsmi doğayı koruma olsa da görevi sınırlardaki orman ürünlerinin ticareti, tabi kaçak kesimler ve tomruk kaçakçılığı da çok karlı. Bu vakfın yönetim kurulunda 26 kişi var. 20 tanesi üst rütbeli askeri personel. Vakfa bağışta bulunan şirketlerin yönetim kurulu başkanlarına da barksak neredeyse hepsi asker.

Orduya yurt dışından pahalı gemi alımlarında üst düzey komutanların rüşvet aldığı Tayland'da çok bilinen bir şey. Yapılan araştırmalarda maaşlarının çok üstünde mal varlıklarının olduğu ortaya çıkmasına rağmen mahkemeden ceza almış bir komutan yok.

• *Mynmar*

Mymar'da demokrasi neredeyse bir istisnadır. Mynmar'a bazı yazarların dediği gibi "garnizon devleti" tabiri daha çok yakışıyor. 2015'de seçimleri kazanan Ang San Suu Çi ve partisi şubat 2021'de ordu tarafından iktidardan uzaklaştırılınca Mynmar yine askeri cunta ile yönetilmeye başlandı. Bugün için Mynmar'ı tanımlarsak yine bazı yazarların dediği gibi, "çağdaş dünyanın en militarize toplumu" ifadesi denk düşecektir. Bu kadar militarize edilmiş bir ülkede tahmin edileceği gibi ordunun siyasi ve ekonomik gücü de çok yüksek olacaktır.

Mynmar'da askerin ekonomiye etkisinin başlangıcını DSİ (Defence Service Institute) Savunma Hizmeti Enstitüsü'nün kuruluşunda görmek mümkün. DSİ, silahlı kuvvetler mensuplarına tüketim malları sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak, bu iş, yavaş yavaş bankacılık, denizcilik, ticaret, yayıncılık ve perakende işletmeleri gibi bir dizi başka işi de kapsayacak şekilde genişledi.

Ve 1997 yılında Mynmar'ın OYAK'ı Myanmar Ekonomi Şirketi (MEC) bir emeklilik fonu olarak kuruldu. 2009 yılına gelindiğinde MEC'e ait 21 fabrikanın yanı sıra sigorta tekeli, dört çelik fabrikası, bir banka, bir çimento fabrikası bulunmaktaydı. MEC, Savunma Bakanlığı'nın Savunma Tedarik Müdürlüğü'ne bağlı olarak işletilmektedir. Ve özel hisselerinin tamamı muvazzaf askeri personele aittir.

Bütçede savunma giderleri açıklanmadığı için kesin bilgiler bulunmasa bile SIPRI'ye göre savunma harcamaları GSMH'nın yüzde 4 ü gibi yüksek oranlarda.

Askeri holdingler, Myanmar Ekonomik Holding Birliği (UMEH) ve Myanmar Economic Corporation (MEC) altında örgütlenmişlerdir.

Ayrıca, bu şirketler. İthalat ve ihracat lisanslarının verilmesinden sorumlu olan ve başkanlığını bir ordu komutanının yaptığı Ticaret Konseyi'nin kararlarından nemalanmaktadır.

MEC, UMEH ile beraber taşıtların, rafine edilmiş petrolün ve yemelik yağların ticareti ve ithalatını yaparak büyük kazançlar elde etmektedir. UMEH'in ülkedeki büyük şirketlerin yüzde 70 ini kontrol ettiği düşünülmektedir.

2011'den sonra askeri holdingler bazı haklarını kaybetse de bu sefer özelleştirme furcasından pay almaya başladılar. Ağır endüstrilerin çoğu özelleştirme ile askerlere ait MEC'e devredildi

Askeri holdingler Madencilik, bankacılık, hayvancılık ve balıkçılık, ticaret ve ulaşım, yiyecek ve içecek, çelik ve ilaç sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Askerler aynı zamanda başkentteki emlak piyasasını da kontrol ediyorlar.

MEC, ulaşım, otel ve turizm, inşaat, bankacılık gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Madencilik (gaz, değerli taşlar ve metaller), çelik üretimi yapmaktadır.

Çinde çok tutulan yeşim taşının dünya üretiminin yüzde 70 Mynmardaki askeri şirketler sağlamakta.

Ordunun bir geliri de el koyduğu tarım arazilerinden burada kaçuk ve pirinç yetiştiriliyor. Mynmar'da ordu üzerinde sivil kontrolü sağlamak zor görünüyor.

• **Vietnam**

Vietnam Halk Ordusu da bir çok şirket ve holdingi yönetmektedir. Bunlardan en büyüğü Telekomünikasyon şirketi Viettel'dir. Vietnam'da Parti Ordu ve devlet içindedir. Genel Kurmay Başkanı Parti politbüroünün üyesidir ve parti merkez komitesinde birçok üst rütbeli subay görev yapmaktadır.

1975 yılındaki birleşmeden sonra ordu tarım, sanayi, iletişim ve ulaşım ve inşaat sektörlerinde görevler üstlendi.

Vietnamın Kamboçya'yı işgali ve Çin'in Vietnam'a saldırısı ekonomik planları altüst etti. Sonuç tarımsal açık ve ekonomik buhran oldu. Bu da orduyu ekonomik iyileştirmede daha çok kullanılmaya sevk etti.

Teknik Uygulama ve Üretim (Tecapro) 1990 yılında Askeri Teknoloji Enstitüsü tarafından bilgisayar bilimi ve çevresel çözümler konusunda uzmanlaşmak üzere kuruldu. Daha sonra üretim alanının genişleterek kağıt, hazır giyim, yağmurluklar, elektrikli vantilatörler, bisiklet ve motosiklet parçaları, yağ ocakları, floresan ampuller, televizyonlar, radyo kasetleri kaydediciler ve bilgisayar üretimine yoğunlaştı. Ordu işletmeleri ayrıca gayrimenkul satışı, kiralınması hatta otel ve gece kulüpleri işletme gibi faaliyetlere de girdiler. Ayrıca ordu fabrikaları; jüt parlaticılar, hidrolik presler, torna tezgahları, füyeler, elektrik sayacıları, transformatörler, otobüsler ve ağır kamyonlar gibi endüstriyel mallar üretiyordu.

Bazı askeri şirketlere bakarsak,

Trong Son inşaat şirketi; büyük otoyollar, hidroelektrik santraller inşa ediyor, demiryolu onarımı, kömür ve ihracat, kahve yetiştiriciliği, mal taşımacılığı ve genel destek hizmeti sağlanması gibi konularda çalışıyordu. Çalışan 7000 kişinin 5 bini askeri personeldir. 19 iştiraki vardır.

Uçuş Hizmeti Şirketi; Şirket uçak ve helikopter hizmeti vermektedir.

Tây Nguyên Şirketi, 15. Kolordu'ya bağlı olarak kauçuk, kahve, yağ pirinç ve kereste üretimini yönetiyor.

Thành An İnşaat ve Montaj Şirketi 11. Kolordu'ya bağlı olarak Bilişim Teknoloji ve inşaat, maden arama, kömür madenciliği ve eğitim gibi kilit sektörlerde faaliyet göstermekte on bir iştiraki bulunmaktadır.

Viettel. Telekomünikasyon şirketi yüzde 41 Pazar payına ve 60 milyon müşteriye sahiptir. 80 bin çalışanı vardır.

Vetnam Military Bank; 16.000 çalışanı ile Vietnam'ın en büyük bankalarından birisidir.

Ordu tarafından işletilen işletmeler büyük ölçüde elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyon gibi yeni sektörlerde yer almaktadır.

• **Kamboçya**

Kamboçya 1985'den beri (birkaç yıl hariç) Hun Sen'in başbakanlığında yönetilmektedir

Kamboçya Fransa'dan bağımsızlığını kazanmış bir krallık iken 1970'de Silahlı Kuvvetler komutanı Lon Nol tarafından düzenlenen bir darbe ile kral Sihanuk tahtan indirilmiş ve Cumhuriyet kurulmuştur. Krallık zamanındaki seçimlerde de olduğu gibi Lon Nol iktidarında da seçimi tek parti tüm sandalyeleri kazanarak almaya devam etti. Ta ki, 1975'de Pol Pot'un Kızıl Kmerler'i Lon Nol iktidarını devirene kadar. 1976 seçimlerinde Pol Pot un desteklediği parti tüm sandalyeleri kazandı. 1979 da Vietnam Kamboçya'yu işgal edince de Vietnam yanlısı Kamboçya Halkın Devrimci Partisi seçimlerdeki tüm sandalyeleri almaya devam etti. 1985 de daha önce dışişleri bakanı olan Hun Sen başbakan oldu. 1993'de tarihinde ilk kez muhalefet partisi seçimleri kazandı ve Hun Sen başbakanlığı bırakmak zorunda kaldı. Ta ki 1998 de bir darbe ile iktidarı alana kadar.

Kamboçya Savunma harcamaları GSMH'nın yüzde 7 si civarındadır. Savunma harcamalarının sivil denetimi yoktur. Askerler ve başbakan imzaları ile harcamalar yapılmaktadır.

Kamboçya'da askerlerin köylülerin arazilerine el koyma olayları çok yaygındır. Kızıl Kmerler tüm tapuları yaktığı için bu daha da kolay-

dır. Tüm topraklar kralın diyerek köylüler topraklarından sürülürler.

Ordunun medya şirketi, Tv kanalı ve Radyo kanalı vardır (Kanal 5). Ayrıca askerlere ait maden şirketi vardır.

• Laos

Laos'da diğer çevre ülkeler gibi önce Fransız sömürgesi olmuş, sonra da Vietnam'ın etki alanına girmiştir.

Bağımsızlığı kazandıktan birkaç sene sonra savunma bakanı Albay Phoumi Nosavan, 1959'da başarılı bir darbe yaptı.1960 da yüzbaşı Kong lee başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Albay Phoumi 1965'e kadar bir gangster gibi ülkeyi yönetti. Ordu kumarhaneler, afyon işi ve altın kaçakçılığı dahil her işle uğraşıyordu. 1965 de Phoumi'nin görevden uzaklaştırılması sonrası Laos peş peşe gelen generaller tarafından yönetildi.

1975 Komünist devriminin ardından Laos ordusu Vietnam'ın etkisi altında yeniden örgütlendi. Ordu ekonomik olarak Sovyetler ve Vietnam tarafından destekleniyordu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Ruslar ve Vietnamlılar çekilince ordu ve askerler ekonomik olarak zora düştü. Askerler küçük ticari işletmeler kurarak yaşamaya çalıştılar.

Zaten 1980'lerde askerler tarafından birkaç holding ve şirket kurulmuştu.

Bunlar, Dağlık Bölge Kalkınma şirketi, Tarım ve Ormanlık Kalkınma Şirketi ve Tarım ve Ormanlık Sanayisi Şirketi idi. Bu üç şirket de MSB'ye bağlıdır. Tomruk tekelleri bu üç askeri şirkete verilmiş olup başka birçok imtiyaza sahiptirler. Örneğin, Dağlık Bölge Kalkınma şirketi başkanı Gen. Cheng Sayavong 2015 yılındaki ölümüne kadar Laos ekonomisindeki en güçlü askerlerden birisi idi.

Askerler 2010 yılında Laos'un ilk özel televizyon kanalı olan Laos Star Tv nin de sahibi olmuşlardır.

Laosta bir süredir eski başbakanların Cumhurbaşkanı olma geleneği mevcuttur. Cumhurbaşkanı eski askerler olmaktadır. Şimdiki

Cumhurbaşkanı Bounnhang Vorachit general olmasa da eski bir askerdir.

Laos ordusunun da çevre ülkelerdeki ordular gibi köylülerin topraklarına el koyma hadiseleri çok yüksek oranlardadır. Ordu el koyduğu toprakları Vietnamlı şirketlerin kullanımına vermektedir. Ordu sadece kereste veya toprakla değil maden işletme ruhsatları verme dahil birçok karmaşık işle de ilgilenmektedir. Ordunun ormancılık faaliyetleri orman örtüsünün kaybına neden olmakta ve çevre için olumsuzluklar içermektedir. Orduya ait inşaat ve turizm şirketleri de vardır. Ayrıca UNITEL telekomünikasyon şirketinin Yüzde 51 i orduya, Yüzde 49 u Vietnam ordusunun şirketi Vittel'e aittir. Yine Laos ordusu için yağ tedarik eden Vientiane Oil şirketi Vietnamlı Petrolimex şirketi ile ortaklık ilişkisi içindedir.

İktidardaki Laos Halkın Devrimci Partisi ve Laos ordusu arasında organik bir ilişki vardır. Önemli bürokratik görevlerde emekli veya muvazzaf askerler bulunmakta, bu askerler hiçbir şekilde siviller tarafından denetlenmemektedir. Buna rağmen maaşlara bakarsak, Laos ordusu çoğunluk olarak G. Doğu Asya'daki en fakir ordudur. Bu da yolsuzluk ve rüşveti arttıran ayrı bir faktördür.

Türkiye'de Askeri Şirketler ve Ordu Sermaye İlişkisi

Ordu sermaye ilişkisi açısından bilhassa 1960'lı yıllardan başlayarak 2000'li yılların başına kadar emekli general/amirallerin sanayi ve finans şirketlerinde istihdam edilmeleri bu konunun ayrı incelenmesini gerektirmektedir. Savunmaya ayrılan payın yönlendirilmesi ve yönetilmesinde askerlerin payının olduğu düşünüldüğünde savunma sanayi ile TSK arasındaki ilişkinin incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Hem Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'nda (TSKGV) görev alan, hem de özel savunma sanayi firmalarında çalışan emekli general/amiraller sayesinde ordu sermaye ilişkisi yeniden üretilmektedir.

1950 ortalarında başlamış olan İthal İkameci Birikim Rejimini hızlandırıcı bir etkisi olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ilk yaptığı işle-

rin başında kaynakların sanayi sermayesine aktarılmasına yardımcı olmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması sayılırsa, bir diğeri de 1961 yılı başında Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması sayılabilir.

OYAK bugün 420 bin üyesi ve 32 bin çalışanı ile Türkiye'nin ilk 5 holdinginden birisidir. OYAK, metalürji, otomobil üretimi, sigortacılık, çimento üretimi, kimya, enerji, lojistik, liman işletmesi, inşaat, finans, yatırım ve turizm gibi sektörlerde faaliyet göstermektedir.

OYAK'ın kâr ve hasılat olarak ulaştığı büyüklüğü görmek için Türkiye'nin iki büyük holdingi olan Sabancı ve Koç Holding ile konsolide satış hasılatları ve net kâr miktarları üzerinden kıyaslandığında, hasılatı diğer iki holdingten düşük olan OYAK'ın netkârının bu iki holdingin üzerinde olduğu görülmektedir. OYAK kâr/hasılat oranında her iki holdingden daha fazla performans göstermiştir.

TSK personeli bu süreçten aldığı nemalar ile, kapitalist üretim ilişkilerinde sanayi sermayesi yanında taraf olmaya zorlanmaktadır. Daha açık söylemek gerekirse, örneğin Renault fabrikası grevinde grevin uzaması ile o yılki fabrika kârının ve dolayısı ile dağıtılacak nemanın düşeceğini düşünen TSK personeli, kendilerini işçilerin karşısında ama sermaye yanında taraf olarak bulmaktadırlar.

OYAK diğer sermaye grupları gibi kârını maksimize etmeye çalışmaktadır. Özelleştirilen bir sanayi tesisini yabancı sermayedarlarla girdiği ihalede satın alarak "milli çıkarları" savunduğu için övülen OYAK, bir süre sonra bunu çok uluslu bir şirkete satmaya çalışınca eleştiri almaktadır.

OYAK'ın kuruluşunun TSK mensuplarına getirdiği en büyük değişiklik yaşadıkları dönüşümdür. OYAK'ın varlığı, TSK mensuplarını daha yüksek hayat standartları içine çekmekte, tüketim alışkanlıklarını değiştirmekte ve toplumsal olaylara bakışlarını etkilemektedir. OYAK'a zorunlu olarak üye olan daimi üyeler bu dönüşümden rahatsız olsalar da istifa ve emeklilik haricinde OYAK'tan ayrılmak gibi bir seçenekleri bulunmamakta, zamanla birikimleri nemalandıkça kendi istekleri dışında girdikleri bu sistemde zorunlu bir değişim ve dönüşüme

uğramaktadırlar. Aynı zamanda asıl görevi ülkeyi korumak olan TSK mensupları ekonomik tartışmalar içine çekilmekte, OYAK sayesinde oluşan kârların dağıtımında haksızlık olduğunu düşünen astsubaylar ve düşük rütbeli subayların ise bu duruma tepki ile yaklaşmasına sebep olunmaktadır.

Kısaca, OYAK; TSK'nin birikim rejimi krizlerinde sanayi sermayesinin yanında yer almasına aracılık eden, TSK üst kademesini iş dünyası ileri gelenleri ile tanıştıran, ayrıca sahip olduğu üretim araçları ve dağıttığı nemalarla, düşük rütbeli TSK personeli dahil ordunun çoğunluğunun sınıfsal yapısının değişmesine yol açan bir kuruluştur.

OYAK sayesinde serbest piyasa ve bunun getirileri ile tanışan TSK üst yönetiminde görevli subaylar, emekli olduktan sonra da çeşitli holding ve şirketlerin yönetiminde yer alarak hem ordu içinde göreve devam edenlerin büyük sermaye ile ilişkilerini kolaylaştırmış, hem de daha sonra emekli olacak subaylara örnek oluşturmaktadırlar. Türkiye'de üst rütbeli emekli subayların sermaye grupları ile ilişkisi sadece OYAK ile değildir. TSK Dayanışma Vakfı, TSK Elele Vakfı, TSK Sağlık Vakfı, TSK Eğitim Vakfı, Mehmetçik Vakfı ile ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) yönetim kurullarında görev alan üst rütbeli subaylar yolu ile ordu sermaye ilişkisi kesintisiz sürmektedir. Bunlar haricinde savunma sanayinde çalışan şirketler yönetim kurullarında üst düzey subay bulundurarak, TSK ile olan ilişkilerini kolaylaştırmaktadırlar.⁽¹⁸⁾

18 Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, ss. 2-3.

Sonuç

Militarizm, orduyla ilgili uygulamaları ve normları yücelten bir dizi fikir ve yapıdır. Bu anlamda, militarizasyon, bir kişi ya da nesnenin yavaş yavaş ordu tarafından kontrol altına alındığıyla ilgili adım adım gelişen bir süreçtir. “Sivil yaşamda, siyasette, ekonomide ve halkın kendi anlayışlarında askeri gücün etrafını saran kamusal tartışmalarda “normallik” söylemine ulaşıldığında, militarizasyon başarılı olur.”

Bilhassa geç modernleşen ülkelerde militarizasyonun oluşmasında askeri şirketlerin büyük payı olduğu görülmektedir. Ordunun ekonomik ve siyasi hayatta geriletmesinin ve ordu üzerinde sivil otorite kurulmasının birçok yolu vardır.

Robert Dahl, ordunun demokratik bir şekilde yönetilebilmesi için iki koşulun gerekli olduğunu belirtir. “Birincisi, ordunun sivil otorite tarafından denetlenmesi; ikincisi ise, orduyu denetleyen sivil otoritenin demokratik sürece tabi olmasıdır”.⁽¹⁹⁾ Yine Dahl’a göre; demokratik devletler ordunun askeri müdahale yapmasını önlemek için dört önlem alabilirler: birinci olarak ordularını lağv edebilirler, ikinci olarak, ordularının denetimlerini yerel yönetimlere verebilirler, üçüncüsü, ordu demokratik yönetime inanan kişilerden oluşturulabilir, son olarak da subaylar yönetim yanlısı olarak doktrine edilebilirler.

Türkiye’de ise ordu uzun yıllardır ortak olduğu ve yönetiminde olduğu şirketler ile ekonomide, silahlı gücüne dayanarak da siyasette etkin konumda olmuştur. Ancak 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren güçlü bir iktidar karşısında siyasette etkinliğini yitirmiş görünmektedir. Ekonomik etkinliği için de siyasetin müdahalesinin -OYAK Yönetimine müdahale etme dahil- olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye’de ordunun ekonomi ve siyaset dışına çekilmesinin iki koşulu vardır. Ya güçlü bir siyasi iktidar orduyu kontrol altında tutacak, ya da tüm koşulları ile gelişen bir liberal demokrasinin sivil siyasi kurumları orduyu denetleyecek ve kontrol altına alacaklardır.

Ancak siyasetin orduyu kontrol etme refleksi, pratikte Türkiye’de yarı askeri bir rejim oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bölünmüş iktidarın askeri kanadı, dış politika ve güvenlik konularından sorumlu olurken, eski genel kurmay başkanı ve yarı askeri rejimin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar rejimin göstergesi olarak yarı askeri kıyafetler giymeye başlamıştır. Askerin kontrolüne giren dış politikada sorunlar uzlaşma ve tartışmadan ziyade namlunun gücü ile çözülmeye çalışılınca Türkiye dört bir yanda savaştan bir ülke görünümüne girmiştir. Çatışılan bölgelerden gelen asker cenazelerinin gömü törenlerinde militarist ideoloji kendini yeniden yaratmaya devam etmektedir. Çözüm olarak, demokratik bir cumhuriyete geçiş ile beraber Türk Silahlı Kuvvetlerinin görev tanımının, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki yurdu savunmak olarak değiştirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

19 Robert A. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği- Türk Demokrasi Vakfı Yayını, 1993, s. 311.

COVID-19 Pandemisi Koşullarında Distopya ile Ütopya Arasında Mücadele

Doç. Dr. ZEYNEP GAMBETTİ

Boğaziçi Üniversitesi Emekli öğretim üyesi

Bu konuşma başlığı biraz yanıltıcı aslında. Bugünkü konuşmam daha fazla distopya, daha az ütopya içerecek, bundan dolayı şimdiden özür dilemek isterim.

Ana meselem, Covid koşullarında halk sağlığı konusundaki kitle- sel önlemlerin de savaş ve güvenlikçi söylemler çerçevesinde düşü- nülmesi. Yani militarizmin halk sağlığını da içine alacak şekilde ge- nişlemiş olması. Artık terörle savaş, yoksullukla savaş, suç ile savaş gibi ifadeler arasında bir de virüs ile savaş ifadesi eklendi. Bu durum Covid'den çok önce hasıl olmaya başlasa da Covid'le birlikte iyice be- lirgin hale geldi.

Güvenlikçi söylemle kastım nedir, önce onu bir açayım izin verir- seniz.

Güvenlikçi söylem bir egemenlik mantığıdır. Örneğin ulusal ege- menlik mantığı, ulusun ve ülkenin çıkarlarının güvenlik temelinde hesaplanmasını içerir. Ekonomik refahla, işsizlik veya yolsuzlukla, top- lumdaki farklı aidiyet yapılarının birbirleriyle uyumuyla veya en basi- tinden insan hakları alanında yapılabilecek düzenlemelerle ilgilenmez. Egemenliği, tehdit algıları karşısında alınacak askeri ve polisiye önlem- lere indirger. Diğer tüm toplumsal ve siyasi amaçların bununla hizalan- ması gerektiğini buyurur. Tehdit ve korku algısını merkeze alır. Ancak tehdidi, militarist yöntemlerle bertaraf edilecek düşmanlar üzerinden tanımlar. İşsizliğin bir ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını nasıl azalttığı sorusunu sormaz mesela. Topla tüfekle karşılık veremediği ol- guları “ulusal tehdit” olarak algılamaz.

Ulusal güvenlik söyleminin bu indirgemeci özelliği, özellikle 1980'lerden sonra dünyada yayılmaya başlayan daha geniş güvenlik tanımları sayesinde düzeltilebilmiş midir sorusunu bu noktada sorma- mız gerektiği kanaatindeyim. Günümüzde “güvenlik” sadece topla tü- fikle bertaraf edilecek düşmanlar için değil, çok farklı kolektif riskleri tanımlamak ve bunlara karşı önlemler almak için de kullanılmaya baş- landı. Kamu güvenliği, gıda güvenliği, bilişim güvenliği, kişi güvenliği ve hatta iklim güvenliği gibi kavramlar türedi.

Peki ama bu kavramlar, güvenliğin sadece militarist bir çerçevede anlaşılamayacağını mı ortaya koyuyor, yoksa tam tersine militarist çer- çevenin klasik anlamda askeri alandan diğer alanlara kaydığını ve yay- gınlaştığını mı gösteriyorlar?

Bu soruya yanıt verebilmek için yeni güvenlik anlayışlarının ne tip pratiklere vesile olduğuna bakmak gerekir. Covid-19 pandemisi yü- zünden geliştirilen pratikler bize bu konuda yeterince ipucu verir gi- bime geliyor.

Üzerinde durmak istediğim ilk nokta, “pandemiyle savaş” mantığı çerçevesinde gözetim ve denetim uygulamalarının yaygınlaşmasının toplumları ve bireyleri nasıl etkilediği olacak. Böylesi uygulamalar Co- vid öncesinde de yaygınlaşmaya başlamıştı, bunu hatırlayarak ilerle- mekte fayda var.

Zira güvenlik söylemi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kapi- talizmin ilkel birikim safhasına geri dönmesini sağlayan dahiyane bir araç olageldi. Sermayenin sosyal devlet politikaları yüzünden daha ön- ceki dönemlerde kaybettiği – veya hiç sokulmadığı – alanları yeniden ele geçirmesinin önü güvenlik söylemi sayesinde açılabilenekte.

Bu söylemin etkilerini sıralamak gerekirse:

1 Denetim toplumunun özünde, bireyler ve bireylerin devinim- leri hakkında mümkün olduğunca çok ve çeşitli bilgi toplamak vardır: görsel bilgi (kamera kayıtları, dijital fotoğraf), istatistik- sel bilgi (özel sektör ve medyanın yaptıkları da dahil tüm anket- leri içeren veri bankalarının oluşturulması) gibi. Toplanan bilgi

bazı veri merkezlerine yönlendirilir. Bunlar arasında çeşitli özel sektör kuruluşları ve bilişim merkezleri olduğu gibi, devlet kurumları da vardır. Vatandaşlık ve vergi numaraları ile eşleştirilen veriler (ki günümüzde HES uygulaması bu niteliktedir) sadece teşhis amaçlı olarak değil, kişilerin tüm devinimlerini kayıt altına alabilecek bilgilerin devletin elinde birikmesini sağlar.

2 Böylesi metot ve uygulamalar, denetim ve gözetimin normalleştirilmesini sağlar. Bireylerin iktidarlar tarafından belirlenen normlara uygun hareket edip etmediklerini denetler. Normdan sapan davranış şekillerinin tespit edilmesini kolaylaştırır. Yani bazı devinimleri “normal,” bazılarını ise “anormal” olarak kodlamaya imkan verir. Zaman içerisinde bu normlar, yurttaşlar tarafından güvenlik gerekçesiyle kabul edilecek, içselleştirme yoluyla günlük hayatın bir parçası haline gelecektir. Bireyler mutluluğu güvenlikle eşitlemeye başlayacaktır.

3 Güvenlik söyleminin bir başka işlevi, hak ve hukuk kavramlarını muğlaklaştırılmasıdır. Güvenlik, anayasal hak ve özgürlüklerin zımni olarak yeniden tanımlanmasını içerir. Şöyle ki: neyin, ne zaman tehdit oluşturacağı bütünüyle konjonktüre bırakılır. Türkiye’de örneğin 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında Kürtler bir “güvenlik tehdidi” olarak algılanırken, 1 Mayıs’ta Taksim meydanının sendikalara kapatılması, şehirlerde stratejik yerlere Mobese kameralarının dikilmesi, feminist yürüyüşlerin veya Onur Haftası’nın yasaklanması, son zamanlarda öğrenci ve akademisyenlerin de “terörist” olarak damgalanması bunun en belirgin göstergeleridir.

Kısacası, dar anlamda askeri olmayan bazı toplumsal olgular “güvenlik” çerçevesinde algılanmaya başladığında militarist söylemden çıkıldığı iddiası yanıltıcıdır. Emek, etnik ve cinsel kimlik, doğal kaynaklar, özgür bilim gibi birçok alanda varolan sistemsel çarpıklıklara karşı verilen mücadelelerin “terör” damgası yemesi ihtimali artmıştır. Güvenlik söyleminin en sinsi yanı belki de budur: insanları kategorile-

re ayırır, onları normal/anormal, riskli/risksiz, faydalı/zararlı olarak damgalar. Ama bu kategoriler her an tersine dönebilir. Güvenlik uğruna koruma altına alınan kesimler gün gelir gözden çıkarılabilir, devletin müdahaleci politikalarına karşı çıkanlar halk düşmanı ilan edilirler.

Devletin kamu güvenliği, gıda güvenliği, bilişim güvenliği, kişi güvenliği, iklim güvenliği ve hatta halk sağlığı adına topluma ve bireye müdahale etme gerekçeleri artarken, bu müdahalelerin karşısında eleştirel duruş geliştirenlerin “düşman” olarak algılanmasının zemini de hazırlanır.

Güvenlik dolayısıyla hak sahibi birey kavramının içini boşaltabilmenin dahiyane bir yoludur. “Kendi güvenliğiniz için” baş eğersiniz, tehlikenin nereden, ne zaman geleceğini bilemediğiniz için özgürlüklerin bir bir kırılmasına alet olursunuz.

Daha vurucu bir şekilde belirtmek gerekirse: polis devleti illa robocoplar aracılığıyla kurulmak zorunda değil. Polisin ve devletin gözünün, görünmez teknolojiler sayesinde hayatın en olağan mekanlarına dek uzanması yeterlidir.

Bugün bırakın AKP hükümetini, demokratik Batı ülkelerinde bile yöneticiler ekonominin veya devletin bekası uğruna totaliter yöntemler kullanmaktan imtina etmiyorlar. Büyük toplum mühendisliği uygulamaları, insanları sayısal ünitelere indirmeyi de beraberinde getiriyor.

Korona virüsü salgını özelinde örnek vermek gerekirse, halk sağlığı adına geliştirilen toplum mühendisliği uygulamaları virüsün yayılma eğrisini zamana yayma amacını güdüyor. Nüfusun tamamının bir merkezden yönetilmesini hedefleyen bu tür uygulamalar, tekil ve biricik olanla veya somut ilişkilerle ilgilenmezler. Örneğin, hastalık yüzünden oluşan kırılma konusunda hastanın kendisinin veya ailesinin bakışı farklı, doktor ve hemşirelerinki farklı, siyasetçi ve teknokratik uzmanların bakışı farklıdır. Hiç bir birey, genel anlamda halk sağlığı açısından feda edilecek unsurlar arasında olmak istemez. Ancak siyasi ve teknokratik zihniyet, her vakayı bir risk hesabına dönüştürmek durumundadır. Bazı riskler, toplumsal işleyişi sekteye uğratmama adı-

na alınmak zorundadır. Örneğin, “Beni bu virüs öldürmez, beni senin düzenin öldürür” dediği için gözaltına alınan TIR şoförü Malik Baran Yılmaz açısından bakıldığında, evden çalışabilmek, maaş güvencesine sahip olmak, kıyıda köşede birikmiş parası olmak gibi koşullar sadece azınlığın sahip olduğu bir lükstür. Kollektif yaşamı sürdürmek için bazı kesimler çalışmak zorunda bırakılır, yani feda edilir.

Kıssadan hisse: halkın bir kesimini virüsten korumak, başka bir kesimine virüs muamelesi yapmayı dışlamaz, bunlar eşanlı olarak da gerçekleşebilir. Virüsten korunmak için uygulanan stratejiler ile insanlara virüs muamelesi yapmak için uygulanan stratejiler birçok açıdan benzerlik taşır.

Bu noktada anlattıklarımın karşı şöyle bir itiraz dile getirilebilir elbet: “E peki hükümetler ne yapsaydı, herkesi eve mi hapsedseydi, yaşamı durdursa mıydı?”

Haklı bir itiraz da olsa, güvenlikçi söylemlerin halk sağlığı ve iklim değişikliği gibi alanlara sıçramış olmasının gözden irak kıldığı birtakım daha karmaşık saptamalar olabilir mi diye soruya soruyla yanıt vermek isterim. Hatırlarsanız başta ulusal egemenlik söyleminin ne kadar indirgemeci olduğuna değinmiştim. Şimdi, güvenlik çerçevesinin genişlemesinin ne kadar indirgemeci olduğuna bakmak gerekir.

Şöyle düşünün: iklim değişikliğinin aklımıza hayalimize gelmeyecek felaketlere yol açacağı onlarca yıldır dile getiriliyordu. Ancak hükümetler birkaç göstermelik rötuş ile göz boyamaktan başka pek bir şey yapmıyorlardı. 2003 yılında Güneydoğu Asya’yı kasıp kavuran SARS ve 2012’de dünyaya yayılan MERS gibi virüs salgınlarından beri (hatta besi hayvanlarının endüstriyel gıdalla beslenmesi yüzünden türeyen “deli dana” ve scrapie salgınlarından beri) epidemiyologlar ve diğer uzmanlar hazırlıklı olmaları için hükümetleri uyarıyorlardı. Bugün Covid-19 pandemisiyle birlikte anlıyoruz ki, bu uyarılar hiç yapılmamış gibi hastanelerdeki salgın üniteleri azaltılmış ve sağlığa harcanan kamu akçesi asgariye indirilmiş. Hükümetler elbette bugün gafil avlanmış durumundalar ama bu şaşkınlık bizi yanıltmamalı. Vi-

rüs salgınlarının artacağını bile bile hükümetlerin halk sağlığı alanında değil, başka alanlarda nüfus mühendisliği yapmayı tercih etmiş oldukları ortaya çıktı. Örneğin, tarım ve hayvancılık ürünlerinden azami verim alabilmek için genetiği değiştirilmiş gıda üretimini özendirdiler, bu gıdaların tüketimini yaygınlaştırdılar, bunları teşvik ettiler, risk raporlarını görmezden geldiler. Kamu sektörünü daraltmaya yönelik neoliberal politikalarından dolayı sağlık sistemini özelleştirdiler, halk sağlığı mevhumunu unuttular, devlet hastanelerinde personel ve yatak sayısını azalttılar. İnsan hayatından çok kar güdüsüyle üretim yapan farmakoloji sektörü ise, salgın önleyici ilaçlar yerine kar marjı yüksek olan gelişmiş toplum hastalıklarının tedavisine odaklandı. “Görünmez düşman” olan virüsten daha da görünmez olan budur.

Buradan çıkarılacak sonuç, bugün “pandemiyle savaş” uğruna uygulanan katı politikaların şimdiye kadar alınmamış olan önlemlerin telafi edilme halinden başka bir şey olmadığıdır.

Peki ütopya bunun neresinde? Kaçamak cevaplar vererek şunları söylemem mümkün:

1970’lerin sonundan beri siyasi iktidar, yaşamı tahrip eden rasyonaliteler geliştirmiyordu. Devlet, doğal ve yapılı çevreyi, geçim kaynaklarını, kültürel mirası, entelektüel ve duygusal enerjileri, yaratıcılığı ve kendiliğindenliği tüketen ekonomik güçlere hizmet ediyordu. Buna, askeri darbeler, kemer sıkma politikaları, kitlesel işten çıkarmalar, sol alternatifin bastırılması, sendikaların ve halkın susturulması eşlik etti. Piyasanın ve finansal sermayenin küresel ölçekte yegane belirleyici konuma yükselmesi bu türden baskıcı uygulamalar sayesinde gerçekleşti.

İşte böylesi bir arka plan olduğu hatırlanacak olursa, Covid-19, neoliberal yönetim sisteminin maruz kaldığı ilk gerçek sınavdır.

Virüsün “küçük bir grip” olmadığı anlaşılır anlaşılmaz, piyasanın yasalarına zorunlu olarak uyulması gerektiğine dair her gün yinelenen siyasi nakarat keskinliğini kaybetti. Devletin küçülmesine, sağlık ve sosyal güvenliğe tahsis edilen bütçe payının azaltılmasına yol açan neoliberal mantranın sorgulanamaz olduğu ülkelerde bile, büyük mik-

tarda kamu fonu peyda edildi. Bu, piyasaların kendi kendine sürdürülebilir olmadığını kanıtlarından biriydi. Ekonominin sözde değişmez yasalarının siyasi müdahaleye ve desteğe bağlı olduğu gerçeği açıkça ortaya çıktı.

Ayrıca Covid-19'un küresel ve eşitleyici bir etkisinin olduğunu da söylemek mümkün. Sadece bir ülkeyi veya bölgeyi değil, tüm dünyayı tehdit ediyor olması, yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de ölüm ve ekonomik zorluklara yol açıyor olması belli bir eşitlenmeye yol açtı. Dünyadaki tüm ülkelerin birbirine ne denli bağımlı olduğunu, ulusal sınırların ne denli geçirgen olduğunu gösterdi. Siyasal iktidarların tamamının buna hazırlıksız yakalanmış olması da devletlerin gücü konusunda bir takım ezberleri bozdu.

Ölüm şeklimizin benzerliği üzerinden birbirimize yakınlaşma imkanı doğar mı sorusu fazla ikircikli bir soru olduğu için burada buna giremeyeceğim. Ancak siyaset kuramcısı Wendy Brown'un belirttiği gibi, toplumsal hiyerarşilerin bir dereceye kadar sarsıldığını söylememiz mümkün. En üsttekiler, emeğini sömürdükleri alttakilerin sağlıklı kalmasını ister hale geldiler, zira köle efendiyi, işçi patronu öldürebilecek durumdadır artık.

En nihayetinde her kriz toplumun temelindeki yapısal sorunları gözler önüne serer, zira toplumun normal işleyişini duraksatır. Kriz anı, György Lukacs'ın deyimiyle, kapitalizmin merceğinden sıyrılarak dolaylımsız bir bakış açısı edinebilme imkanını doğurur. Günlük hayatın temposu içerisinde kanıksanan, sorgulanmayan, hatta hiç fark bile edilmeyen birçok kronik sorun varlığını dayatmaya başlar.

Covid-19 krizi de aynen bunu yapmıştır: günümüz toplumlarına ayna tutmuş, yaşam tarzlarındaki pek çok yanlış ve eksiği gün yüzüne çıkarmıştır. Dahası, salgının küresel olması, sadece ulusal sınırlar içerisindeki çarpıklıkları değil, tüm dünyanın maruz bırakıldığı tahribatı da ifşa etmiştir.

Nazi döneminin tanığı (ve ne yazık ki kurbanı) olan Alman düşünür Walter Benjamin'in deyimiyle, bizi "emniyet frenini" çekmeye ve

sorumsuzca yol alan bu treni durdurmaya davet etmektedir. Yeryüzündeki kolektif yaşamımız açısından elzem ve hayati olan ile ikincil, gereksiz, kaçınılabılır, zararlı ve hatta ölümcül olan arasında bir ayrım yapmaya çağırmaktadır.

III. OTURUM

13.30-15.00

Moderatör:

ŞEBNEM OĞUZ

TÜRKİYE'DE MİLİTARİZM VE DEVLET

Moderatör : Herkese merhabalar, ADAM-DER'in düzenlediği militarizmden arındırılmış bir dünya ütopyası sempozyumuna hoş geldiniz. Bugün 2 oturumumuz olacak. Öncelikle ben de bu anlamlı sempozyumu düzenledikleri için ADAM-DER'e ve emeği geçen herkese çok teşekkür etmek istiyorum. Çünkü sonuçlarımızdan gerçekten çok şey öğrendim. Öncelikle militarizmin dünyadaki gelişimi, güvenlik anlayışının ve devletin dönüşümü üzerine çok değerli sonuçlar ve tartışmalar dinledik. Bugün ise Türkiye'deki durumu anlatan sonuçlarla devam edeceğiz. Ne yazık ki Sedat Yağcıoğlu arkadaşımız katılamayacak. O nedenle oturumumuzda 2 konuşmacımız olacak. Her birinin yazılarından çok şey öğrendiğim iki arkadaşımız var. Zaten tanıyorsunuz ama ben yine de kısaca tanıtmak isterim. İlk sözü Bahadır Özgür'e vermek istiyorum. Bahadır Özgür, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi maliye bölümünden mezun olduktan sonra 27 yıl boyunca çeşitli gazetelerde çalıştı. Önce 1997'de Evrensel'de başladı.2005-2010 Yılları arasında Ekonomi Gazetesi referansta daha sonra 2010 yılından itibaren kapanana kadar Radikal'de ve daha sonra da Hürriyet'te bir süre çalıştıktan sonra istifa etti. 2018'den beri Duvar Gazetesi'nde yazmaktaydı son günlere kadar. Ben sözü daha fazla uzatmadan kendisine vermek istiyorum ve 2 kişi olacağımız için konuşmacılarımızın yarım saat konuşabileceği bir oturum başlatıyoruz.

Türkiye'de Savaş Sanayisinde Devlet-Sermaye İlişkileri

BAHADIR ÖZGÜR

Çok teşekkür ederim Şebnem hocam. Bir sunumum da vardı, ben onu da ekrana getirdikten sonra başlayayım, izin verirseniz. Paylaşımı sanırım oldu şu şekilde, bir sıkıntı yok değil mi hocam? Yok. Tamam. Başlamadan önce birkaç küçük not düşerek devam etmek istiyorum. Öncelikle çağırınız için çok teşekkür ederim. Hiç bu girizgahı uzatmadan aslında birkaç notumu söyledikten sonra sunumuma başlayayım ben.

Şimdi ben askeri sanayi konusunda tabii uzman, yani uzun yıllar çalışan biri değilim. Ama benim ilgi alanım olarak, özellikle iktidar şirket ilişkilerini incelemeye çalışıyorum. Yani gazetecilik hayatım boyunca da takip ettim. Maden enerji, turizm ve inşaat gibi alanlarda iktidar şirket yapısal ilişkilerinin nasıl değiştiğini, özellikle son 20-25 yılda nasıl değiştiğini takip etmeye çalışıyorum. Askeri sanayi de bu açıdan benim ilgi alanıma girdi, askeri sanayinin bütünü ya da militarizmin bütünü açısından değil, Türkiye'de devlet de değil, aslında siyasal iktidar ve şirketler nasıl bir değişime, nasıl bir ilişkiye girdi ve bu Türkiye'yi nasıl etkiliyor? Buna bakmaya çalışıyorum. Dolayısıyla sunumum bu çerçevede sınırlı kalacak. İkincisi kullandığım verileri hemen söyleyeyim. Zaten bu konuda şeffaflık olmadığı için hesap verilebilirlik olmadığı için çok zor.

Sanayinin bütününe dair veri bulmak zor ve hesaplamaları da farklı. O nedenle ben resmi verileri kullandım. Tabi bunlara itirazlar olabilir ama bir eğilimi göstermesi bakımından doğru olduğunu düşünüyorum.

Tutarlar düşük görünebilir ama eğilim olarak tabloyu net koyduğu kanısındayım. Bir de üçüncü bir şey daha söyleyeyim. Oradan da

sunumuma başlayayım. Türkiye’de askeri sanayideki değişim elbette sadece iktidarın tasarruflarıyla ilgili olmadı. Bu 90’lı yıllardan beri başlayan dünyadaki farklı eğilimlerle, değişimlerle alakalı bir şekilde Türkiye’de başladı. Özellikle 2000-2008 arası küresel trend olarak da bakmak lazım, çünkü bütün Türkiye’de iktisadi yapıyı da değiştiren siyasal yapıyı da değişen bir küresel imkanlar bütünü söz konusuydu. Yani o neydi? Hep tartıştığımız gibi, inşaatta da tartıştığımız gibi, bol kredi dönemi, yani borçlanma mekanizmalarının çeşitlenmesi olarak artması. Dolayısıyla pek çok alanda olduğu gibi askeri sanayide de, iktidar açısından, devlet açısından şirketlerde bir canlanma yarattı, ama bu dönem için şöyle bir not düşmek lazım. Bu dönem aynı zamanda pek çok alanda olduğu gibi kamu tekeli olan pek çok hizmet ve işletmede olduğu gibi, esasında hedef askeri sanayinin özelleştirilmesiydi. Bu noktada ciddi çalışmalar yapıldı. Milli gemi projelerinde gördüğümüz gibi Türkiye’nin büyük guruplarına büyük sanayi gruplarına, bunlar ihale edilmeye çalışıldı ama bugün de sonuçlarını yaşadığımız gibi 2009-2010’dan sonra bir değişim yaşandı. Her alanda olduğu gibi bu konuda da değişim yaşandı. Buradan sonra söze giriyorum. Benim asıl üzerinde duracağım bu konuda 2010’lardan sonra değişimin ne yönde ilerlediği ve hangi yaklaşımla izleyebileceğimiz olacak. Başlamadan bir genel grafikte başlayacağım. Pardon. Şimdi ben tabii ki genel olarak dünyadaki askeri harcamaları işlemeyeceğim ama bu grafikten başlayarak benim sunumum için önemli bir açılım olacağını düşünüyorum. Bu NATO’nun verilerinden alınan bir grafik, askeri harcamalar raysat 300 hasa oranını gösteriyor. 2014’te Alınan bir kararla aslında NATO bütçesine ülkelerin katkısının Gayri Safi Milli hasılanın %2’sine çekme zorunluluğu getirildi, yani Türkiye’de bu düşük görünüyor ama en hızlı artan ülkelerden birisi. Şurada yer alan 1.86 düzeyinde bu değişim bir ayağını gösteriyor, niye bu kadar harcama yapıldığını gösteren bir şey bu. Kriter ki nitekim yanılıyorsam düzeltin lütfen. Çünkü ben askerlik konusunda ya da askeri kavramlar konusunda yetkin değilim ama NATO’nun doğu kanadı yani Polonya ve Türkiye üzerinden şekillenen bir yeniden yapılanmanın parçası olarak, özellikle bu ülkelerde ciddi

önemde arttırılması isteniyor ABD tarafından. Bu önemli, ben buradan şuraya gelmek istiyorum. Türkiye burada ciddi bir eğilim gösteriyor ama esas dikkat çeken şey bence bu. Burada da NATO’nun bir kriteri var. Harcamaların içindeki ekipman payının en az yüzde 25 olmasına gibi bir karar vardı. Türkiye’ye baktığımız zaman bu %35’ler düzeyine çıkıyor. Yani ar-ge asker başına harcama, bunların dışında özellikle ar-ge ve teknoloji çok düşüktür Türkiye’de. Ekipman üretimi harcanan para çok fazla bu çok önemli bence. Türkiye’deki askeri sanayiye, askeri sanayi kompleksini belirleyen etkenlerden birisi bu çok yüksek düzeyde. Çünkü bunu gelişmiş ülkeler diye kategorilendirilen ülkelerle kıyasladığım zaman görüyorum. Türkiye’nin bariz bir şekilde ekipmana ayırdığı payın yüksekliğini görebiliriz. Yani ABD, Birleşik Krallık tabii ki dolar bazında yüksek olabilir ama oran olarak Türkiye’nin giderek son yıllarda hele ki 2019-2020’den baktığımız zaman, kriz dönemine kadar yüksek paylar ayırdığını görebiliriz.

Buradan çıktığımız zaman yola, aslında iktidarın pek çok iktisadi alanda, mesela inşaatta, mesela enerji de çok göz önünde olmasa da, turizmde de kurduğu bir modeli, Türkiye’de askeri Sanayide direkt kurmaya çalıştığını görüyoruz. Neydi bu model, esasında hani çok popüler deyimle yandaş deniyor. Ama bu daha çok yeni sermaye grupları yaratmak için, mevcut kaynakları kendine bağlı, kendi iktidarını destekleyebilecek sermaye gruplarına aktarmak; küçük sermaye gruplarını büyütme için, kamu kaynaklarını seferber etmenin bir vesilesi haline gelmiş askeri harcamalar. Özellikle altını çizeceğim noktalardan birisi bu olacak. Tıpkı inşaattaki gibi askeri sanayi de, yoğun büyük kamu kaynağını transfer etmenin bir aracı haline getirildi AKP döneminde. Dolayısıyla hani bu şeye bakarken bu faaliyette pek çok başka belirleyen olmakla birlikte, teknoloji gelişimi teknolojiyi yatırımdan öte kaynak aktarımının ön plana çıktığını görüyoruz. Bu kırılmaları gösteren art arda birtakım grafikler vereceğim. Grafik nerelerde bir kırılma olduğunu, hangi yıllarda bu şirketlerin aldığı proje sayısını gösteriyor. Yani 2002’de proje sayısı 62 civarında. Bunlar resmi veri dediğim gibi bir de ana projeler hani bunun alt projeleri vardır, daha

da yayılmış olabilir ama ana proje 62 tane. 2018'e geldiğimizde 667'ye çıkıyor. Bugün tahmini 150 ile 200 arasında yeni proje daha eklendiği zaman artış oran muazzam yani yüzde 9'luk bir artış var. Burada belki belli olmuyor ama oran olarak baktığımız zaman 2010'lardan sonra büyük bir kırılım var. Yani çok ciddi miktarda bir yükselme var. Türkiye döviz krizi yaşandığı 2018'den sonra daha da artmaya başlamış. Kriz yıllarında Türkiye'nin yaşadığı iktisadi sorunların ağırlaştığı dönemde bu sayılar daha da artmaya başlıyor.

Bunları biraz başka verilerle destekleyerek devam edelim. Bu yıllara göre sözleşme bedeli yani şirketlerle yapılan sözleşmeleri içeren bir grafik 100'de 1000'lik bir artıştan bahsediyoruz 2002'den beri. 2002'de toplam 5.4 milyar dolarken 2018'de 60 milyar dolara, bugün tahmini ölçülen miktar resmi 80-85 milyar dolar civarında bir düzeye ulaşmış durumda sözleşmeler. Bu şunu gösteriyor; aynı şeyi inşaata baktığınız zaman, orada da 2010'lardan 2009'lardan sonra belli şirketlerle yapılan sözleşmelerin tutarlarının bu şekilde arttığını görüyoruz. Yani bir eşzamanlılık var. Benzer bir eğilim söz konusu burada da, ya da enerjiye baktığınız zaman burada da görebilirsiniz. Aslında bu şeyi askeri sanayide de kendine özgü bir yapısı olmasına rağmen uluslararası başka türlü dinamiklerden etkilenmesine rağmen, iktidarlardan biraz da bağımsız olmasına rağmen, AKP dönemi o kadar iktidarla içe geçme eğilimi belirgin hale geldi ki, o açıdan önemli.

Bir sonraki grafiğimiz ise şirketlerin cirosu, çok daha önemli. Yani yaklaşık 2002'de 1 milyar dolarlık bir cirodan bahsedebiliyorduk, resmi rakamlar bir kez notumu hatırlatayım bu hesaplamalar resmi hesaplamalar. Bu çok daha fazla. Uzmanlar farklı kalemleri katarak daha büyük miktarları ortaya çıkarıyor. Kuşkusuz böyle ama bunlar tamamen devletin resmi rakamlarından aldığım veriler. O yüzden tutarlar düşük gelebilir ama önemli olan artış eğilimine bakmak lazım. Bugün 2021'de tahmini 12 ile 15 milyar dolara ulaşmış bir cirodan bahsediyoruz. Yani özellikle de bir kez daha vurgulamak lazım. 2009-2010 sonrasını vurgulamamın nedenlerinden birisi şu, hepimizin bildiği gibi bu noktada Türkiye siyasetinde iktisadi yapısında, hukuki yapısında

bir değişim yaşandığı yıllar. İkincisi Türkiye'nin 2002-2009 arası uyguladığı istikrar programları yani AB ve IMF çıkmasına bağlı istikrar programının kalktığı yıllar, yani harcamalarınızın uluslararası kurumlar tarafından denetimde olduğu yılları geçtikten sonra bir patlama yaşıyor. Peki bu patlamanın altında ne yatıyor. Aslında bunu anlamak lazım. Çünkü şöyle bir tartışma var tabii ki doğruluk payı yüksek bunun, uzmanlar çok daha iyi söylüyorlar, ama Türkiye burada bir teknoloji yatırımı mı yapıyor? Ar-ge yatırımı mı yapıyor? Mesela yerli milli bağımsız bir sanayi mi kuruyor? Dışa bağımlılık düzeyi azalıyor mu azalmıyor mu?

Bu tartışmaların içinde belki bir fikir verecek şeye geçebiliriz bu aşamada .Bu artışın bu yoğunlaşmanın altına nasıl bir şey yatıyor. Şunu önemsiyorum ben, bu grafiği. Çünkü bu projeler nasıl yürütülüyor kimin kaynağı ile yürütülüyor? Önemli, özkaynak mavi olan kısım (özkaynak yani şirketlerin kendi öz kaynaklarından finans etmelerini) kırmızı ise devletin teşvikleri bu teşviklerin içinde her şey bulunuyor, arazi de bulunuyor, nakit kaynaklar bulunuyor, ayrıca patent de bulunuyor. Bunları katarsak çok daha büyük miktarlardan bahsediyoruz. Görüldüğü gibi, yani teşvik sistemi giderek artarken, özkaynaklar giderek azalır halde ve kriz dönemi daha da azalmasına, devlet bütçesinden kamu kaynaklarını yoğun miktarda bu askeri şirketlere sözleşmelerle çok ciddi miktarlarda transfer söz konusu. Bu bize şu fikri veriyor. Aslında buraya almadım ama aynı şeyi ben mesela inşaat için çıkarttığım grafiğe baktığımızda da inşaat şirketlerine aktarılan kaynaklarda da aynı artış eğilimi görünüyor. Aynı şekilde diğer alanlarda da görülüyor. Yani bu bize iktidarın yapısı konusunda önemli bir fikir veriyor ve askeri sanayi nasıl kullandığı konusunda. Tabii burada önemli olan ikinci nokta bu kaynaklar kime aktarılıyor? Şunu elbette buradaki bütün katılımcılar biliyor, Türkiye devlet destekli özel şirketlerin askeri sanayideki faaliyetleri 1980'li yıllara kadar uzanıyor, özellikle mesela Nurol daha sonra Otokar, Koç yani her zaman çalışmıştır. Yani devlet özel şirketlere her zaman çalışmıştır ama bunlar çok daha eski yıllara dayanıyor ve sayısı çok azdı. Daha sonra kamu şirketleri de var. Onları

da kattığımızda aslında askeri sanayi dediğim zaman çok daha dar bir şirket profili karşınıza çıkıyordu.2000'li yıllara hatta 2010'lu yıllara kadar çok dar bir profil ortaya çıkıyordu. Bu yıldan sonra şirket sayısında çok yoğunlaşma, çok fazla artış söz konusu. Ben savunma sanayi başkanlığının sözleşme imzaladığı şirketlerden çıkarttığım bir listeyi sunayım. Detayları önemli değil ama sektörüne göre sıraladım ve burada yaklaşık 200 tane firma var. Hangi alanda faaliyet yürüttükleri ve bunlar şöyle bir özelliği var. Doğrudan savunma ve askeri sanayi ile çalışan şirketler yani doğrudan kendilerinin faaliyeti. Bu yan bir iş kolu olarak değil şu listenin devamı. Yani bu 2019 itibari ile devletin portföyünde bulunan iş verilmiş, sözleşme imzalanmış bütün şirketleri gösteriyor. Burada kamu şirketleri yok. Yalnız hani Aselsan, Roketsan gibi çok daha büyükleri almadım. Onlar kamuya ait olduğundan, özel şirketleri aldım. O yüzden belki dikkatinizi çekerse onları ihmal ettiğimi görmüşsünüzdür. Bu tabloda bir analiz yapabiliriz. Aslında bu şirketlerin künyelerini baktığım zaman onunla ilgili birkaç detay vereyim. Bu şirketlerin bazıları dediğim gibi çok eskiden beri zaten bu işin içinde olan şirketler, hani Koçkale Nuro 1980'lerden beri başlamış. Bu işin içinde ama bazıları da eski sermaye grupları yani savunma sanayinde eski değiller ama daha köklü sermaye grupları farklı alanlarda faaliyet yürütüyor. Akım Metal çok eski bir metal şirketi ama 2013'ten sonra savunma sanayine kayıyor mesela Aksa 2011'den sonra kayıyor. Anadolu Grubu hani Tuncay Özilhan ek gıdada falan birçok şeyde faaliyet gösterirken ve hafif ticari araç üreten Anadolu Grubu artık kriz zamanı o da askeri araç bant vermiş. O da buraya geçmiş. Makine üretilen bir çoğu da aynı şekilde çok eski olmasa da 90'lı yıllardan itibaren makine sanayiye adım atmış pek çok kişi 2010'lardan sonra savunma sanayine doğru bir kayış gösteriyor. Daha önemlisi, bu şirketlerin tamamı içinde dikkatimi çeken şey, elektronik elektrik teknoloji odaklı diye çıkan pek çok orta ve küçük boy işletmenin neredeyse tamamı 2010'lardan sonra askeri sanayide faaliyet gösteriyor. Özellikle 2016'dan sonra muazzam bir artış var. Yani 10 kişilik çalışan işletmelerde var bunun içinde, 50 kişilik çalışan işletmelerde var. Çoğunluğu orta boyu aşma-

yan ama yüzlercesinden bahsediyoruz. Bu tür şirketler kurulmuş. Bunların çoğu elektrik ve elektronik adı altında esasında bir taşeronluk parçası haline gelmişler ve bu iktidar zamanında yapılan esasında bu iktidarı da aşan bence Türkiye'de askeri sanayinin 2000'li yıllardaki neo-liberal yapılanmasının bir parçası olduğunu düşündüğüm, ama AKP'nin bunu farklı siyasi amaçlarla kullandığını kanaat getirdiğim bir yapılanma var. Bu şirketleri kümelenme kümelenme Anadolu'da ve Eskişehir-Bursa, İstanbul-Ankara, Kütahya-Elazığ gibi yerlerde organize sanayi bölgeleri gibi organize askeri sanayi bölgeleri kurmaya başlandı ve o bölgelerde hem yeni şirketler, küçük Kobiler kuruldu ama aynı zamanda oralarda şirketler başka faaliyetlere yöneldi. Gıdacıken oraya taşınıp bu ağı bir parçası haline gelen yüzlerce KOBİ'den bahsediyoruz. Bunların pek çok örneği var. Mesela Ankara'da kurulu olan en önemlilerinden birisinin 144 üyesi var. Oralarda Anka, Milgem, Atak gibi projelerin pek çok parçası bunlara dağıtılarak üretiliyor. Yani o organize sanayi bölgeleri tek başına bir fabrika gibi işliyor. Bir rekabet yok.

Kümelendirme de özellikle alanlar düzgün bir şekilde ayrılmış. Yani civata üreten, fiberglass üreten, elektrik üreten gibi böyle düzenlenmiş. Bir iş verildiği zaman parçalar bunlara dağıtılarak yürüyor. Bunların çok yüksek ciroları olmayabilir ama daimi bir şey yürüyor burada. Kamu kaynaklarının aktarımı sürüyor bu tür şeyler çok fazla yapıldı/yapılıyor. Hatta şunu söyleyebiliriz, mesela şu an Ankara'da Kanal İstanbul'dan sonraki en büyük proje olan proje havacılık üssü kuruluyor ama şimdi adı kadar havacı olmasına bakmayalım. Yani havacılık ve uzay üssü içine baktığımızda, gerçekten yeni yeni kurulmuş küçücük olan Kobilerden oluşmuş bir ağdan bahsediyoruz ve ağın tepesinde bir yönetim mekanizması kuruluyor. Genellikle de o yönetim mekanizmasının içinde bir tane iktidara yakın şirket hakim oluyor. Mesela nedir işte İHA üreten Bayraktar, İstanbul'daki havacılık kümelenmesinin yönetiminde yer alıyor. Bayraktar o şirketlerin ana şirketi gibi görünüyor, alt tarafa doğru taşeronlar var ve o ağa başka küçük küçük şirketler bağlanıyor. Bu yapılanma böyle. Ankara'da kurulan Kanal İstanbul'dan

sonra Türkiye'nin en büyük projesi olan projenin özelliği de bu yüzlerce şirketin toplamak amacıyla yapılmış olması. Burada şunu görüyoruz. Aslında 2010'dan sonraki proje artışı kaynak artışı, ciro artışlarının, altında yatan şey esasında tıpkı ve diğer alanlarda olduğu gibi ciddi bir teknoloji yatırımı ciddi bir yerli milli üretim. Bunu ben kullandığım için söylemiyorum. Hani Türkiye savunma sanayinde atağa geçti bir propaganda yönü ağır basan ama altına baktığımız zaman esasında küçük küçük Kobileri beslemeye yönelik özellikle orta ölçekli firmaları beslemeye yönelik oraya kamu kaynakları aktarma yönelik onları krizde döviz dalgalanmalardan korumaya dönük bir alan olarak öne çıkıyor. Bunun İkinci nedeni de tabii ki mevcut iktidarın ana sınıfsal tabanlı sermaye tabanlı geçmişten beri özellikle bu kesimlerin oluşturması. Yani Kobiler orta ölçekliler İslamcı siyasetin 1980'lerden beri hedefinde olan daha sonra 90'lı yıllarda onunla siyasal bir birliktelik yaparak bir partide birleşmiş bir kesim. Hatta onlar etmeye çalışmışlardır. Yimpaş, Kombassan gibi ama Türkiye'nin o zaman ki siyasi ortamından dolayı engellendi. Bunlar şimdi inşaat, enerji ve turizmde olduğu gibi askeri sanayide yeniden bir sermaye birikim dinamiği olarak kullanıyorlar. Yani bu şirketler piyasada rekabet ederek yurtdışı şirketlerle teknoloji yatırımı yaparak rekabet ederek sermaye biriktirmiyor.

Devlet şemsiyesi altında kamu kaynağını paylaşarak sermaye biriktiriyor Dolayısıyla bu bir sanayisizleşme demektir. Yani şirket sayısı artması kaynak sayısı artması isimlerin teknoloji bilmem ne şirketi olması sanayi kurulduğu anlamına gelmiyor. Mevcut birikim paylaşan sanayisizleşmeyi arttıran bir yapı. Burada şöyle bir tespit test yapayım. Türkiye'de askeri sanayi hani 70'lerden tartışıldığından beri hocalara daha iyi açacaktır. Askeri sanayi kompleks özellikle kriz dönemlerinde sanayiye ayakta tutan, ekonomi ayakta da hatta teknolojik gelişmeye yol açarak başka alanları geliştiren bir dinamik olarak tartışılır ama Türkiye'de böyle olmadığını tam tersine bir kamu bütçesini sarsan, dolayısıyla yoksullaştırmayı arttıran, Dolayısıyla sanayiye dayalı bir birikimi değil de ilkel birikim dediğimiz esasında devletin öncülüğünde zaten üretilmiş biriktirilmiş kaynak paylaşmaya dönüp bir sanayi

modeli ortaya çıkıyor. Çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Yani inşaat bile daha tehlikeli çünkü istihdama katkısı nedir? ölçemiyoruz, ne katkısı var? Bunlar da çok tartışmalı şeyler. İnşaat gene farklı 100 küsur işi etkiliyor. Askeri sanayi çok tekelci bir yapı çok da kapalı bir yapı olduğu için tehlikeli bir eğilim. Peki Kobiler, böyle bir araya şunu gösteriyim. Bunlar büyük firmalar, hepimizin bildiği çok büyüdükleri dedikleri, ben burada şöyle bir sınıflama yapmaya çalıştım. Ya bunlar ne üretiyor ki Türkiye'nin askeri sanayisinde tekelleşmeye doğru gidiyorlar. Baktığımız zaman çoğu personel taşıyıcı yani elbette mühimmat silah üretimi hala kamunun tekelinde ama bu şirketlerin teknoloji yatırımı yapmadığını gösteren yani beklendiği kadar yapmadığını gösteren bir ürün dağılımına sahip. Hepsi zırhlı personel taşıyıcı üretiyor çünkü bunun bir kısmı, büyük bir kısmı aynı zamanda otomotiv firması otomotivdeki bant üretimini askeri sanayi çok kolay bir şekilde uyarlayarak tam buradan bunu üretmişler bu kadar ürün yelpazesinin gelişmesinin nedeni de söyleyelim. Tabii ki özellikle 2010-11'lerden sonra Libya Savaşı ve Suriye Savaşı burada çok karlı bir pazar ortaya çıkarttı. Buraların uzmanların söylediği gibi coğrafyasından dolayı zırhlı araç üretimi bir şey haline geldi yani karlı bir iş haline geldi. O yüzden hem de kolay bir üretim haline geldi. O yüzden neredeyse büyük dediğimiz bütün firmalar zırhlı personel araç üretimine doğru kaymış durumda. Bir tek burada bir not olarak şunu söyleyeyim. hocamıza vaktin var sanırım değil mi Ne kadar kaldı?

7-8 Dakika daha var. O zaman bunu geçip sorularda da anlatırım. Ya Koç yani bu büyük firmalarla yani şurada bir şey tablonun böyle çıkmasının bir nedenin şey olduğunu düşünüyorum, başta da belirttiğim gibi 2002-2009 arasında askeri sanayide özelleştirme başlayacaktı. Bu büyük sanayi grupları büyük sermaye grupları bunu istiyordu talep ediyordu. Tıpkı petrokimyada olduğu gibi yani şirketi olmasa da pazarı özelleştirmeyi istiyordu. Yani hani artık TSK'ya artık bu ihtiyaçları tamamen biz sağlayalım diyordu. Bunun için de biliyorsunuz milli gemi milli tank projesi çıktı ve bunlar Türkiye'nin büyük bir grubuna verildi Koç Grubuna. Milli geminin ilk partisini o üretti ama milli tank

bir anda 2009'dan sonra el değiştirdi. Burada işte Türkiye'deki o iktidar değişimin siyasetteki değişimin, iktidarın kendi sermaye gruplarına yönlendirmek istemesini şeyini görüyoruz payını. Bir teknik bilgi verelim yani milli tank projesi şöyle bir projeydi eğer ki bu üretim bandı kurulsaydı orası aynı zamanda 40-50 yıl boyunca o parçalardan zırhlı üretim itfaiye işte dozer kepçe yani askeriyede kullanılabilecek bütün araçlar üretim bandı haline gelecekti ve bir tekel oluşacaktı. Büyük bir tekel, özel tekel aynı parçalar benzer parçalara kullanılsın diye tek bir üretim bandı kuracaktı ama ne oldu o kaynak Koç uzun süre uğraştıktan sonra alamadı, BMC'ye verildi. O kaynak elektrikli Otomotive yatırdı. Biliyorsunuz 2 milyar Euro'ya yani orada bir Türkiye askeri sanayisinde şirket iktidar ilişkilendirilmesinde büyük bir kırılma yaşandı. Milli tank projesinin el değiştirmesi, askeri sanayideki sermaye birikiminin çok büyük oranda el değiştirmesini getirdi. Bence önemli görüyorum, onu belirtmek istedim. Sadece buradan, ben asla biraz daha somutluyorum. Bu şirketler nasıl çalışır ve bir örnekle açıklamaya çalışayım son bölümü. Ben burada Aselsan örneğini inceledim sunumum devamında. ASELSAN çünkü en fazla taşeronla çalışan en fazla dışarı iş veren şirket. ASELSAN'ın proje verdi proje sayılarını gösteriyor. Bu burada kırmızı olanlar Kobi mavi olanlar orta büyüklükten büyük olan şirketleri temsil ediyor. 2002'de 56 tane büyük şirket doğrudan iş alıyormuş ASELSAN'da. Kobilerde aşağıya ki ondan biraz daha az bir şey yani 500 civarında 450 civarında kobide alıyormuş. Bu oran 2016'lara kadar aşağıya korumuş. Aslında yani büyük oranda değişmeden korunmuş ama 2016'dan sonra birden bire bir anda hele 2018'de, Kobilerin payı çok artmaya başladı. Yani bugün 1500'den fazla Kobi doğrudan iş alıyor. onun alt taşeronlarına kattığımız zaman 4000-5000 firmanın hiçbir iş yapmadan sadece askeriye sanayiye çalıştığını görüyoruz. Bu iktidarın bir tercihi olarak öne çıktığını düşünüyorum. Özellikle kendine yakın sermaye gruplarından çünkü kendine yakın bir silah sanayi şirketi olmadığı için yaratabilmek için Kobilere yönelik bir sermaye transferi yaptığını gösteriyor. Bu şey grafik, bunu şimdi bir örnekle açıklayacağım; ben çok çarpıcı bulduğum bir örnek. Böyle

onlarca örnek var ama açıklayacağım. Birisi şu bir proje olarak incelemiştim ben bunu. Yani deniz kuvvetlerinin İ sınıfı olan teknik terimleri bilmediğim için buradan okuyorum F-515 TCG İstanbul Fırkateyn yapımında kullanılan malzemeleri gösteren yüzde 75'i yerli deniyor ama yüzde 75'nin içinde işte 150'den fazla makine parçası yaşam ekipmanı gemi donanımı bulunuyor.

Motor falan hariç bunlar hep zaten dışarıdan alınıyor Elektrik kabloları 2670 aydınlatma armatürü falan bu daha da geliyor. Bütün bunlar 220 ana şirkete 80 alt şirkete dağıtılmış. Bu 220 ana şirketine, 80 alt şirketin altında da yüzlerce taşeron var. Mesela 2675 aydınlatma armatürü 100-100 200-200 farklı yerlerde KOBİ'lere dağıtılmış. Paket halinde. Bir de elektrikli 140 ile 45 Elektrik kablosu bölünüp, Anadolu'daki farklı Kobilerde artık dağıtılmış. Yani bir projenin ne kadar çok şirketi beslediğini ana şirketler bu kadarsa altında ne kadar fazla şirket bağlı olduğunu bağımlı olduğunu tahmin etmek zor değil. Binlercesinden de bahsedebiliriz her bir proje için, bu önemliydi. Ben burada mesela bir daha da somutluyorum, ASELSAN, bir örnekle hemen sunumumu tamamlaya çalışayım, dikkatimi çekmişti. ASELSAN'ın çok önemli yatırımlarından birisi Konya Silah Sistemleri Anonim Şirketi Kasım 2018 günü kuruldu. Yüzde 51'i kamuya ait kalanı Konya Savunma Sanayi A.Ş. adı altında birleşmiş şirketlere ait %49'u. Şirketin kurulması şöyle bir önemi vardı. Suriye Savaşı'ndan sonra özellikle belli tip askeri malzemeler üretmek için kuruldu. O bölgedeki şirketleri kapsıyordu. Bu açıdan da önemli. 300000 Metrekare bir alana fabrika inşa edildi, sonra faaliyete başladı. Şimdi bunun biraz detaylarına baktığım zaman diyelim ki bu ASELSAN'ı çıktığım zaman kalan kaydı, kimler var? nasıl şirketler girmiş? onu biraz parçaladığımız zaman içinde 24 farklı şirket yani Konya'da kurulu 24 farklı şirket oluyor burada. bunların Hisse oranları çok fazla en büyüğü, bir saniye göremedim, ben de çekeyim şöyle Konya Koyuncu Nakliye Pazarlama Şirketi, burada ben de yarım görüldüğü için kusura bakmayın. Bu şirket, şimdi baktığımız zaman Tuz Gölü özelleştirmesine alan şirket. İlk defa AKP zamanı Tuz Gölü özelleşmesi de giriliyor. Kısa süre önce kurulup Tuz Gölü'nün tekeli

ona veriliyor. Şu an Türkiye'nin tuz ihracatının Yüzde 50'sini karşılayan bir şirket. Tuz Gölü kurutan, hani oraları girmiyorum yani verdiği ekolojik zararlara falan girmiyorum. Yandaş dediğimiz şirketin en haslarından birisi diyelim özelleştirme ile kurulmuş akaryakıt istasyonu işletiyor, ikinci el otomotiv satıyor. Daha sonra TÜVTÜRK ihalesinde bir de oradan da payı vermişler. Taşeron olarak 21'inde TÜVTÜRK araç muayene istasyonu işletiyor. Küçük irili ufaklı küçük küçük enerjiden de pay vermişler. 18 Güneş santralleri yani Akaryakıt, tuz, enerji her şeyi yapıyor bu şirket. Konyalı bir şirket Bu şirket büyük ortaklarından birisi yani bu şirketin çatısı altında 22-23 tane daha şirket birleştirmişler. Bunlara baktığımız zaman sadece 3'ü öyle veya böyle. Silahla ilgili yani onlar da av tüfeği üreten, ya fişek üreten hani yerel tabanca üreten, hani o bildiğimiz böyle şirketler sadece 3'ü. Geri kalanlar bunlar içinde tencere tava üreten firmalar var, tencere tava satanlar var. Hani bazıları var ayakkabı dünyası, Damat Tween gibi büyük konfeksiyoncuların Konya'daki distribütörlüğünü yürüten şirket var. Yeni kurulmuş Safa Tarım diye bir şey yani tarım ürünü üretmek için kurulmuş. Konfeksiyoncu var, işte burada biraz süt ve gıda üreten şirketler var. Bütün bunlar oradaki bir miktar yakın şirketin bünyesi altında toplanıyor. ASELSAN ne yapıyor? Bu çok önemli bir şey olduğunu düşünüyorum. Sadece finans desteği sunmuyor. Buradaki arazi falan saymıyorum bile, hepsini devlet veriyor patent transferi yapıyor. Çok önemli zaten bütün mesele patent. Türkiye'deki patentler ASELSAN'ın elinde ve bunlar milyar dolarlar verilerekten alınmış patentler. Patentleri kamu kendi kullanırken bugüne kadar bu patentleri ortak olaraktan başka kişilerin kullanımına açıyor, gıdacıya açıyor, tekstilciye açıyor. Kendi mühendisini kendi kaynağını kendi patentini kullanıp aslında askeri sanayi yerli milli üretim adı altında bir nevi kaynak transferi mekanizmasına çevirmiş oluyor bunu. Bu son örnekle bitireyim hocam. Böyle yüzlerce örnek olduğunu söyleyeyim. Mesela bir örnek daha söyleyeyim birkaç cümleyle toparlayayım. Sivas'ta gözlükçüler vardır, bilen bilir gözlükçüler çarşısı, ya bunlar eskiden beri gelir, hani ya çakma gözlük üretirler ya da tamirat yaparlar. Bunların tamamı toplanıp Hassas Optik

diye ASELSAN şirket kurdu. Yani Sivas'ta gözlükçüleri bir araya getirip şirket kurdu. Bu yapı bize şunu gösterir. Benim anlatmaya çalıştığım, dediğim gibi bana göre hani askeri sanayi Türkiye'nin askeri silah sanayiinde tüm gelişmeleri belirleyen birkaç şey vardı. Evet 90'lardan sonraki değişim belirledi. NATO'nun yeni konsepti belirledi. 2000'lerden sonraki finansal genişleme çok belirledi zaten TSK'nın uzun süredir milli üretime kaynak ayırma talebi vardı ama 90'lı yıllar boyunca siyasetten u gerçekleştirilemedi ama bu projeler geldi geldi 2010'lardan sonra bir yandaş yarattı. Enerji ve inşaattaki bir yandaş yaratma bir kamu kaynağı transfer etme mekanizmasına döndü. Bunun içinde

Elbette ki İHA'lar gibi üretimle çıkıyor ama onların, o da bir kamu kaynağı kullanılarak ve bu ağ kullanılarak yaratıldı. Unutmamak lazım yani Türkiye askeri sanayide bağımsızlaşan diyelim hani kendi tabiriyle, dışa bağımlı azaltan bir rol değil içerideki kaynağı kendi şirketlerine dağıtarakta esasında, toplumu yoksullaştıran bir askeri sanayi stratejisi izliyor. Onun şunu kataraktan söylüyorum. Suriye Savaşı sadece bir silah pazarı yaratmadı. Enforme silah pazarı da yarattı. Hala tartıştığımız, hala tırnak içinde, şaibeli ya nasıl olduğunu bilinmez, ileride anlayacağınız o silah yakalanmaları baktınız ama orada parçalar üretildiğini görmüştük. Yani halimize basit havan topu yapmak için parça, yani bu Kobilere dağıtmanın yol açtığı enformel sektörü de dikkate almak lazım deyip bitireyim hocam. Burada noktalayayım ben, sorularla açarım eğer bir şeyler olsa.

Moderatör : Çok teşekkür ediyoruz sevgili Bahadır. Gerçekten çok zihin açıcı bir sunuş oldu. Şimdi ben hemen ikinci konuşmacımıza geçeceğim. Sevgili İsmet Akça YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesiiken KHK ile ihraç edilen arkadaşlarımızdan birisidir. Kendisinin çalışma alanları Türkiye'de ordu-ekonomi, ordu-siyaset ilişkileri militarizm ve devlet gibi pek çok alanı kapsıyor. Şu anda da Barış Alp Özden ile birlikte Türkiye Savunma Sanayi'nin ekonomi politikasının haritasını çıkaran bir araştırma üzerinde çalışıyorlar. Bir kitap bastıracaklar. Ben sözü uzatmadan kendisine veriyorum.

Dünden Bugüne Darbelerin Analizi ve Militarizmin Yoğunlaşmasındaki Rollerini

İSMET AKÇA

Herkese merhaba davet ettiğim için öncelikle çok teşekkür ederim. Dünkü sunuşları izleyemedim yani hafta sonu ev mesaisi dolayısıyla ama sonradan kayıtları izleyeceğim. Çünkü çok merak ettiğim ve çok severek takip ettiğim insanlar var. Bahadır'ın da çalışmalarını bir şey hiç kaçırmadan takip ediyoruz yine çok güzel bir sunuş yaptı benim açımdan yine çok öğretici oldu ona da çok teşekkür ediyorum. Benim konferanstaki başlığım çok geniş bir başlık yani dünden bugüne darbelerin analizi ve militarizmin yoğunlaşmasındaki rolü. Belki başlığın kendisini benim daraltmış olmam gerekirdi daha önce biraz şeyi kaçırdım. Şimdi bu biraz geniş bir başlık olduğu için işte bütün bir darbelerin yani birazdan açıklayacağım benim yaklaşım tarzıyla yani bu analiz şöyle yapılmalıdır dediğim bir tarzla bütün bir darbeleri ele almam çok mümkün değil daha ziyade biraz bir nasıl bir teorik analitik bir yaklaşım olmalı bu darbe meselelerine bakarken biraz onu vermeye çalışacağım öyle kurguladım ve yani bunu yaparken de çeşitli yine darbelerden 27 Mayıs'tan başlayarak işte örnekler vereceğim biraz daha skeç gibi olacak çünkü bana göre her bir darbenin kendi tarihsel toplumsal bağlamı içinde analizi oldukça karmaşık bir analiz hani burada tüketebilmem mümkün değil. Başlarken ilk önce muhtemelen dün konuşulmuştur ama yine de hani konferansın ana başlığını da içeren ve benim sunumumun başlığında da olan militarizm kavramı ile bir kısaca başlamak istiyorum biraz Türkiye'ye geçmeden önce. Şimdi militarizm meselesi aslında 1860'larda kavram olarak ortaya çıkıyor ve bir sorunsal olarak ortaya çıkıyor. Aslında dolayısıyla çok modern kapitalist döneme ait bir mesele. Yoksa ordular, savaş, savaş hazırlıkları vs. bunlar hep var tabii neredeyse bildiğimiz insanlık tarihi boyunca ama

bunun bir mesele bir teorik politik sorusu olarak ortaya çıkması 19. Yüzyılda ve bu aslında modern kapitalist devletin şiddeti nasıl örgütlediği ile alakalı ve kendi bir çeşit meşruiyet argümantasyon ile kurgusuyla fantezisiyle de alakalı bir şey yani kendisinden önceki üretim biçimlerinden farklı olarak kapitalizmde artı değere el koymada bir doğrudan örneğin zorun rolünü görmememiz, işte devletin yine daha önceki toplumsal üretim biçimi ve toplumsal formasyonlardan farklı olarak şiddetin tekeline kendisinde tutma iddiası ve hani ben siyasal alanı ve toplumsal alanı şiddet dolayımıyla kurulan ilişkiler olmaktan çıkaracağım iddiası. Bunlar tabii ki iddia sonuçta yani bunun hangi koşullarda kullanılacağını devletin kedisinde topladığı o zoru o şiddeti hangi kurumlar eliyle ve hangi koşullarda kullanılacağını anayasa yasayla belirleyeceğim iddiası. Bu aslında bir iddia ve ufuk ama tabii bütün bir yani modern kapitalist tarihe baktığımızda tarihsel gerçeklik bu değil. Biz çok yoğun bir şekilde hem devlet hem devlet dışı birtakım aktörler tarafından zorun şiddetinin yoğun bir şekilde kullanıldığını görüyoruz ama öyle ya da böyle bir kapitalist ve liberal fantezi var. Tam da ama hani bu fantezi ile bu gerçeklik bir fark ortaya çıktığı için 19. yüzyılın ortalarından itibaren militarizm meselesi, "niye militarizm var, ordular niye bu kadar güçlü, niye savaş var, niye savaş hazırlığı var" meselesi önemli bir sorunsal haline geliyor düşün dünyasında, politik dünyada, toplumsal hareketler dünyasında vesaire. Kavramın tanımlanması da yani tabii her kavram gibi sıkıntılı. Tanım yapmak zor bir şey çok daraltırsanız olmuyor çok genişletirseniz de olmuyor. Genelde literatürde demin söylediğim gibi ya savaş veya savaş hazırlığıyla veya işte orduların toplumsal, siyasi, iktisadi, kültürel hayatta aşırı bir güç elde etmesi ile belirleyici bir güç elde etmesi ile tanımlanıyor. Biraz bu literatürden de beslenerek ve süzerek ben şöyle bir tanım yapmıştım, zamanla o tanım da bilmiyorum hani bana anlamlı geliyor. Militarizmi ben bir yönetim stratejisi tekniği olarak düşünüyorum ve sosyo-politik güç ilişkilerinin yönetilmesi için devlet veya devletimsi yapıların örgütlü fiziksel şiddeti kullanımı veya kullanma tekniğine dayalı ve bunu mümkün kılan her türlü siyasal yasayı, ideolojik, kültürel, iktisadi dü-

zenlemeleri kapsayan bir yönetim stratejisi ve tekniği olarak görmek biraz. Yani militarizm bir teknik ama bütün bu iktidar stratejilerinde olduğu gibi onu sosyo-politik güç ilişkileri içinde koyarak analiz etmemiz gerekiyor. Burada her türlü bence şiddetten bahsetmiyoruz. Yani devlet veya devletimsi yapıların daha örgütlü fiziksel şiddet kullanımından bahsetmemiz gerekiyor. Yoksa şiddetin veya zorun çok bambaşka biçimleri de var yaşadığımız toplumlar içinde. Zoru mümkün kılan hayatın toplumsal, siyasal, kültürel, ideolojik, iktisadi her alanında bunu mümkün kılacak düzenlemeleri gerektiriyor militarizm. Az veya çok farklı tarihsel dönemlerde değişen şekilde. Şimdi aslında benim konum olan darbeler meselesi yani orduların siyasal hayata, sürece vs. müdahale etmesi meselesi bu literatürde pretoryanizm diye adlandırılıyor. Bu kavramla da karşılanan bir olgu. Pretoryanizm bu anlamda militarizmin bir formu ve neyi anlatıyor bize işte orduların, askerlerin görece özerk biçimde bunun ben özellikle altını çiziyorum siyasal süreç ve hayata müdahale etmesi. Şimdi bu bir olgu. Bu bir analiz biçimi değil. Bazen yanlış anlamaya yol açıyor. Bunu nasıl analiz edeceğimiz sizin birazdan geleceğim çok farklı teorik yaklaşımlarla okuyabileceğiniz çok farklı sonuçlar ve analizler sunabileceğiniz bir olgu. Yani örneğin mesela bir toplumda pretoryan bir durum olmayabilir ama o toplum çok militarist olabilir. Bunun en güzel örneği İsrail yani ordu, sivil, siyasal iktidardan bağımsız hareket etmez yani bu anlamda işte Türkiye gibi ülkelerde çok uzun on yıllar boyunca gördüğümüz gibi ama iliklerine kadar bütün devlet-toplum yapılanması militaristtir sonuçta. Bu kavram tabii dün muhtemelen başlıkları itibariyle şey yapıyorum sunum yaparak şimdiden büyük oranda çalışmalarını bildiğim için mesela önümüze bir sürü soru çıkıyor. Mesela polisin aldığı yeni biçimle, özel güvenlikle yeni güvenlik pratikleri ile vesaire bütün bunları nasıl kavramsallaştıracamız işte militarizmi bunların içinde mi alacağız burayla nasıl bir temasa giriyor ? Yoksa daha genel Güvenlik Devleti kavramı mı kullanacağız? Bunlar hep önümüzdeki sorular yani özellikle 90'lar ve 2000'lerde neoliberal güvenlik devleti dediğimiz işte yapılanmanın polisten cezaevi hukukuna, hapishane rejimi

mine kadar çok çeşitli alanlarda inşa sürecine tanık olduk ve bütün bunlarla militarizm kavramsallaştırması arasında nasıl ilişkiler kuracağımız gerektiği önümüzdeki bir soru. Türkiye'ye gelecek olursak Türkiye tabii hiç şüphe yok ki militarizmin her türlü formuna rastladığımız bir ülke birçok ülke gibi aslında birçok ülkede buna rastlıyoruz. Yani modern kapitalist devletin bizatihi kendisi sonuçta şiddeti öyle ya da böyle bir şekilde örgütlüyor. Biz her toplumsal formasyonu bunu nasıl örgütlendiğini nasıl kullanıldığını hangi durumlarda hangi güç ilişkileri içinde kullanıldığını bakmak zorundayız. Türkiye'de açık darbelerden MGK gibi sıkı yönetim gibi mekanizmalarla siyasal toplumsal süreçlere müdahalelere, bununla ilgili her türlü yasal anayasal idari düzenlemeler. Askeri iktisadi kompleksin bu ülkeye has özellikleri ile işte uzun zaman çalıştığım OYAK'ından tutun Bahadır'ın anlattığı Savaş Sanayi yapılanmasına kadar veya ideolojik kültürel alanda militarizmin inşasına kadar çeşitli formları Türkiye'de karşılaşıyoruz. Burada bütün bu formları zaten bir çırpıda bir avazda ele almak mümkün değil ve benim konum da darbeler konumuz darbeler. Yani hiç şüphe yok ki ordunun siyasetin içinde olduğu her an militarizmin bir yoğunlaşmasıyla karşılaşıyoruz. Ordunun bu güç kullanım bağlamları koşulları ortadan kaldırılmadığı sürece militarizmin çeşitli veçheleri kendine zemin buluyor. Ama birkaç genel ön postula koymak lazım galiba. Yani bu darbe dediğimizde çünkü böyle bir mesele sadece sanki ordunun kendi gücünü artırması olarak adlanıyor. Sanki sadece ordu ile alakalı bir sorunmuş gibi algılanıyor. Bence öyle değil. Bir defa öyle yaklaşmamak gerekiyor öyle yaklaşınca bence teorik ve politik sıkıntılı sonuçlar doğuyor. Ordular bir defa devlet gibi yani toplumun üstünde ve dışında bir yapı değil sonuçta toplumsal hayatın toplumsal siyasi hayatın içinde gibi sosyopolitik iktidar ilişkilerince hem belirleniyor hem bunlara etkide bulunuyor. Yani böyle bir pasif sadece belirlenen bir şey olarak da görmemek gerekiyor. Bu sosyo-politik iktidar ilişkileri sınıfsal ilişkiler olabilir sınıfsal olmayan ilişkiler de olabilir. Yani bana göre ve benim hani analizimde mutlaka bir kapitalist toplumsal formasyon içinde zorun kullanımı örgütlü şiddetin kullanımını ve bunun bir biçimi

olarak darbeleri analiz ettiğimizde mutlaka bence sınıfsal sosyo-politik ilişkilerin analizin içinde olması gerekiyor. Birazdan Türkiye tarihinden örnekler vererek bunu açmaya çalışacağım ama aynı zamanda sınıfsal olmayan ilişkiler de var yaşadığımızda. Örneğin etno-politik ilişkiler de var. Yani Kürt sorunu konuşmadan Türkiye’de belli dönemler için örneğin 90’lar için örneğin 2015 sonrası için yani militarizmin, militarizasyon süreçlerinin aldığı biçimleri nedenleri vesaire konuşmak mümkün değil. Dolayısıyla darbelerin analizi bu daha geniş sosyo-politik iktidar ilişkilerinin sistematik bir analizini gerektiriyor bir çeşit bir siyasal bir sosyoloji bir bağlamın kendi tarihsel toplumsal bağlamının içine oturtulması gerekiyor.

Türkiye’de özellikle 80’ler ve 90’larda birçok başka konuya yaklaşımda gördüğümüz gibi aslında ordu ve darbeler meselesi de çok devlet-toplum merkez-çevre, ordu-asker, versus-sivil gibi böyle bir kilitler üzerinden analiz edildi ve sanki bütün darbeler müdahaleler aslında devletin, ordunun kendi iktidarını gücünü arttırmak için yapılmış, asli sebebi bu olan bir takım olgular olarak analiz edildi. Bu çok hızlıca şey yapıyorum şu anda hızlıca özetliyorum bu yaklaşım birçok alanda bu teorik yaklaşımlar birçok çalışma alanında oldukça eleştirildi 2000’lerde. Ben de kendi açımdan işte Türkiye’de militarizmin analizinde, askeri müdahalelerin analizinde bu yaklaşımların yetersizliği üzerinden aslında Türkiye’deki kapitalizm ve militarizm eklemlenmelerine askeri müdahalelerin Türkiye’deki kapitalist sınıf dinamikleriyle bunun sosyo-politik alandaki şekillenişleri ile bağını kurmaya çalıştım darbeleri bu perspektiften görmeye çalıştım. Çünkü diğer ikiliklere dayanan yaklaşım hem teorik olarak sorunlu hem bence tarihsel olarak darbe süreçlerini öncesi ile askeri rejim sonrası ile ne yaptığını ne ettiğini niye öyle olduğunu niye farklı sonuçlara yol açtığını bence açıklayamıyor tarihsel olarak da. Politik sonuçları ile de çok sıkıntılı. Bunu en iyi biz 2000’lerde AKP döneminde gördük. Çünkü bu paradigmalarda bu bakış açısıyla bu gözlüğü kullandığınız zaman meselenin sadece ordunun gücünü arttırmak için siyasi alana sivil alana müdahale etmesi meselesi olarak okuduğunuz zaman ve Türkiye’deki otoriterliğini militer devlet

yapılanmasının kaynağını sadece bununla ilişkilendirdiğiniz zaman sivilleşmeyle yani orduyu sivil-siyasal iktidarın kontrolüne aldığınız zaman demokratikleşmenin de geleceğini varsayan hem analiz hem bir siyasal söyleme ve ufka sıkışıyorsunuz. AKP yani kendisinden önceki liberal, sol liberal, muhafazakar tezleri bu anlamda yani politik alanda çok büyük bir beceriyle kullanarak aslında bizi bu dikotomine ve bu siyasal ufkun içine hapsetti. Halbuki yani siz orduyu sivil-siyasal iktidarın kontrolüne alabilirsiniz ama bu ne demokratik bir ordunun ne demokratik bir kontrolü anlamına gelebilir ne de genel anlamda bir demokratikleşmeye hizmet edebilir. Yani böyle bağlamlar ve böyle vakalar ile karşılaşabilirsiniz. Özellikle hakim tek parti modellerinin olduğu dönemlerde ve toplumsal yapılarda bunun örneğini sık sık görürüz. Bu yanılsama bizim doksanlarda inşa edilen ve AKP döneminde sıklıkla boğuştuğumuz aynı zamanda bu yanılsamanın arkasında aslında bir koca analiz biçimi olduğunu düşünüyorum. Çünkü yani darbelelerin, askeri müdahalelerin kendisine baktığımızda burada böyle keyfi bir şekilde sadece tabii ki sonuç olarak yani darbe yaptıysanız ve başardıysanız sonuçta ordu tabii ki kurumsal yapı içinde devletin kurumsal mimarisi içinde kendi iktidar güç kaynaklarını arttırma eğiliminde olur ama bu ne darbenin tek gerçekleşme ve asli gerçekleşme sebebinin bu olduğunu gösterir ne de darbe rejimlerinin gerçekleştirdiği asli ve tek düzenlemelerin bu olduğunu gösterir. Aslında darbeler her zaman işte belirli toplumsal iktisadi düzenleri de ihmal ederler. Buradan baktığımızda ben darbelere böyle bir araçsalci işlevselci olmayan daha böyle stratejik ilişkisel aktörler güç ilişkilerini merkeze alan bir marksist çerçeveden bakıyorum. Yani birikim stratejilerini de içeren hegemonya projelerinin nasıl oluştuğunu devletin inşa süreçlerinde belirleyici olan sosyo-politik güç ilişkilerinin analizine bakıyorum çünkü darbeler bu çerçeve içinde gerçekleşiyor ne demek istediğimi belki örneklerle açarım. Bu ilişkilerin orduyu askeri nasıl etkilediğini anlatmak. Sonra bu ordunun askerin askeri rejimlerin bu ilişkileri nasıl etkilediğini anlatmak yani hemen bir örnek verecek olursam 27 Mayıs’a giden süreci toplumdaki daha yerel sosyo-politik iktidar ilişkileri ara-

yırlar hegemonya mücadelelerinden bağımsızlaştırarak yani bir işte gücünü kaybeden ordu mensuplarının iktidarı yeniden ele alması olarak okursanız bana söylerseniz 27 Mayıs'ın tarihsel ve toplumsal bağlamını doğru okuyamazsınız o demin söylediğim ikiliklere dayalı bir analize sıkışırınız. Halbuki onun bir bağlamı var. Her darbe sonuçta her askeri müdahale belli sosyo-politik bloklarca projelerce belirleniyor sınırlanıyor aynı zamanda da bunları güçlendiriyor veya bazılarını da zayıflatıyor. Bunu anlamak için somut ampirik tarihsel analizler gerekiyor. Böyle gördüğümüz zaman militarizasyon süreçlerinde darbe süreçlerinde kadir-i mutlaklaştırılmamış bir orduyla karşılaşırız. Aksi takdirde sürekli olarak istediğini yapabilen istediği zaman istediğini yapmaya muktedir bir ordu tarif edilir. Halbuki militarizasyon süreçleri çok çelişkili eşitsiz ve dinamik süreçlerdir. Bu yüzden de anti-militarist, anti-darbeci diyelim imkanlar da söz konusudur. Yoksa bu kadar kadir-i mutlak olsaydı militarizm ordu vesaire yapacak bir şeyimiz kalmazdı. Yani bazen militarizm analizinde de Türkiye'de böyle acayip her şeyi belirleyen çıkışlar yapıyor. Bu işte ordunun söylediği bir şey işte " Her Türk asker doğar" yani neredeyse son 20-30 senedir her Türk en azından benim gördüğüm askerden kaçmanın yollarına bakıyor. Demek ki öyle değil aslında tam da ordunun kendi iktidarını inşa etmek için devreye soktuğu bir söylem.

Bütün bunlardaki maksadım şu biz darbeleri analiz edeceksek sadece şununla sınırlı olamayız yani ordunun kendi gücünü arttıran uygulamalara vesaire bakarak kendimizi analizle sınırlayamayız. Yani militarizmin kapitalizmle gerektiğinde başka etno-politik sorunlarla nasıl eklemlendiğini nasıl oluştuğunu dinamik bir şekilde anlamamız lazım. Örneğin 1960-80 arasına baktığımızda benim gördüğüm şey yani dediğim gibi burada ayrıntılara girmem mümkün değil ama benim gördüğüm şey şu ithal ikameci sanayileşme değeri kapitalizm inşası 27 Mayıs Restorasyonu , 12 Mart ve sona erdirilmesi 12 Eylül de militarizmin en etkili yönetme stratejisi olduğunu görüyorum ben. Şimdi mesela 27 Mayıs'a baktığımızda 27 Mayıs aslında modernleşmeci, kalkınmacı bir iyimserliğin hakim olduğu dünyadaki rüzgarlara da çok

paralel bir şekilde bir hegemonya inşa etmek istiyor aslında. Bu gökten zembille inmiyor. Bu nedir bu hegemonya projesi bir ithal ikameci sanayileşme ve planlamaya dayalı bir kalkınma ya da birikim modeli. İki sosyal adalet sosyal devlet vurgusu. 3 böylece siyasal demokratik bir rejim. Şimdi bu gökten zembille inmiyor ya da askerler 27 Mayıs'ta çok ilerici düşündükleri için de olmuyor. Çünkü onlar da belli bir tarihsel toplumsal bağlam içinde yaşıyorlar. Ellilerin ortasından itibaren Forum dergisinden Hürriyet Partisi'ne CHP'nin aldığı yönelimlere bakın dünyaya da biraz paralel şekilde zaten bu fikirler işte Demokrat Parti'nin hegemonya projesi ve bloğuna karşı bu fikirler yeşermeye başlamış. Bu fikirler muhalif alanı belirlemeye başlamış. Yani şimdi dönemin asker anılarına vesaire baktığınızda siz benim kavramsallaştırmamla literatürdeki kavramsallaştırmalarla bunu göremezsiniz ama askerlerin kendi diliyle görürsünüz. İşte çokça söylendi gibi bu askerler hiçbir şey okumuyordu. Beyaz Zambaklar Ülkesi ile Polyanna dışında okudukları bir şey de yoktu falan bu böyle herkesin tekrar ettiği bir hikayedir. Bence böyle bir şey yok gayet farkındalar yani kendi kavramları, kelimeleri ile bütün bu süreci gayet net bir şekilde anlatıyorlar. Sonuçta bunun arkasında çok sınıf ilişkilerini yönetmek yani işçi sınıfının toplumsal siyasal hareketinin alabileceği olası radikal eğilimleri yönetmek üzere bir siyasal rasyonalite var bunun arkasında aslında. Yani hesap çok basit. Karikatürleştirerek söyleyeceğim ama planlamaya dayalı ve sanayileşmeye dayalı bir büyüme modeli olursa pasta büyürse, bunların hepsi Demokrat Parti'nin yapamadığı şeyler olarak geliyor. Bir sosyal adalet ve sosyal devlet mekanizmasıyla bu pasta eşit dağılırsa Avrupa'da vesaire de gördüğümüz tipte radikal işçi sınıfı hareketleri ile karşılaşmayız dolayısıyla görece 1961 Anayasası'nda gördüğümüz tipte siyasal haklar, özgürlüklerde alan tanınabilir. Şimdi bu bir politik rasyonalitedir. Politik rasyonaliteyi subaylar tek başına kurmuyorlar. Demin söylediğim gibi zaten hegemonya dediğiniz şey böyle inşa edilir. Farklı farklı alanlarda dönemin entelijansiyasından vesaire kadar uçlarına, CHP'sine kadar bu zaten inşa ediliyor bu söylem. Siz darbeyi gerçekleştirdiğinizde de belli bir toplumsal bağlam içinde gerçekleştir-

şiyorsunuz. Ya ben darbe istedim yaptım olmuyor her darbe belli bir sosyo-politik bloğa dayanmak zorunda. Dayanmadığı zaman başarısız darbe oluyor og zayıfsa başarısız oluyor zaten bu darbe. Yani başarısız olmasının başka sebepleri de olabilir. Türkiye tarihi bu anlamda gerçekleştirilmiş başarılı darbeler kadar başarısız darbeler de var. 62-63 Aydemir'den işte 12 Mart'ın hemen öncesindeki 9 Mart girişimine kadar veya en yakında 15 Temmuz'a kadar.

Başarısız oluyor zaten bu darbe. Yani başarısız olmasının başlıca sebepleri var. Türkiye tarihi bu anlamda gerçekleştirilmiş başarılı darbeler kadar başarısız darbeler tarihi de 62-63 Aydemir'den 12 Mart'ın hemen öncesindeki hani 9 Mart girişimine kadar veya en yakında 15 Temmuz'a kadar. Bunu söylemek ama örneğin yani ben 27 Mayıs'ı böyle okumak lazım geliyor dediğimde hani bütün bunu yaparken günün sonunda oradaki aktörler, aktörlerin stratejileri vs. bunlara odaklanıyoruz. Mesela eğer şöyle dersem ya dolayısıyla 27 Mayıs sanayi burjuvazisinin istediği tipte bir geçişi sağladı dersem bu çok araçsalcı bir açıklama olur. Veya dersem ki zaten sermaye birikimi krize girmişti yeni bir sermaye birikim modeline geçilmesi gerekiyordu dünyada da böyle oldu bizde de bunu 27 Mayıs yaptı. Yani bir taraftan geçirdiği yani planlama teşkilatından 61 anayasasına vs. bakın demin unsurlarını saydığım tipte bir hegemonya projesini hayata geçirmek istiyor. Bu kapitalist bir hegemonya projesi ve Türkiye burjuvazisinin aslında sanayi burjuvazisinin uzun vadeli politik hegemonik çıkarlarını işçi sınıfını içererek nasıl yönetebileceğine dair güvenlik rasyonalitesine dayanan bir yönetme biçimi var aslında bir strateji var burada bir hegemonya stratejisi. Milli güvenlik ve sosyal güvenlik ayağını aynı anda kullanıyor ve henüz 27 Mayıs'ta milli güvenlikten ziyade sosyal güvenlik ayağı daha vurgulu. Yani bunun böyle olduğunu 61 anayasası temsilciler kurulu anayasa komisyon tartışmalarından açık açık okuyabilirsiniz , açık açık söyleniyor bu. Açık açık Türkiye'de Avrupa'da gördüğümüz tipte işte radikal sol hareketlerinin işçi sınıfı hareketlerinin olmaması için gerekir sosyal devlet diye bas bas bağıyor. Keza milli birlik tutanaklarını da okuduğumuz. Şimdi araçsalcı ve işlevselci bakmamak yani

gözlüğünüzü öyle koymadığınız zaman daha bütün ilişkilere aktörlere baktığınız zaman şunu da görüyorsunuz. Yani evet böyle kapitalist proje inşa edilmeye çalışılıyor çokta hegemonik çıkarlarına ama Türkiye burjuvazisi tarih ifade leri ile dar kısa vadeli ekonomik kooperatif çıkarlarından taviz vermek istemiyor. Yani daha uzun politik hegemonik çıkarlarını gözetken bir çizgiye gelmiyor örneğin. Bütün 27 Mayıs olduğu andan itibaren yani DPT ve 61 anayasasının özellikle sosyal adalet sosyal devlet meselesi anayasa komisyonu içerisinde vs.de sürekli bir tartışma konusu yapılıyor. 60'ların en büyük şeyi yani Türkiye burjuvazisi açısından bu mevzilerin geri letilmesi olacak. Ya da işte hani mesela bu sosyo-politik çelişkiler aynı zamanda aktörler arasında ilişkiler aynı zamanda bizzat ordunun kendi içine de sirayet ediyor tabii ki kendi diliyle ve kendi kırılmalarıyla. Biz bunlardan koparak okursak orduyu, orduyu da doğru okumayız. Böyle monolitik bir yapı olarak görürüz. Aslında mesela işte genelde ılımlılar ve radikaller olarak ele alınan bu kopuş bence bu yeni kapitalist hegemonya projesinin çerçevesinde olmakla dışına çıkmak arasındaki bir gerilim. Yani örneğin Muzaffer Özdağ Türkeş çizgisi bu sınırı zorluyor. Ümit Özdağ referans vereyim hadi bence ilginç bir kitabı var 27 Mayıs'ın babasının arşivini falan da kullanıyor. Ona göre 27 Mayıs kitabı da orada bitiyor. 14'lerin yani radikaller denen grubun tasfiyesi ile bitmiştir 27 Mayıs diyor bence çok manidar bana göre ise hayır. Yani 27 Mayıs'ın tarihsel toplumsal zemini, bütün gelişimi, arkasını dayadığı sosyal blokun yapmaya çalıştığı, o sosyal bloğun inşa etmeye çalıştığı şeye baktığımızda, hayır tamda 14'leri zaten tasfiye ederdi. Başka türlü olamazdı bu iş diye okuyorum bütün süreci demin söylediğim gibi. 12 Mart ise mesela bu ithal ikameci sanayileşmenin krizi ama esas ne burada yükselen bir işçi sınıfının toplumsal siyasi hareketi var. 12 Mart'ta giderken yani ithal ikamecinin birikim krizini de görüyoruz. İktidar bloğu içi kriz de var hem burjuvazi içi hem sağ partiler adalet partisinden kopmalarla vs. ama burada artık şöyle bir şey var 68'den itibaren zaten milli güvenlik kurulu toplantılarında da gördüğümüz o 27 Mayıs'taki iyimser halk dağılıyor yani böyle içererek bir takım hak-

lar devirerek pastadan pay vererek yönetiriz radikal şeylerle karşılaşmayız. Öyle olmuyor hayat bu tarih zaten buna burjuvazi en başından ikna değil. Dolayısıyla bunun karşısında buna cevaben bir model bu sefer restorasyon yani daha bürokratik otoriter bir devlet biçimiyle 12 Mart ithal ikameciliğe dayalı kapitalizmin sınıf dinamiklerini yönetmeye yöneliyor. Yine burada ordunun içerisinde bir sürü farklı kanat var yani örneğin tam amaç adalet partisi vs. onlar tam bu bürokratik otoriteriyen yasa düzen çizgisini izliyorlar ve takip ediyorlar. Ama örneğin Muhsin Batur daha 27 Mayısçı o içererek yönetme stratejisinin hala mümkün olduğuna inanıyor. Evet bir işte düzen sorunu var vs. ama bunu ancak ekonomik ve sosyal reformlarla aşarız diyor. Bir başka kanat zaten tasfiye edilenler daha erken 9 Martçı daha kapitalizm dışı daha devletçi milliyetçi devrimci bir çizgi. Onları zaten ilk şeyde tasfiye ediyorlar. Ama 12 Mart'ın aldığı mesela bu farklı kanatlar baktığımızda sonuçta karşılaştığımız şey ithal ikameciliğin daha otoriter bir devlet modeliyle sürdürülmesine geçildiğini görüyoruz. Tabii ki her iki şeyde örneğin 27 Mayıs'ta 12 Mart'ta militarizmin yoğunlaşması açısından bakalım örneğin karşılaştıralım. Ne yapıyor ordunun politik, idari, yasal vs. gücünü arttırmak üzere hareket ediyor. Ama örneğin çok açık söyleyeyim 27 Mayıs evet milli güvenlik kurulunun anayasallaştırılmıştır falan ama milli güvenlik kurulu 67-68'e kadar çokta etkili değildi. Çokta siyasi alana müdahaleler yapar pozisyonda değildi henüz. Çünkü hala şu iyimserlik var Adalet partisi döneminde dahi yani dönemin dinamiklerinin ithal ikameci sanayileşmenin kapitalizmin dinamiklerinin daha içererek yönetebileceklerine her şeye rağmen bir iyimserlik var. Bu iyimserlik yavaş yavaş 68'den falan itibaren dağılmaya başlıyor. Zaten milli güvenlik kurulu gündemlerine vs. baktığımızda da bunu açıkça görüyoruz ve bu sebeple 12 Mart hem genel olarak devleti 61 anayasasındaki özgürlüklerin budanmasıyla yürütmenin güçlendirilmesiyle devleti daha ağır otoriter kılıyor. Ama hem de aynı zamanda devletin militarist ne diyelim yoğunlaşmasını şekillendiriyor. İşte MGK'nın güçlendirilmesi ile sıkı yönetim kanunu ile işte BGM'nin kurulmasının ön görülmesiyle.

Örnekleri çokta şey yapmadan. Askeri yüksek idare mahkemesinin kurulmasıyla ordu çünkü niye dışarıdaki bütün sosyopolitik evren aslında ordunun içine de sirayet ediyor. Yani dışarıdaki tartışmalar ordunun içerisinde de çeşitli kamplaşmalar yapıyor. Bu her zaman böyle. Yani 15 Temmuz sürecinde de günümüzün bölünmeleri vs. oraya yansıyor. O yüzden yani ordular hiçbir zaman öyle toplumun dışında vs. yapılar değil. O mücadele devletin bütün kurumsal mimarisi içinde olduğu gibi aynı zamanda ordularında içinde süre gidiyor. Bunun fark edilmesi aynı zamanda ordunun içindeki içsel bütünlüğü ve hiyerarşiyi kurmaya yönelikte arayışları getiriyor. Bu ordunun örneğin askeri yüksek idare mahkemesi kurulması ordunun belli konularda yargı alanı içerisinde kendisine bir alan tutmasına yol açıyor. Ya da örneğin biz hep Türk ordusu Atatürkçü vs. deriz yani olabilir subayların yetişmesi itibariyle hakim resmi ideoloji itibariyle. Ama aslında bakarsanız Türk silahlı kuvvetleri sistematik olarak Atatürkçülük eğitimini ancak 12 Mart'tan sonra vermeye başlıyor. Daha öncesinde böyle bir şey yok. Niye çünkü 60'larda öyle bir şey geliyor ki kemalizmi herkes yorumluyor. Dönemi süreçleri bil fiil bilen kişiler vardır ama çok farklı farklı yorumlar bambaşka ideolojik politik akımlarla eklemlenebiliyor. E buna bir dur demek gerekiyor. Yani 12 Eylül'ü biraz atlayarak şeye geleyim. 90'lara geleyim. Yani 90'ları ben buna Noe-liberal milli güvenlik devleti diyorum bu örnekle de bitireceğim AKP dönemi sorular olursa ayrıca açarız. Mesela 90'ların neo-liberal milli güvenlik devleti hepimizin yakın hafızasında var aslında AKP de oraya vurarak kendi iktidar stratejisini kullandı. Yani ordunun siyasal alanı domine ettiği bir dönem. Niye domine ediyor yani sadece kendi gücünü arttırmak için mi sadece bu sayede mi hayır bana sorarsanız iki tane ana dinamiği var. Bir tanesi neo-liberal kapitalizmin işleyişinin sınıfsal dışlayıcılığı bir hegemonya tesisine imkan vermiyor Türkiye'de 90'larda. Biz bunun buz dağımın görünen bunun semtomatik yansımaları parlamenter siyasetin tamamen parçalanması parlamenter siyasal alandaki partilerin devletleşmesi bu partilerin toplumsal tabandan, sınıflardan kopması olarak hani anlattığım şey aslında daha derindeki neo-liberal kapitalizmin

hegemonya kriziyle alakalı bir şey. İşte siyasal İslamcılıkta bu boşluğu damarı kullanarak aslında bu krizin içinden kendisini büyütüyor ve yükseltiyor. Dolayısıyla 12 Eylül'ün inşa etmiş olduğu güçler, neo-liberalizmle militarizmin birbirlerine eklenerek var ettiği o neo-liberal milli güvenlik devletinin 90'larda kendini yeniden üretmesini neo-liberal kapitalizmin sınıfsal dinamikleri ile ve 90'ların hegemonya krizi ile ilişkilendirmeden bence okuyamayız. Ama bir şeyle daha ilişkilendirmeden okuyamayız. O da Kürt sorunudur. Kürt sorununun özellikle 80'ler ama 90'lar döneminde militarizasyonun yani yeni bir savaş stratejisinin de devreye sokulması işte milli güvenlik kurulu OHAL' ler para militer güçlere kullanımına kadar köy boşaltmalara kadar işte jandarma istihbarata kadar bütün bu şeyleriyle devasa bir savaş aygıtı inşa ediliyor. Bu iki dinamiğin birbiri ile nasıl eklenildiğini bence okumamız gerekiyor. Bunu okumadığımız bu da tabii orduyu militarizmi Türkiye'de muazzam güçlendiren bir şey. Ama biz bunu sadece şey diye okursak ordu sivil iktidarın denetimini anlamadı o yüzden sürekli gücünü artırıyor sürekli gücünü artırıyor diye analiz edersek o zaman zannederiz ki politik olarak AKP döneminde bu tip yanılımlar bolca hayatımızı belirledi. Zannederiz ki sivil denetim altına alındığında ordu yani sivil seçilmiş iktidarın denetimi altına alındığında bir anti militarist mevzi de kazanılmış olacak. Bir anti-militarizasyonda gerçekleştirilecek veya bir demokratikleşme olacak. Bu şart değil. Şart olmadığını gördük zaten en azından 2010 sonrası dönemde. Hiç şüphe yok ki şunu söylemeye gerek yok tabii ki orduları bu anlamda kontrol altına alınması ama demokratik bir kontrol altına alınması bir ne diyelim anti-militarizm için gerekli ve demokratikleşme için gerekli koşuldur ama yeterli koşul değildir. Ama bunu nasıl kırarsınız bunu öteki analiz biçimine o bakış biçiminden çıkıp başka gözlüğü taktığımızda yani o militarizasyonu o ordunun bu gücü kullanabilme halini sadece orduyla alakalı olmadığını aslında çok daha geniş sınıfsal ve varsa öyle bir dinamik olmayan sosyo-politik güç ilişkilerince şekillendiğini ve militarizmin bu anlamda sosyo-politik güç ilişkilerini kurucu da bir rol oynadığını onun tarafından belirlenen değil belirleyen de bir rol

oynadığını görmeye başladığımız zaman o zaman şunu söylemeye başlarız biz militarizmi geriletmek istiyorsak aslında militarizmi mümkün kılan bu sosyo-politik güçler dengesini değiştirmemiz lazım. Devlet içinde benzer analizi yaparız sadece şu anda devletin bir kurumuyla kurumsal mimarisinin bütünü içindeki bir kurumla ilgili hani konuşuyorum orayla sınırlandırıyorum. Bunu ancak böyle gördüğümüzde kendimize başka politik ufuklar bence daha sahici anti-militarist sadece sivilleşmeci olmayan gerçek demokratikleşmeci sahici demokratikleşmeci politik ufuklar açabiliriz. Bu ufukları açabilmek için analiz için kullandığımız gözlükleri çerçeveyi de mutlaka değiştirmemiz gerekiyor diye düşünüyorum. Burada durayım yani süremi herhalde kullandım zaten. Sorularla şey yaparız olursa sorular.

IV. OTURUM

15.30-17.30

Moderatör:

AYŞE ERZAN

MİLİTARİZM, ASKERİ SANAYİ KOMPLEKSİ VE DEVLET BÜTÇESİ

Dünyada Askeri ve Silah Sanayinin Karşılaştırmalı Analizi ve Geleceğimiz

ÇAĞLAR KURÇ

Bugünkü silah üretim ilişkilerine baktığımızda karşımıza büyük ve güçlü şirketler ve onların oluşturduğu politik ve ekonomik ağlar çıkmaktadır. Sektöre içinde bulunduğumuz dönem içinden bakınca, silah firmalarının her zaman güçlü olduğunu düşünebiliriz. Fakat, silah sektörü ve üretimi 20'nci yüzyılın başlarına kadar küçük bir sektör. Bu sektör savaşlar ve çatışmalar olduğu dönemlerde yükselişe geçiyor ve barış zamanlarında yeniden küçülüyor. Fakat, 20'nci yüzyılla birlikte sektör giderek büyümeye, giderek artan teknolojik sofistikasyona ve daha kalıcı bir varlığa sahip olmaya başlıyor. Bununla da kalmıyor. Coğrafi olarak yayılmaya başlıyor ve birçok ülke kendi üretim kabiliyetlerini geliştirmeye başlıyor. Bununla birlikte sistemde birçok farklı silah sistemi ortaya çıkmaya başlıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yerel savunma sanayileri gerileme yaşasa da, Avrupa'daki silah firmalarının toparlanması ve diğer ülkelere açılmasıyla birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki silah sektörü yeniden canlanmaya başlıyor. Temel dönüşüm ise 1980'lerin sonu ve 1990'larda başlıyor ve birçok ülkenin silah sanayine yatırım yapmaya başladığını ve silah sektörünün bu ülkelerin ulusal ekonomilerinde önemli bir yere sahip olmaya başladıklarını gözlemliyoruz. Gelişmekte olan ülkeler silah sanayini ülkenin teknolojik ve ekonomik gelişimi için önemli bir lokomotif olduğunu düşündüklerinden bu alana yatırımlarını arttırıyorlar. Birçok farklı ülkenin silah sanayine yatırım yapması sistem içinde birçok farklı ulusal silah sanayi politikalarının oluşmasını ve gelişme yollarını da birlikte getiriyor (Kurç ve Bitzinger 2018).

Küresel silah sanayini incelediğimizde karşımıza bazı temel yönelimler çıkıyor. Birincisi, değişen silah üretim ilişkileri, küresel silah üretim ağlarını ortaya çıkarıyor. Silah şirketleri gittikçe artan bir şekilde uluslararası üretim ve Ar-Ge ilişkileri kurmaya başlıyorlar. Bu iç içe geçen ilişkiler, hem farklı coğrafyalardaki farklı silah şirketlerini birbirine bağlıyor, hem de şirket satın almaları veya evlilikleri üzerinden çokuluslu silah şirketleri ortaya çıkmaya başlıyor. Dolayısıyla üretim ve Ar-Ge çalışmaları bir devletin sınırları içinde kalmayarak bu sınırları aşılıyor ve farklı coğrafyalarını birbirine bağlıyor. Tabi ki, bu ilişkilerin yoğunluğu bölgesel olarak farklılıklar gösteriyor.

İkinci olarak, savunma sanayine yatırım yapan ülkeler silah üretimiindeki küreselleşmenin tekleştirici etkisine karşı koyuyorlar. Artan uluslararası iş birlikleri ve iç içe giren şirket ilişkilerine bakan bir grup uzman, bütün ülkelerin benzer politikalara izleyeceğini ve entegrasyonun kaçınılmaz olduğunu ileri sürüyorlar. Fakat, savunma sanayilerine yatırım yapan bazı ülkeler entegrasyonu seçerken, bir diğer grup ise "kendi kendine yeterlilik" hedefini izlemeye devam ediyor. Hem entegrasyonu seçen hem de "kendi kendine yeterlilik" arayışından olan ülkeler arasında da önemli farklılıklar ortaya çıkıyor. Bu farklılıklar ülkelerin öncelik verdiği teknoloji ve silah sistemlerinden yabancı firmaların ulusal piyasadaki rolüne kadar birçok farklılık içeriyor. Bu da bizi üçüncü gözleme getiriyor.

Üçüncü olarak, bir ülke küresel üretim ağlarının bir parçası olsa da silah sanayi politikaları benzer ülkelere göre farklılık gösterebiliyor. Küresel üretim ağlarına entegre olunması ülkenin hangi niş alanlara yöneleceğini belirlemiyor. Benzer iki ülkenin ekonomik sistemlerindeki farklılıklar, silah sanayi politikalarını da etkiliyor ve hangi niş alanlara otalanacaklarına önemli etkide bulunuyor. Bu durum hangi silah teknolojilerine yöneleceğinin ötesinde, silah sektörünün yapılanmasını da etkiliyor.

Dördüncü temel gözlem ise bazı ülkelerin silah sanayileri özel sektör ağırlıklıyken, bazılarının ise doğrudan devlet şirketleri üzerinden

ilerliyor. Yine ülkelere baktığımız zaman kimisi özel sektöre dayanıyor özel sektör çok ağırlıklı ABD mesela İngiltere çok ağırlıkta ama Hindistan gibi ülkelerde devlet şirketleri ağırlıklı. Burada yine küreselleşmenin tekilci etkisinin çoğu zaman işlemediğini ve ülkelerin temel farklılıklarının silah sektörüne yansımalarını da görmekteyiz.

Son ve beşinci gözlem ise, ülkelerin “kendi kendine yeterlilik” hedefi olsa da yabancı şirketlerle kaçınılmaz olarak iş birliği yapmalarıdır. Fakat bu iş birliklerinin yapısı ve derinliği de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bir grup ülke küresel üretim ağlarının parçası oluyor ve kendi kendilerine yeterlilik aramıyor sadece niş marketlere yöneliyor. Ama diğer grup diyor ki hani ben kendi kendime yeterli olacağım. Kendi kendime yeterli olacağım diyenler arasında bile bir farklılık var. Yani kimisi işte daha çok uluslararası işbirliği yapmak istiyor mesela Türkiye kimisi Güney Kore gibi yabancıların kendi piyasasında var olmasını olabildiğince kısıtlamaya çalışıyor. Aslında bu farklılık çok önemli. Sonuçta sistem içindeki üretici ülkelerin sayısı artarken, farklılıklar da artıyor ve bu farklılıkların neden ortaya çıktığını ve etkilerini anlamak çok önemli (Kurç ve Neuman 2017; Neuman ve Kurç 2017; Kurç ve Bitzinger 2018).

Ortaya çıkan küresel sistemi nasıl anlamlandırabiliriz. Bunun için bazı temel soruları sormamız gereklidir. Bu temel sorular nedir?

- Her şey aynı olmasına rağmen özellikle kaynakların neden farklı yaklaşımlar stratejiler ve hedefler gözlemliyoruz?
- Neden başarı ve başarısızlıklar aynı hedeflere ulaşmaya çalışan benzer ülkeler arasında farklar gözlemliyoruz? Eğer her şeyleri aynı, kaynakları aynı, ilişkileri aynıysa, sonucun da aynı olmasını bekliyoruz ama farklılıklar var. Güney Kore ile Türkiye’yi karşılaştırdığımız zaman Güney Kore daha geriden geliyor ama şu anda daha iyi bir noktada. En azından belli alanlarda.
- Ülkelerin silah sanayinde yatırımları ve küresel üretim malları uluslararası güvenlik için ne anlama geliyor? Bu konuda literatürde büyük bir tartışma var. Çünkü tek bir cevap yok.

Bu soruların cevapları aslında son dönemde silah sektöründe yaşanan dönüşümde saklı. 1980’lerin sonu ve 90’ların başında küresel silah üretim şekillerinde bir dönüşüm yaşanmaya başlıyor. Bu dönüşüm birçok akademisyen tarafından silah üretiminin küreselleşmesi olarak adlandırılıyor. Bu dönüşümü başlatan olgulardan biri özellikle ABD ve Avrupa’da gördüğümüz azalan savunma bütçeleri. Savunma bütçeleri azalınca, piyasalar daralıyor. Piyasalar daraldığında şirketler sürdürülebilirliklerini sağlamak için farklı yöntemler aramaya başlıyor çünkü Soğuk Savaş döneminde her ülke her şeyi kendi kendine yapmaya çalışıyor. Bu durum Avrupa için de geçerli. Bu hedefe ulaşıp ulaşamamaları farklı bir tartışma fakat bu yönde adımların atılması ve şirketlerin kurulması, Soğuk Savaş sonrasındaki dönüşümü anlamak için önemli. Bu hedef doğrultusunda kurulan silah sektörü, savunma bütçeleri daralmaya başlayınca sistem içinde ülkelerin destekleyebileceğinden çok fazla şirket olduğu anlaşılıyor ve bütçe daraldığında herkes bu bütün şirketlerini sürdürülebilir kılamıyor. Piyasalarda daralma olunca şirketler başka ilişkiler kurmaya çalışıyor. Böylece şirketler arasındaki ilişkilerin değişimi başlıyor. Buradaki süreç ilk önce ulusal şampiyonların ortaya çıkmasıyla başlıyor. Örneğin, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde ilk önce içerideki şirketlerin birleşmesiyle ulusal şampiyonlar ortaya çıkmaya başlıyor. Bu süreç daha sonra dışarıya yani kendi sınırlarının ötesine geçmeye başlıyor ve uluslararası şirket evlilikleri ve ortaklıklar ortaya çıkmaya başlıyor. Bu süreç farklı coğrafyalarda farklı hızlarda ve farklı alt sektörlerde ilerliyor. Örneğin, Avrupa’daki uluslararasılaşma öncelikli olarak Batı Avrupa ülkelerinde (Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, İspanya ve İtalya) başlıyor ve sonrasında diğer Avrupa ülkelerine ve farklı coğrafyalara yayılmaya başlıyor (Kurç ve Oktay 2018). Şirketler arasındaki ilişkilerin değişimi bu süreçte önemli bir itici güç oluyor.

Firmalar arasındaki ilişkilerin değişimi dolayısıyla üretim ilişkilerini de değiştirmeye başlıyor. En önemli değişim devletlerin öncü olduğu proje bazlı ortaklıklardan, firmaların kurduğu daha yerleş-

miş, sürekli ve daha kalıcı ilişkilerdir. Nedir bunlar; şirket evlilikleri, ortak şirketler kurma, ortak geliştirme, ortak Ar-Ge ve farklı coğrafyalara yayılan alt yüklenicilikler kurma. Bunların hepsi aslında şirketlerin öncülük ve sorumluluk almasıyla gerçekleşiyor. Bunların sonucunda çok uluslu şirketler ortaya çıkmaya başlıyor. Örneğin, Airbus bunun en iyi örneklerden biri. İtalya'nın Leonardo firmasını da sayabiliriz. Diğer bir örnek de BAE Systems. BAE Systems Birleşik Krallık şirketi diyoruz ama gelirlerinin çok önemli bir payını Amerikan piyasasından alıyorlar. Şimdi bu durumda BAE Systems ne derece bir Birleşik Krallık şirketi?

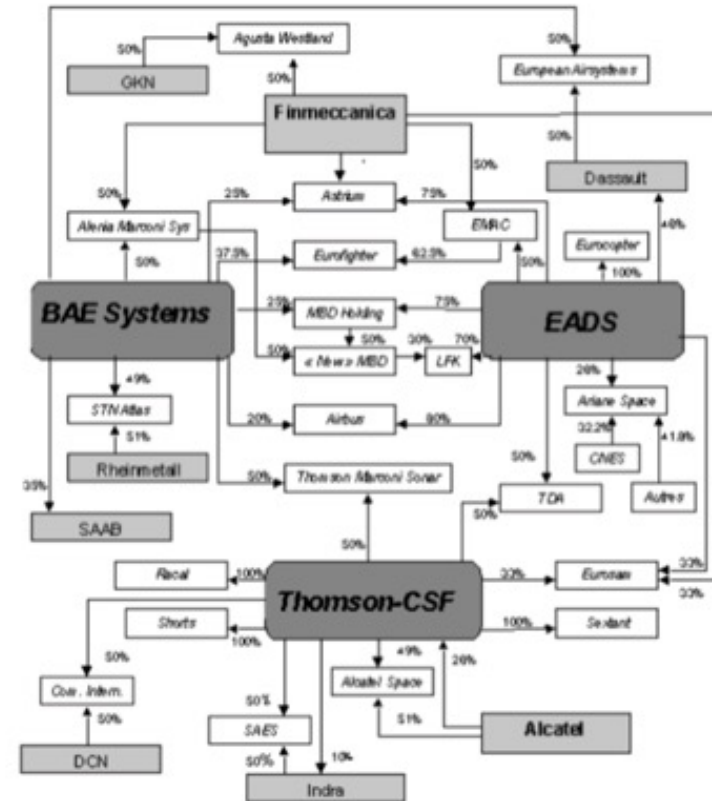
Şirketler arasındaki ilişkiler değişmeye başlayınca silah ticareti de değişiyor. Soğuk Savaş'a baktığımızda silah ticareti temel olarak tamamlanmış ürünlerin satılması ya da küçük ortaklıklarla, proje bazlı ortak üretim ya da lisans altında üretimle oluyor. Ama son dönemde, işte 80'ler 90'lar ile başlayan süreçte, silah ticareti de değişiyor. Artık hiç kimse mümkün olduğunca doğrudan silah alımı yapmak istemiyor. Silah tedariki yaparken know-how, teknoloji ve teknik veri paylaşımı olsun isteniliyor. Bu istekler ve şirketlerin arasındaki ilişkilerin değişimini bir araya getirdiğimizde, daha çok ülke silah sektörüne yatırım yapmaya başlıyor ve sistemdeki silah üreticilerinin sayısı artıyor.

Bunun da gerçekleşmesini sağlayan iki neden var. Birincisi, merkez şirketler daha fazla piyasaya erişmek için know-how ve teknoloji paylaşımı yapmak istiyor. İkinci neden de çevre ülkelerinin savunma sanayine yatırım yapmak istemeleri ve merkez şirketlerin sunduklarını aslında bir avantaja çeviriyorlar. Sonuçta sistemde daha fazla üretici var. Artık sistemdeki üretici dediğimizde sadece merkez (Amerika, Rusya ya da Avrupa) şirketleri değil birçok farklı ülkenin de şirketleri uluslararası sistemde yer alabiliyor.

Bu dönüşümü en iyi şekilde 2000'de yayınlanmış bir araştırmada görüyoruz. Şema 1'de ilişkilerin nasıl iç içe geçtiğini gösteriyor. Schmitt'in yapılmış olduğu araştırma, 90'larda şirketler ilişkilerini

görsel olarak sunuyor (Schmitt 2000). Şimdi burada gördüğümüz nedir? Dört tane büyük şirket var; Finmeccanica (bugün Leonardo), BAE Systems, EADS (bugün Airbus) ve Thomson-CSF (bugün Thales). Bunların hepsi birbiriyle küçük küçük şirketlerle bağlanmış durumda. Bu küreselleşmenin sürecini de gösteriyor. Yani küreselleşme dediğimiz bir anda dünyanın her tarafında olmuyor. Mesela Avrupa örneğinde Batı Avrupa'dan Avrupa'nın geri kalanına yayılan bir süreçte var.

The new European landscape of aerospace and defence electronics industry

SIPRI'nin 2020 de yayınladığı rapor, bu büyük şirketlerinin (dünyadaki en büyük 15 silah şirketi) uluslararası varlığını ortaya koyuyor (Béraud-Sudreau vd. 2020). Şekil 2'de gördüğümüz üzere bu şirketler, yine Thales- Airbus- Leonardo- Boeing- Lockheed Martin, sadece kendi bölgelerinde ya da Avrupa da etkili değiller. Aslında dünyanın her yerinde bu şirketlerin bir varlığı var. En ilginç olan Çin şirketi AVIC'tir. Çin ile ilgili veri toplamak biraz daha sıkıntılı oluyor ama onlar da farklı bölgelerde faaliyetler gösteriyor. AVIC'in uluslararası faaliyetleri Batı şirketleriyle karşılaştırılamıyor. Belki daha da başka ilişkileri vardır ama şu anda tam olarak bilmiyoruz. Bugün yaşadığımız sistemde şunu görüyoruz: Şirketler olabildiğince yayılmaya çalışıyorlar. Grift ilişkiler kuruyorlar ve sadece proje bazlı değil daha derine inen ve sürekliliği olan ilişkiler ağı kuruyorlar.

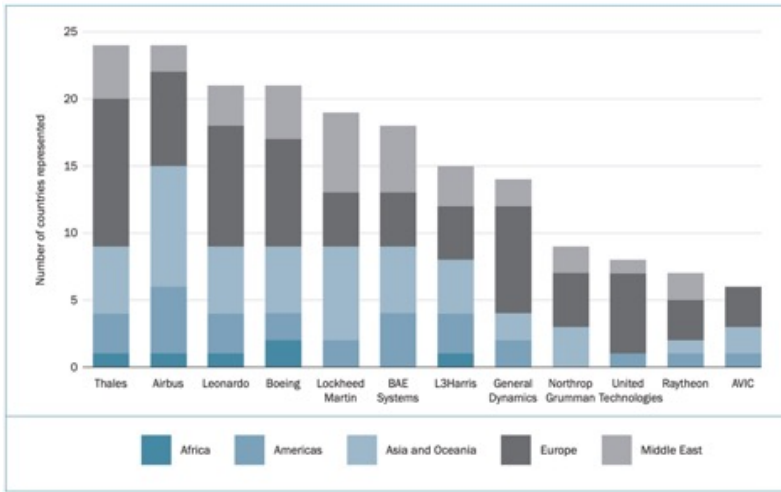

Figure 1. International presence of the largest arms companies in the world, by number of countries and regions in which their foreign entities are located, 2019

AVIC = Aviation Industry Corporation of China.

Bu dönüşüm yaşanmaya başladığında akademik çevrelerde bir beklenti de ortaya çıkmaya başlıyor. Beklenti dönüşen silah üretim yapıları ve artan küreselleşme karşısında ülkelerin niş alanlarına yönelmesi ve kendi kendine yeterlilik hedefinin ortadan kalkması. Bu

beklentinin bir başka nedeni de silah üretiminin, özellikle farklı jenerasyonlar arasında, gittikçe artan bir maliyete sahip olmasıdır. Araştırma geliştirme artan bir maliyete sahip. Hem artan maliyetler hem de bütçelerin daralması göz önüne alındığında kendi kendine yeterlilik finansal kaynaklar bağlamında çok mantıklı bir hareket olarak görülmemeye başlıyor. En azından beklenti bu yönde ve bunun sonucunda herkesin Amerika'nın bile bu grift ağların bir parçası olması bekleniyordu. Fakat, gözlemler beklentinin dışında davranan ülkeler olduğunu gösteriyor.

Sistemde beklentinin çok dışında davranan kendi kendine yeterlilik hedefi olan ülkeler var. Buradaki asıl konu bu ülkelerin kendi kendine yeterliliğe ulaşacak ya da ulaşmayacak tartışması değil ki bu da önemli ayrı bir tartışma. Bu noktadaki en önemli konu beklentinin dışında davranmaları. Bu durumda soru şu oluyor: neden böyle davranıyorlar? Bu sorunun cevabı silah sanayine yatırım yapılmasının altındaki temel motivasyonlarda yatıyor.

Silah sanayine yatırım yapan ülkelerin üç temel motivasyonu var. Birincisi güç arayışı. Eğer silahlarınızı bir başkasından alıyorsanız bağımsız dış politika izlemeniz kısıtlanıyor çünkü bağımsız bir dış politika izlemek istediğinizde silahları aldığınız ülkeyle çeliştirdiğiniz noktada ambargo uyguluyor ya da kısıtlamalar geliyor. Bu da dış politikayı değiştirmek zorunda bırakıyor. Dış politikanın değişmediği durumda ise yüksek bir penaltı oluyor. Bir diğer konu ise yüksek teknolojiye erişimde. Silahlar başka bir ülkeden alınıyorsa, o ülkenin vereceği ya da açacağı teknolojilere erişiminiz var. Diğer yandan silahları ülkenin kendisi yapıyorsa, yüksek teknolojiye erişimde bir kısıtlama olmuyor. Yüksek teknolojiye ulaşım daha rahat olması bekleniyor. Son konu ise tedarik güvenliğiyle ilgilidir. Çünkü bir ülke sistemleri dışarıdan alıyorsa, silahları satan ülkenin, alıcıya silah ve yedek parçası sağlama garantisi yoktur. Silah alımları sadece silahın alınmasıyla ilgili değildir. Her silahın, kendine ait eğitimi, altyapı gereklilikleri ve yedek parçası vardır. Bundan dolayı bir silah aldığında ve o silah kullanıldığı süre boyunca bu yedek parçaları sağlayan ülkeye bağımlı olunuyor. Satıcı ülkeyle

bir sorun yaşandığında tedarik güvenliği de tehlikeye giriyor. Örneğin, Türkiye'nin Kıbrıs Harekati'ndan sonra yaşadığı sorunlar gibi (Kurç ve Neuman 2017).

İkinci motivasyon ise zenginlik arayışıdır. Birçok ülke savunma sanayiye ekonominin lokomotifini olarak görüyor. Burada aslında iki temel argüman var. Birincisi savunma sanayi en yüksek teknolojiyi üretiyor ve o üretilen yüksek teknolojiden sivil sektöre de aktarımlar oluyor. Böylece sivil sektör de gelişiyor. Dolayısıyla ülkenin ekonomisi gelişiyor. Şimdi ikinci argüman ise böyle bir aktarım olmasa bile savunma sanayi yaratmak için alt yapı yatırımları yapılıyor ve bu alt yapı yatırımları da genel ekonomiye yardımda bulunuyor. Bu ülkelerin açıklanan motivasyonları. Bu durumun böyle olmadığı apayrı bir tartışma ki özellikle son dönemdeki teknolojilere bakarsak aslında askeri sanayiden sivil değil sivilden askeriye doğru bir teknoloji aktarımı var. Bu tartışma en azından benim biraz da karikatürize ederek söyleyeyim 1950 model bir argüman. Ama hala etkili bir argüman ve bunu birçok yerde görebilirsiniz. Yani bugün Türkiye'deki söyleme baktığımızda da bunu görürüz. Savunma sanayi işte ekonomiyi ayaklandıracak şekilde bakılıyor. Zenginlik arayışının bir diğer parçası ise silah tedariki yükünü azaltmak. Yerli silah sanayi oluşturulduğunda tedarik için harcanan parayı içeride tutuyorsunuz ve daha ucuza mal etme şansı var. Böylece bütçenin üzerindeki etkiyi azaltıyorsunuz. Ödeme dengesini sağlamak için de yararlı çünkü dışarıya para gitmiyor. İçeride kalan para tamamen dengeyi yaratmasa da ödeme dengesine yardımcı oluyor. Diğer taraftan bütün bu motivasyonların gerçek etkisi birçok ülkede aslında tartışma konusu. Örneğin, bütün silahlarınızı kendiniz üretmediğiniz sürece bağımsız dış politika izleyemezsiniz aslında. Kendi kendine yeterlilik hedefi izleyen birçok ülke daha hala bu hedefe ulaşabilmiş değil. Yani aslında güç arayışı ve zenginlik arayışında, etki olarak, sorunlar var (Kurç ve Neuman 2017).

O zaman asıl motivasyon yani benim gördüğüm asıl motivasyon prestij. Prestijin de iki dalı var. Dış prestij; diğer ülkelere kendi sila-

hınızı ürettiğinizde ülkenin mühendislik ve teknoloji kabiliyeti sergileniyor ve diğer ülkelere bir üstünlük gösterisi olarak sunuluyor. Ama bu argüman dışansa daha çok içe yönelik oluyor. Bir başka deyişle iç prestij arayışı öne çıkmaya başlıyor. Hükümetler iç prestij arayışında kendilerinden önce gelen hükümetlerin başarısızlıklarını silah sektörü üzerinden gösterirken, silah sanayini geliştiren hükümet başarılı olarak gösteriliyor. Silahlar aslında iç prestij için iyi bir araç çünkü elde tutulabilen yapılar. Gözünüzle görüyorsunuz, fuara gidebiliyorsunuz. Halk fuarlarda büyük araçları görünce etkileniyor. Zaten fuarlar da etkileme üzerine kurulu. Fakat bu motivasyonlarda da iç çelişkiler bulunmaktadır çünkü ülkelerin kaynakları kısıtlı. Bundan dolayı da silah üretim ve tedarik kararlarında ortaya çıkan çelişkileri ve ödünleşimleri çözmeleri gerekiyor.

Silah üretim ve tedarikinde otonomi, teknoloji ve sürdürülebilirlik arasında belli çelişkiler var ve bu alanlardaki her şeyi ülkeler elde edemiyor (Franko ve Herz 2018). Kısacası bir ödünleşim mevcut. Eğer her şeyi kendiniz yapmak istiyorsanız, her zaman en iyi teknolojiyi yaratabilirdesiniz. Her şeyi kendiniz yapmak istiyorsanız, o sistem sürdürülebilir de olmuyor ve çok fazla para harcamanız gerekiyor. Çünkü sıfırdan yaratıyorsunuz aslında birçok teknolojiyi. Eğer sürdürülebilirliği önceliyorsanız, o zaman otonomide belli sorunlar olabiliyor, çünkü kaynaklar belli. Bu durumda başka ülkelerle iş birliği yapmanız lazım. Bu da otonomiyi sınırlandırıyor. Şimdi eğer yüksek teknolojide istiyorsanız bazen bazı ülkeler birçok teknolojiyi sizden çok daha iyi yapıyor. Keza yine otonomi ile çelişen bir durum var burada. O zaman sonuçları nedir?

Temel olarak sorunlar şu: otonomi ile entegrasyon arasında bir çelişki var. Eğer otonomi istiyorsanız daha az entegre olmanız lazım. Entegre olduğunuz zaman otonomiye ters düşmeye başlıyor. O zaman da uluslararası iş birliğinde farklılıklar görüyoruz. İşte eğer sürdürülebilir bir sistem istiyorsanız sınırlı otonomiye seçiyorsunuz ve entegre oluyorsunuz. Ama mesela Hindistan Türkiye ve Güney Kore gibi ülkelerde tekno-milliyetçi bir yönelim var.

Tekno-milliyetçilik teknolojinin yerli olarak üretilmesidir ve kendi kendine yeterlilik hedefinin bir parçasıdır. Bu durumda yabancı şirketlerle yapılan anlaşmalar ya da ilişkiler, bir atlama taşı olarak görünür. Fakat, tekno-milliyetçilik her ülkede aynı şekilde işlemiyor. Burada da iki farklı durum var. Ya piyasada kısıtlı yabancı katılımı oluyor, Güney Kore'deki gibi, ya da entegrasyonla kendi kendine yeterliliği yedirmeye çalışan ülkeler oluyor, Türkiye gibi. Ama hala sorunlar var. Çünkü bütün her şey planlandığı gibi gitse bile ülkelerin yönetim şekilleri, kısıtlı kaynakları ve sanayinin yapısı hedeflere ulaşmada çok büyük bir engel sergiliyor.

Çünkü kötü yönetim, beraberinde verimsizliği ve kısıtlı kaynakların boş harcanmasını doğuruyor. Örneğin, tedariki 4-5 tane farklı kurumun yapması ve birbirleriyle bunların hedeflerinin çelişmesi kurumsal ve siyasal sorunlar ortaya çıkarabiliyor. Bu durum sadece devlet için geçerli değil. Farklı sermaye gruplarının birbiri ile çatışması yine bu hedeflere ulaşmayı engelleyebiliyor.

Bir diğer engel ise sorunlu sivil asker ilişkileri. Askerlerle siviller arasındaki sürekli anlaşmazlıklar, tedarik konusunda çatıştığında tutarlı bir savunma sanayisi politikası izlenemiyor.

Son olarak da yolsuzluk önemli bir engel. Bu durumu Orta Asya ülkelerinde görebiliriz. Savunma sanayi belli elitlerin para kazanma alanı olarak görüldüğünde sistem gelişmiyor (Kurç 2018). Yolsuzluk çok büyük bir engel olarak karşımıza çıkıyor.

Küreselleşmenin teklediği noktada ise bölgesel yapıların öne çıktığını görüyoruz. Bu bölgesel yapılar da, örneğin Avrupa da görüldüğü üzere, merkezden çevreye ilerleyen bir sistem var. Bölgesel iş birliğinde de aslında çok ilginç bir durum var. Özellikle Avrupa Birliği ve Latin Amerika da belli kurumlar bu küreselleşmeyi ve iç içe geçmiş üretim ağlarını destekliyor. İşte Avrupa Savunma Ajansı (EDA) ve OCCAR Avrupa'daki en önemli kurumlar (Kurç ve Oktay 2018). Latin Amerika'da da üyelerini ortaklıklar kurmaya doğru motive eden ve gerekli kaynağı sunan UNASUR var (Franko ve Herz 2018). Bu bölge-

sel yapıların temel amacı iç içe giren üretim ilişkilerinin sürekliliğini sağlamaktır.

Diğer yanda ise her ülkenin küresel üretim ağları kurmadığını görüyoruz. Mesela Çin'in uluslararasılaşan üretim ağları çok sınırlı. Rusya aslında daha çok Sovyetler'den kalan bir üretim ağı üretim ilişkileri var. Fakat, Ukrayna ile olan sorundan sonra Rusya her şeyi tekelleştirmeye ve her şeyi kendi içinde yapmaya başlıyor. Bu tabloda gördüğümüz de Çin'in çok daha az da olsa uluslararasılaşması var. Bu uluslararasılaşmada daha çok Çin'in Amerika'dan, İngiltere'den, Avrupa'dan şirketleri satın alması yatıyor. Fakat Çin'in amacı o ülkeleri kendine bağlamak değil o ülkelerde ki teknolojiyi kendine bağlı hale getirmek.

Sonuç olarak küresel üretim ağları aslında dinamik bir özelliğe sahip. Belli dönemlerde artıyor, bazen geri çekiliyor ama genel olarak artma eğiliminde. Belli bölgelerde daha derin ilişkiler var diğer bölgelerde daha kısıtlı ilişkiler var. Ama birçok farklı nedenden dolayı ülkeler silah üretmeye devam edecek. Özellikle de büyük şirketler teknolojik paylaşımına açık olduğu sürece artan sayıda ülke kendi savunma sanayine yatırım yapacak. Bu nedenden dolayı silah üreten ülkelerin sayısı sistemde artmaya devam edecek. Silah üreten ülkelerin bazıları üretimde sorunlar yaşayacak ve aşırı projelere kaynak aktarmaya devam edecek. Çünkü iç politikadaki prestij arayışından dolayı bu büyük projeler devam edecek. Bir başka deyişle iç prestiji korumak amacına çok fazla paraların yığıldığını bu süreç içerisinde sadece Türkiye de değil birçok farklı ülkede bunu göreceğiz. Silah ticareti artabilir ki aslında bir artışa geçti. SIPRI'nin son yaptığı yayında silah ticaretinin arttığını görüyoruz ve birçok farklı ülke var. Yani Amerika, Avrupa ülkeleri veya Rusya bir sistem satmadığında, örneğin insansız hava aracı, diğer ülkeler devreye girebilecek. O farklı ülkelerin silah ticareti kontrolü ne kadar belli kurallara bağlı ne kadarı kime satabilirsek satalım şeklinde ilerliyor, bu büyük bir soru işareti. Ne olur? Sistem günün sonunda daha tehlikeli hale gelebilir? Belki soğuk savaş döneminde en azından büyük silah üreticileri belli bir kontrol sağlıyordu diyebiliriz. Ama artık o gittikçe ortadan kalkacak gibi görünüyor.

Table 3. Foreign entities of Aviation Industry Corporation of China (AVIC), 2019

Name of foreign entity ^a	Country location	Relevant product or service	Ownership share (%)	Year of establishment/ acquisition
Align Aerospace	United States	Aircraft components	100	2015
AVIC CAPDI Construction Project Management Co. Ltd	Pakistan	Construction and maintenance of a combat aircraft production line	100	..
AVIC CAPDI Construction Project Management Co. Ltd	Cambodia	Hangar maintenance	100	..
AIM Altitude Ltd	United Kingdom	Aircraft components	100	2016
Aritex	Spain	Aircraft components	95	2016
Cirrus Aircraft	United States	Training aircraft; and maintenance, repair, overhaul and upgrade	100	2011
Deltamarin Group ^b	Finland	Design; engineering; shipbuilding; and maintenance, repair, overhaul and upgrade	80	2012

.. = data not available; CAPDI = China Aviation Planning and Design Institute.

^a Entities listed are subsidiaries or subsidiaries of subsidiaries.

^b AVIC's ownership of Deltamarin Group ended in Jan. 2020.

Sources: Company reports and stock exchange and investment filings; company websites and social media pages; company employee profiles on LinkedIn; company press statements; public company registrars; and media reports.

Sonuçta bu üretim ilişkilerine baktığımız zaman bizim temel argümanımız şuydu her zaman uluslararası sistem hem belli olanaklar sağlıyor hem belli kısıtlamalar sağlıyor ama bu farklılıkları anlamak için ülkelerin içyapılarına ve iç siyasetine bakmamız lazım işte o da tam da hangi stratejiyi neden izlediklerinin en iyi açıklaması işte o içeriye bakarak olacak.

Kaynakça

- Béraud-Sudreau, Lucie, Alexandra Marksteiner, Diego Lopes Da Silva, Nan Tian, Alexandra Kuimova, Pieter D. Wezeman, ve Siemon T. Wezeman. 2020. "Mapping the International Presence of the World's Largest Arms Companies". 2020/12. SIPRI Insights on Peace and Security. Stockholm: SIPRI.
- Franko, Patrice M., ve Mónica Herz. 2018. "Defense Industrialization in Latin America". *Comparative Strategy* 37 (4): 331-45. <https://doi.org/10.1080/01495933.2018.1497366>.
- Kurç, Çağlar, ve Sibel Oktay. 2018. "Taking Production Relations Seriously: The Role of Defence Firms in Armaments Cooperation". *European Security* 27 (4): 469-89. <https://doi.org/10.1080/09662839.2018.1520699>.
- Kurç, Çağlar. 2018. "The Puzzle: Multi-Vector Foreign Policy and Defense Industrialization in Central Asia". *Comparative Strategy* 37 (4): 316-30. <https://doi.org/10.1080/01495933.2018.1497352>.
- Kurç, Çağlar, ve Richard A. Bitzinger. 2018. "Defense Industries in the 21st Century: A Comparative Analysis—The Second e-Workshop". *Comparative Strategy* 37 (4): 255-59. <https://doi.org/10.1080/01495933.2018.1497318>.
- Kurç, Çağlar, ve Stephanie G. Neuman. 2017. "Defence Industries in the 21st Century: A Comparative Analysis". *Defence Studies* 17 (3): 219-27. <https://doi.org/10.1080/14702436.2017.1350105>.
- Neuman, Stephanie G., ve Çağlar Kurç. 2017. "Conclusion: The Need for Continuous in-Depth and Comparative Study". *Defence Studies* 17 (3): 317-25. <https://doi.org/10.1080/14702436.2017.1350106>.
- Schmitt, Burkard. 2000. "From Cooperation to Integration: Defence and Aerospace Industries in Europe". 40. Chaillot Papers. Paris: Institute for Security Studies - WEU.

Türkiye’de MSB’nin Devlet Bütçesindeki Payı ve Askeri Harcamaların Ekonomik, Kültürel, Siyasi Yansımaları

ADEM YAVUZ ELVEREN

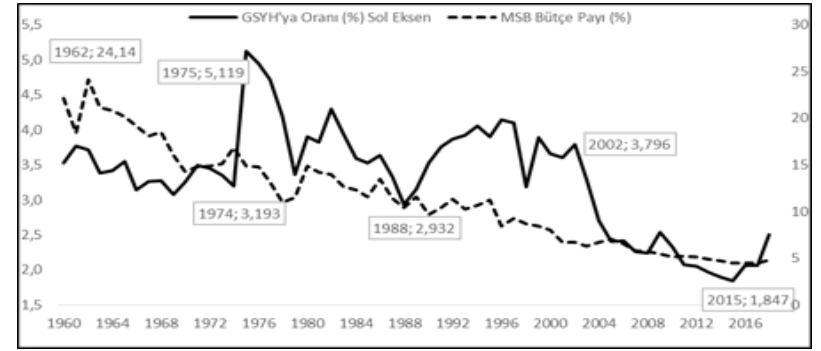
Giriş

Bu oldukça kapsamlı bir konu, dolayısıyla böyle bir konuyu 20 dakikada tartışmam pek mümkün değil. Ayrıca, zaten sempozyumdaki diğer sunumlarda askeri harcamaların siyasi yansımaları çok yetkin bir şekilde tartışıldı. Dolayısıyla ben konunun ekonomik boyutuna odaklanmayı düşünüyorum. Bu bağlamda sunumumu şu şekilde yapmayı planladım: Milli Savunma Bakanlığı’nın (MSB) bütçesinin genel seyrini tartıştıktan sonra askeri harcamaların ekonomiye olan etkisini, büyüme, kâr hadleri ve eşitsizlik üzerindeki etkilerine odaklanarak ele alacağım. Daha sonra, askeri harcamaların kültürel yansımalarını toplumsal cinsiyet eşitsizliğine olan etkisi bağlamında tartışmak istiyorum. Dediğim gibi askeri harcamaların siyasi yansımalarını tartışmayı düşünmüyorum. Bu konuda belki de ben “kavramsal bir katkı” olarak şunu diyebilirim: Türkiye’deki askeri sanayi kompleksi “butik” ya da “aile içi” askeri sanayi kompleks olarak adlandırmak mümkün! Bir espri ile başlamak istedim.

MSB’nin Devlet Bütçesindeki Payı

İlk grafik net bir eğilim olduğunu gösteriyor. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla’ya oranı (GSYİH) olarak askeri harcamaların -artıp azalmalar olsa da- genel olarak bir düşme eğiliminde olduğunu söylemek mümkün. En azından 2015 yılına kadar böyle.

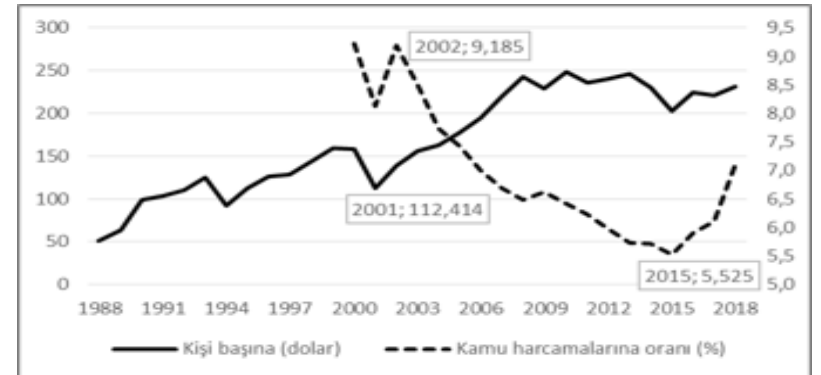
GRAFİK 1: Askerî Harcamaların GSYH’ye Oranı ve MSB’nin Bütçedeki Payı, 1960-2018

Kaynak: Elveren (2021)

MSB’nin bütçesindeki düşüş ise çok daha belirgin. Ama bu biraz yanıltıcı. Çünkü Grafik 2’de kişi başına düşen askeri harcamalara baktığımızda dolar itibarıyla aslında 1988’den itibaren neredeyse düzenli olarak artan bir eğilim olduğunu görüyoruz. Elbette sadece MSB bütçesine bakmak yeterli olmayabilir. Daha iyi bir karşılaştırma için diğer önemli bakanlık bütçelerine de bakmamız lazım ve elbette bu oranları diğer ülkeler ile karşılaştırmak gerekli (bkz. Tablo 1).

GRAFİK 2: Kişi Başına Düşen Askerî Harcamalar (1988-2018) ve Askerî Harcamaların Kamu Harcamalarına Oranı (2000-2018)

Kaynak: Elveren (2021)

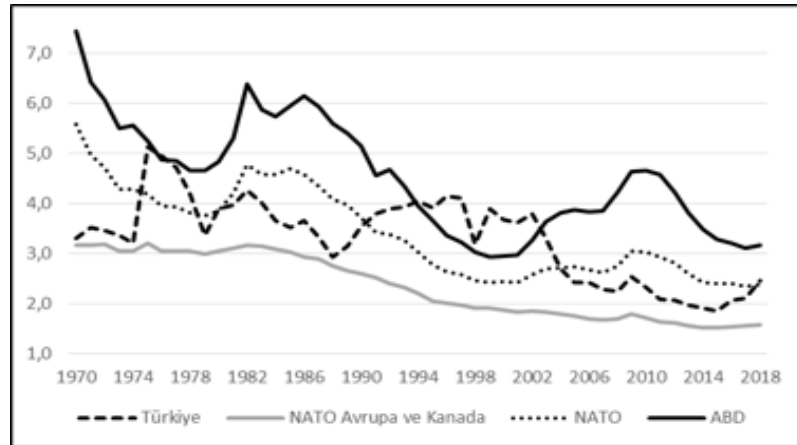
Herkesin bildiği gibi MEB'in bu yüksek gibi görünen bütçesi sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçişle ilgili ki daha sonra 4+4+4 sistemi geldi. Yani bu bütçe oranlarının göreceli yüksekliği tartışmaya oldukça açık bir konu. Ama başa dönersek, askeri harcamalarda genel olarak bir düşme eğiliminden söz etmek mümkün. Bu bağlamda elbette iç güvenlik gibi diğer harcama kalemlerinin nasıl seyrettiğine de bakmak lazım.

TABLO 1: Bazı Önemli Bakanlıkların Bütçe Payları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
MEB	10,3	10,6	9,8	10,9	11,2	11,8	12,8	13,1	13,4	13,2	12,1
ÇSGB	13,0	10,2	12,6	11,5	8,9	7,9	7,5	6,5	6,7	7,7	7,8
Sağlık Bakanlığı	4,9	4,8	4,9	5,5	4,1	0,6	0,6	0,6	0,7	0,9	4,9
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı					2,5	3,6	3,9	3,9	4,4	3,8	3,5

Kaynak: Cantekin vd. (2021) Maliye Bakanlığı verilerine göre hesaplanmıştır.

GRAFİK 3: NATO, ABD ve Türkiye Askerî Harcamaları, 1970-2018 (GSYH'ye oran)

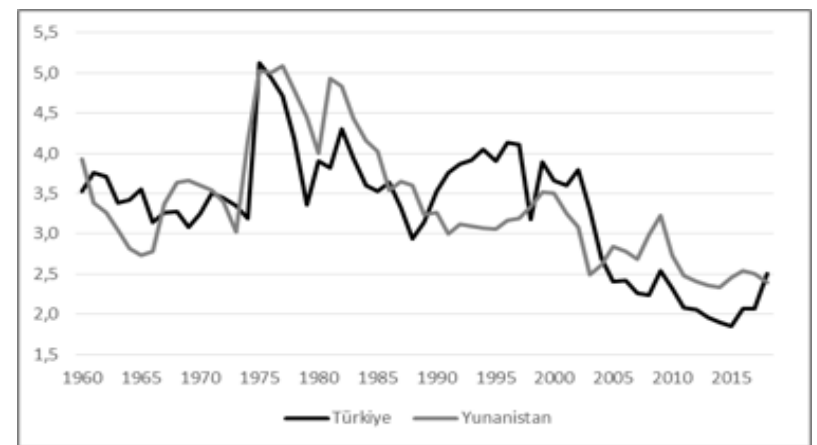

Kaynak: Elveren (2021)

Genel olarak, Türkiye'de iç ve dış tehditler dolayısıyla askeri harcamaların yüksek seyrettiği söylenir. Bir başka neden elbette Türkiye'nin NATO üyesi olması. Grafik 3'e baktığımızda Türkiye'nin askeri harcamalarının NATO'nun harcamalarının etrafında seyrettiğini görüyoruz. Bazı yıllarda NATO harcamalarının altında bazı yıllarda üstünde. ABD en çok harcama yapan ülke, dolayısıyla birkaç yıl hariç (oransal olarak) çoğunlukla ABD'nin harcamalarının altındayız. ABD'yi çıkarıp sadece Avrupa ve Kanada'dan oluşan NATO harcamalarına baktığımızda ise Türkiye'nin askeri harcamalarının bu ülkelerin harcama oranının çok üzerinde olduğunu görüyoruz.

Ampirik çalışmalara baktığımızda ise bazı çalışmalar Türkiye'deki askeri harcamaların önemli bir belirleyicisinin NATO olduğunu gösterirken bazıları ise bunun geçerli olmadığı sonucuna varmaktadır. Bu ilginç bir durum, sunumum boyunca buna yine değineceğim. Elbette pozitifizmin bir uzantısı olan "data ne derse o" yaklaşımı bence birazcık sorunlu bir yaklaşım çünkü aynı zaman dilimine bakıp farklı modeller kullanarak farklı sonuçlara varan çalışmalar var. Dolayısıyla, ampirik çalışmaların sonuçlarını sorgusuz kabullenmek çok sağlıklı bir yaklaşım olmayabilir.

GRAFİK 4: Türkiye ve Yunanistan Askerî Harcamaları, 1960-2018 (GSYH'ye Oran)

Kaynak: Elveren (2021)

Keza Grafik 4’de Türkiye ile Yunanistan’ın askeri harcamalarını karşılaştırdığımızda sanki ilişki çok daha belirgin gibi, neredeyse birebir bir ilişki var gibi görünüyor. Yunanistan’ın askeri harcamaları arttığında Türkiye’nin de askeri harcamaları artmış, ya da, Türkiye’nin askeri harcamaları artınca Yunanistan da askeri harcamalarını artırmış. Bir başka ifadeyle, iki ülke arasında çok net bir silahlanma yarışı varmış gibi duruyor. Ama yine çok ilginç bir şekilde üç-dört çalışma (ki bu çalışmalar savunma iktisadının önde gelen araştırmacılarının yaptığı çalışmalar) böyle bir silahlanma yarışının varlığından söz edilebileceğini, bunun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterirken, yine önde gelen başka araştırmacılar ise çalışmalarında bunun geçerli olmadığını ifade ediyorlar. Dolayısıyla, bu tarz çalışmaların sonuçlarına bence şüpheli ya da dikkatli diyeyim yaklaşmak gerek.

Askeri Harcamaların Ekonomiye Etkisi

Bu bölümde askeri harcamaların sırasıyla büyüme, kâr hadleri ve eşitsizlik üzerindeki etkisini özetlemeye çalışacağım.

Büyüme Üzerindeki Etkisi

Askeri harcamalar büyümeyi hem pozitif hem negatif olarak etkilemektedir. Askeri harcamalar sonuç itibarıyla bir kamu harcaması olduğu için toplam talebin artmasına ve dolayısıyla ekonominin canlanmasına yol açıyor. Diğer taraftan baktığımızda askeri harcamalar sağlık ya da eğitim harcamaları gibi diğer kamu harcamalarından farklı. Yani askeri harcamalar beşeri sermayeyi arttıran dolayısıyla üretkenlik kapasitesini arttıran harcama kalemleri olmadığı için uzun vadede ekonominin üretkenlik kapasitesini düşürerek ekonomik büyümeyi sekteye uğratmaktadır. Elbette zaman kısıtı dolayısıyla neoklasik iktisat, Askeri Keynesçilik, askeri sanayi kompleks ve Marksist iktisadın askeri harcamaların ekonomideki rolünü nasıl gördüklerini tartışmamız mümkün değil. Bu konuyu ben detaylı bir şekilde kitabımda inceledim (Elveren 2021).

Peki genel olarak ampirik çalışmalar ne diyor? Yani askeri harcamalar ekonomik büyümeyi pozitif mi negatif mi etkiliyor? Bu alanda çok sayıda çalışma var. Bu literatürü çok dikkatli inceleyen çalışmalara baktığımızda ki örneğin bu alandaki en yetkin isimlerden biri olan J. Paul Dunne’in çalışma arkadaşları ile vardığı sonuç şu: Son dönemde yapılan dolayısıyla daha üst düzey ekonometrik yöntemler kullanan çalışmalara baktığımızda bu çalışmaların daha çok negatif etki bulma eğiliminde. Dolayısıyla bu durumda askeri harcamaların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini söylemek pek doğru değil gibi görünüyor.

Peki Türkiye için bu sorunun cevabı nedir? Türkiye’de toplam 42 ampirik çalışma var; en azından 3-4 ay öncesine kadar sayı buydu. Bu çalışmaların çok büyük çoğunluğu yani 36 tanesi nedensellik/eşbütünlük çalışmaları. Bunlar genel olarak sadece iki değişkene odaklanan çalışmalar. Bu iki değişkenin birbirilerini nasıl etkilediklerine ve bu etkileşimin yönüne bakan çalışmalar. Dolayısıyla literatürde, bu tür çalışmalara daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini söyleyen araştırmacılar var. Kısmen haklılar ama benim de bu tür çalışmalarım var ve kimi durumlarda çok daha faydalı olabiliyorlar. Bu çalışmaların ilginç tarafı bence şu: Türkiye için neredeyse yarısı pozitif kalan yarısı da negatif bir etki bulmuş. Yani Türkiye için sorunun cevabı net değil ama şu bulgu net: Nedensellik askeri harcamalardan ekonomik büyümeye doğru. Yapısal teorik modele dayanan sadece altı çalışma var. Yani yapısal teorik modelden kasıt şu: Belli bir düşünce okuluna ve bunun önerdiği belli bir ekonomik modele dayanan ekonometrik çalışmalar. Burada da durum bence çok ilginç: Neredeyse sadece bir iki yıl farklı zaman dilimlerini ele alan çalışmaların dahi farklı sonuçlara ulaştığını görüyoruz. Bu çalışmaların üçü askeri harcamaların Türkiye’de ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini yani arttırdığını bulmuş. Bir çalışmada negatif sonuç var. Diğer iki çalışma ise bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını iddia etmekte. Bu iki çalışmadan biri, benimle Akdeniz Üniversitesi’nden sevgili Ünal Töngür’ün çalışması (Töngür ve Elveren 2016). Ama elbette ben burada doğru olan bizim çalışmamız gibi bir iddiada bulunmuyorum. Benim tüm amacım şunu söylemek: Ampirik

çalışmalara baktığımızda farklı sonuçlar olduğunu görüyoruz ve daha önemlisi aynı araştırmacı bir sonraki araştırmasında önceki çalışmasındaki bulgusunu çürüten sonuçlara ulaşabiliyor. Bu elbette bu tür çalışmaların yani sosyal bilimlerin doğasında olan bir durum.

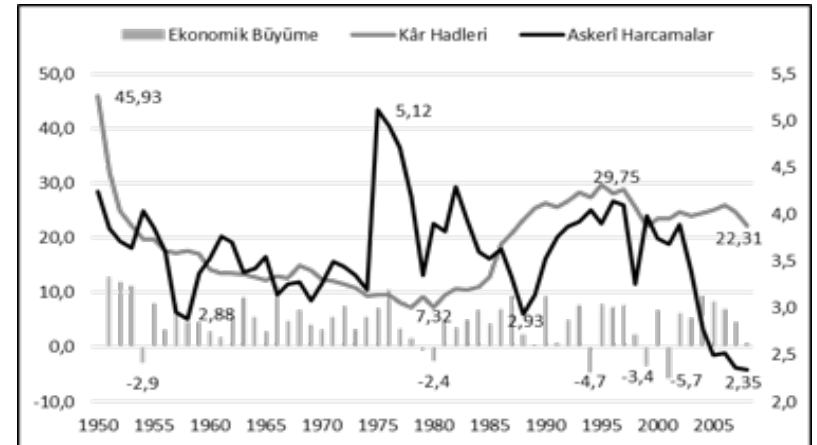
Kâr Hadleri

Savunma iktisadında en popüler konu askeri harcamaların ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği ama aslında kâr hadleri de en az büyüme kadar önemli bir değişken. Özellikle Marksist bakış açısıyla baktığımızda, büyüme çok daha dalgalıyken kâr hadleri aslında kapitalist sistemin uzun erimli sağlığına, gidişatına ilişkin çok daha net sinyal veren bir değişken, sonuçta kâr kapitalistin en temel motivasyonu yani daha yüksek kâr haddiyle üretim yapmak, dolayısıyla bu daha çok Marksist iktisatçıların ilgilendiği bir konu. Temel soru şu: Askeri harcamaların kâr hadlerinin düşme eğilimini azaltıcı bir etkisi var mı? Bu elbette çok kapsamlı bir konu, burada detaylı tartışmak mümkün değil (Elveren 2021). Ben yine bu sunumun genel çerçevesine uygun olarak bu alandaki ampirik çalışmaların sonuçlarına değinmekle yetineceğim. Bu konuda sadece altı çalışma var. Bunların çoğu tekil ülke çalışmaları. Yani örneğin Türkiye'yi, Yunanistan'ı, ABD'yi, Birleşik Krallık'ı ve o dönemki Batı Almanya'yı ele alan çalışmalar. Bu konudaki en kapsamlı iki çalışma kendi çalışmam ve Sara Hsu ile yaptığımız çalışmalar (Elveren ve Hsu 2016, 2018; Elveren 2019). Bu çalışmalarda 30'un üzerinde ülkeyi uzun bir zaman diliminde (1960-2014) inceledik. Burada ilginç sonuçlar var. Dönemin tamamına baktığımızda şunu görüyoruz: Askeri harcamaların artması kâr hadlerini arttırıyor. Yani en genel bulgu bu ama bu biraz yanıltıcı. Çünkü 1980 sonrası döneme baktığımızda yani kabaca neoliberal döneme baktığımızda ise bu anlamlı pozitif ilişki kayboluyor. Hatta bu dönemde askeri harcamaların kâr hadlerini düşürücü bir etkisi olduğunu bulduk. Elbette bir ülkenin dünya ekonomisindeki rolü çok önemli. Yani ABD ile Türkiye'yi aynı kefeye koyup aynı bağlamda tartışmak çok mantıklı değil. Çünkü biri tamamen silah üretip satan diğeri ise çoğunlukla

silah ithal eden ülke. Bu anlamda da biz ülkeleri ikiye ayırdığımızda şunu bulduk: Silah ihraç eden ülkeler için -ki işte en başta ABD ve İngiltere- bu etki pozitif, yani bu ülkelerin silah üretmesi kâr hadlerini arttırıcı bir etkiye yol açıyor. Ancak Türkiye ve Yunanistan'a baktığımızda (ki genel olarak silah ithal eden ülkeler) bu ülkeler için etki negatif. Açıklaması basit, silah üretimi ABD gibi ülkelerde ödemeler dengesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip. Paranız dışarıya çıkmıyor aksine siz silah üretip sattığımızda ciddi bir döviz geliri elde etmiş oluyorsunuz. Türkiye için bu tam tersi, siz zaten sınırlı olan bir kaynağınızı boşuna harcamış oluyorsunuz. Yani atıl bir alanda harcamış oluyorsunuz. Çünkü aynı para aslında eğitime ve sağlığa yönlendirildiğinde çok daha fazla getiri yani insani anlamda refah anlamda getirisi olan harcama kalemleri.

Şu ana kadar söylediklerim 30'u aşkın Türkiye'yi de kapsayan önde gelen ülkeleri kapsayan incelemenin bulgularıydı. Sadece Türkiye'ye odaklandığımızda ise şunu görüyoruz. Bu da benim Gettysburg College'dan sevgili Gökçe Özgür ile olan çalışmam (Grafik 5).

GRAFİK 5: Türkiye'de Kâr Hadleri, Askerî Harcamalar ve Büyüme, 1950-2008

Kaynak: Elveren ve Özgür (2018)

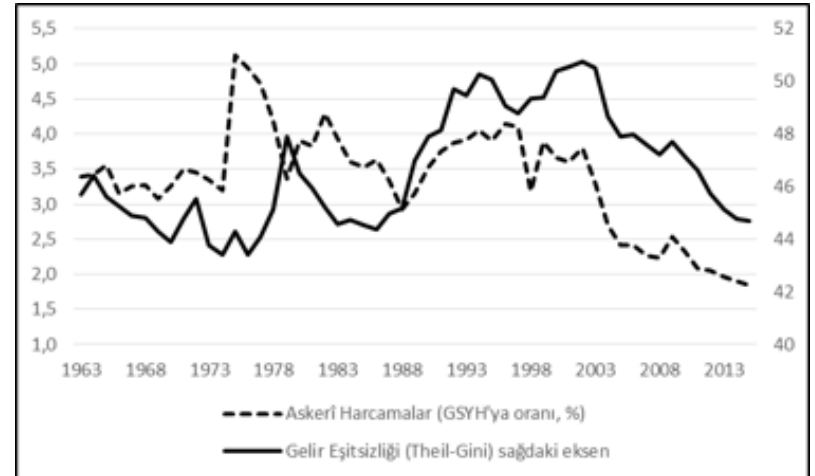
Türkiye’de ekonominin yavaşlama dönemlerinde askeri harcamaların artması ekonomiyi daha da kötüleştiren bir etkiye sahipken yükselme dönemlerinde yani büyümenin gerçekleştiği dönemlerde de askeri harcamanın artması bu büyümeyi daha da arttırıcı bir etkiye sahip. Yani Türkiye için aslında doğrusal olmayan bir ilişki mevcut.

Kâr hadlerini ele alan bir diğer önemli inceleme yakın bir zamanda Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nden sevgili Pelin Akçagün ile yaptığımız çalışma (Akçagün ve Elveren 2021). Buraya kadar tartıştığımız çalışmalar askeri harcamalarla toplam kâr hadleri arasındaki ilişkiyi ele alıyor. Ama finansal sistemdeki kâr hadleri de çok önemli. Dolayısıyla biz bu çalışmada doğrudan bunu incelemeye çalıştık askeri harcamaların finansal kâr hadlerini nasıl etkilediğini gösterdik. Bu konu önemli, özü itibariyle Giovanni Arrighi’nin tartışması (Arrighi 1994). Ülkelerin hegemonyasını yitirdiklerinde finansal sektöre yönelmelerine ilişkin ciddi bir teori var. Biz de bu teoriye dayanarak şu soruyu sorduk Pelin hocayla: Acaba ABD için gerçekten böyle bir ilişki var mı? Yani ABD’de finansallaşma artarken militarizasyon da artıyor mu bu ikisi birbirini besliyor mu? Pelin hoca çok detaylı, titiz bir ekonometrik inceleme yaptı. Temel bulgumuz şu: Evet, ABD’de askeri harcamalardan finansallaşmaya doğru bir etki söz konusu, aynı şekilde askeri harcamaların finansal kâr hadlerini arttırdığını da görüyoruz. Çalışma 1949-2019 dönemin kapsıyor ve bu önceki çalışmaları da şöyle tamamlıyor. Bir önceki çalışmada askeri harcamalarla kâr hadleri arasındaki ilişki aslında çok net değil. Yani dönemler itibariyle ülke gruplarına göre farklılık gösteriyor. Ama şunu görüyoruz en azından ABD için bu ilişki çok güçlü; yani askeri harcamaların finansal kârları etkilemesi çok daha net. Bu da şununla ilgili: Finansal sistemdeki dev şirketlerin askeri üretim yapan şirketleri doğrudan satın aldıklarını ya da en azından hisse senetlerini satın alarak pay elde ettiklerini görüyoruz. Dolayısıyla bu anlamda da aslında iki sistemin birbirini beslemesini beklemek bence yanlış değil ki zaten ampirik sonuçlarda onu gösteriyor.

Gelir Eşitsizliği

Askeri harcamalar gelir dağılımını nasıl etkiler? En önemli etken ödünleşme (trade-off). Bütçedeki ödünleşme dolayısıyla siz askeri harcamalara daha çok para ayırdığınızda çok büyük bir olasılıkla bu sizin sağlık eğitim gibi alanlara daha az kaynak aktarabileceğiniz anlamına geliyor ki bu harcama kalemleri aslında özü itibariyle gelir dağılımını düzeltici harcama kalemleri. Genel olarak çalışmaların birçoğu şu sonucu buluyor: Askeri harcamaların artması gelir dağılımını bozucu bir etkiye sahip. Ama bazı çalışmalar çok az sayıda ülkede özellikle bazı petrol zengini ülkeler ve en gelişmiş 7 ülkede askeri harcamaların artmasının gelir eşitsizliğini arttırmadığını gösteriyorlar. Bunun açıklaması da sanırım çok net çünkü o ülkelerin birçoğunda refah rejimi görevini yerine getirebiliyor ya da her iki harcama kalemini aynı anda arttırabilecek kaynakları var. Yani siz askeri harcamalara daha fazla kaynak ayırırsanız dahi refah rejimi gelişmiş olduğu için sosyal harcamalara da paralel biçimde daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalıyorsunuz. Türkiye için durum nedir? Bu soruyu cevaplamak için Grafik 6’ya bakabiliriz.

GRAFİK 6: Türkiye’de Askerî Harcamalar ve Gelir Eşitsizliği, 1963-2015

Kaynak: Elveren (2021)

Türkiye’de gelir dağılımı bilgisi verileri çok az, 2002 yılından önce sadece dört ya da beş yıl için mevcut; dolayısıyla o verilerden yola çıkarak zaman serisi analizi yapmanız mümkün değil. Ama burada ben imalat sanayindeki ücret eşitsizliğinden yola çıkarak oluşturulan bir gelir dağılımı verisi kullanmıştım (Elveren 2012). Bu çalışmanın sonucu şuydu: Türkiye’de de kesinlikle söz konusu dönem için çok net bir şekilde askeri harcamalar ile gelir eşitsizliği arasında pozitif bir ilişki var. Yani askeri harcamaların artması gelir dağılımını daha da bozuyor.

Askeri Harcamaların Kültürel Yansımaları

Ben bu bölümde iki çalışma alanımın yani savunma iktisadı ile toplumsal cinsiyet çalışmalarının kesişiminde bulunan bir konuyu tartışmak istiyorum. Askeri harcamalar kadınların işgücüne katılımını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl etkiler? Bu, feminist güvenlik ve feminist uluslararası ilişkiler çalışmalarında teorik olarak oldukça kapsamlı bir şekilde tartışılan bir soru, ancak doğrudan bu ilişkileri ampirik olarak test eden iki çalışma var, bizim Valentine M. Moghadam ve Selda Sayan ile yaptığımız çalışmalar (Elveren ve Moghadam 2019; Elveren vd. yayınlanacak). Sevgili Valentine M. Moghadam ile olan çalışmamızdan yola çıkarak yakın zamanda Birleşmiş Milletler için hazırladığım bir raporda 153 ülkede 1990-2019 dönemi için askeri harcamaların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl etkilediğini inceledim. Elbette bu iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklayan yapısal bir model yok. Ama farklı mekanizmalar var. Feminist araştırmacılar militarizmin patriyarkanın bir ürünü olduğunu ve militarizmin de patriyarkayı güçlendirdiğini ifade ediyorlar. Bu anlamda askerleşmenin daha yüksek olduğu ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin de daha yüksek olmasını bekleriz. Dolayısıyla bu çalışma aslında onu test etmeye çalışıyor. Elbette savaş dönemlerinde kadınlar ön cephede ölen kişiler olmasa da aslında savaş öncesinde, savaş esnasında ve sonrasında savaşlardan çok daha fazla etkilenen grup. Tabii ki iki ilişkinin dışında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini etkileyen çok daha temel diğer değişkenler de söz

konusu. Örneğin, demokrasi düzeyi ülkenin nasıl bir rejim tipine sahip olduğu, ekonomik kalkınma düzeyi, o ülkenin herhangi bir savaşa girip girmemiş olması, herhangi bir çatışma yaşayıp yaşamamış olması önemli. Keza, din faktörü, kültürel etkenler de. Biz bu önemli etkenleri ve ülkelerdeki kadın milletvekili sayılarını da dikkate alarak yaptığımız incelemede bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu bulduk. Yani, militarizasyonun yüksek olduğu ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha fazla olduğunu iddia etmemiz mümkün.

AYŞE ERZAN: Peki onu gelecek toplantıya belki saklayalım. Adem beye ben şöyle bir soru yönelteyim. Siz kadın hareketleriyle ilgilisiniz. Onun için bu askeri üretimin toplumu yoksullaştırmaya yönelik ısrarı yahut askeri üretimin değil tabii onu örgütleyen ve ondan nemalanmaların ısrarı karşısında kadın hareketlerinin dayanışmaları bunların bu yoksullaştırmaya karşı direnişlerinin örgütlenmeleri konusunda söyleyeceğiniz şeyler var mı?

ADEM YAVUZ ELVEREN: Toplumsal cinsiyet çalışan bir erkek olarak bu soruyu cevaplamak şöyle bir durum: Afrika çalışmalarında beyaz bir Amerikalının söz söylemesi gibi. Başka bir konuyla bağlantı kurarak sorunuzu şöyle cevaplamak isterim. Kitaplarımdan birinden söz ettiniz, beyin göçü ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine olan. O kitap bir alan araştırmasına dayanıyor. O kitap için soruları hazırladım ancak daha sonra şunu fark ettim: Ben her şeyden önce bir erkek olarak o soruları hazırladım ve Türkiye’deki otoriterleşmenin kadınlar üzerindeki etkisini hissetmediğim için aslında sorularım spesifik olarak kadınların göçünü anlamaya çalışan sorular değildi ama buna rağmen ben o çalışmada şunu bulmuştum: Türkiye’de kadınların erkeklere göre Türkiye’yi terk eğilimi çok daha yüksek ve yurtdışında olan kadınların da dönmeme eğilimi daha yüksek. Sevgili Gülay Toksöz hocayla ortak çalışmamızdı. Demek istediğim, toplumsal cinsiyet konularında benim yorum yapmamın çok da doğru olmadığını düşünüyorum. Elbette bu şu demek değil, yani toplumsal cinsiyet eşittir “kadın meselesi”. Sadece şunu demek istiyorum teori tek başına yeterli olma-

yabiliyor. Yani militarizasyon olgusunu sınır karakolunda beş buçuk ay askerlik yaptığımda anlamaya başladım. Sorunuzun cevabına gelince, evet bence tam da bu nedenle aslında kadınların mücadelesi çok daha etkin çünkü tüm yaşanan sorunlarda aslında en çok ezilen kesim kadınlar olduğu için (tabii bunu şeye bağlamıyorum “kadınlar doğaları gereği daha cesurlar” gibi yanlış bir şey söylemek istemiyorum) sesleri daha yüksek mücadeleleri daha kararlı ve etkili. Tam da bu bağlamda askerleşmenin toplumsal cinsiyet boyutu konusunda çok yeni bir öğrenciyim. Militarizmin kültürel yansıması anladığım kadarıyla çok daha derin karmaşık bir olgu. Çocuğunuza seçtiğiniz oyuncak dahi çok önemli. İzlediğiniz filmler, diziler, hepsi birbirini besleyen bir süreç ki zaten literatüre baktığımızda “askeri sanayi kompleks” yanında bir de “Hollywood askeri sanayi kompleks” tanımı var. Çünkü Hollywood’u etkisi çok fazla. Aslında o normları o filmlerle dizilerle yeniden üretiyorsunuz. Tabii yeni Hollywood filmlerinde işte gayet devasa silahlar taşıyan kadınlar, hiç acımadan herkesi öldüren kadınlar da var. Acaba eşitlik o anlamda mı sağlanmaya çalışılıyor diye düşünenler var. Kadınlar da askerlik yapabilir, kadınlar da pekâlâ erkekler gibi öldürebilir, ön cephede erkeklerle birlikte savaşılabir gibi. Ama aslında o filmlerde o çok güçlü kadın kahraman bile filmin bir yerinde erkek tarafından kurtarılıyor. Çünkü ne olursa olsun günün sonunda erkek kurtaran, kadın kurtarılmayı bekleyen karakter olarak yeniden üretiliyor. Biliyorum sorunuzu tam cevaplamadım, farkındayım.

Kaynaklar

- Akçagün, P. ve A. Y. Elveren. (2021). “Financialization and Militarization: An Empirical Investigation.” Political Economy Research Institute Working Paper No: 545, University of Massachusetts, Amherst.
- Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century Money, Power, and the Origins of Our Times*. London and New York: Verso.
- Cantekin, K., A. Y. Elveren ve C. Elgin. (2021). “Financing the Welfare State in Turkey” in *Financing Welfare State Systems in Asia* (Ed. Christian Aspalter), Routledge, New York and London.
- Elveren, A. Y. (2012). “Military Spending and Income Inequality: Evidence on Cointegration and Causality for Turkey, 1963-2007.” *Defence and Peace Economics*, 23(3), 289-301.
- Elveren, A. Y. (2019). *The Economics of Military Spending A Marxist Perspective*, Routledge, New York and London.
- Elveren, A. Y. (2021). *Askerî Harcamalar ve Ekonomi Eleştirel Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Elveren, A. Y. and G. Özgür (2018). “The Effect of Military Expenditures on the Profit Rates in Turkey” MPRA No: 88848
- Elveren, A. Y. ve S. Hsu. (2016). “Military Expenditures and Profit Rates: Evidence from OECD Countries.” *Metroeconomica*, 67 (3): 551-577.
- Elveren, A. Y. ve S. Hsu. (2018). “The Effect of Military Expenditure on Profit Rates: Evidence from Major Countries.” *World Journal of Applied Economics*, 4(2):75-94.
- Elveren, A. Y. ve V. M. Moghadam. (2019). “The Impact of Militarization on Gender Inequality and Female Labor Force Participation Rate” Economic Research Forum Working Paper No 1307.
- Elveren, A. Y., V. M. Moghadam ve S. Dudu. (yayınlanacak). “Militarization, Women’s Labor Force Participation, and Gender Inequality: Evidence from Global Data.” *Women’s Studies International Forum*
- Töngür, Ü. ve A. Y. Elveren (2016). “The Impact of Military Spending and Income Inequality on Economic Growth in Turkey.” *Defence and Peace Economics*, 27(3): 433-452.

İktisat doktora derecesini 2008’de Utah Üniversitesi’nden aldı. Araştırmalarını feminist iktisat ve savunma iktisadı alanlarında sürdürüyor. **Saniye Dedeoğlu** ile *Gender and Society in Turkey: The Impact of Neo-Liberal Policies, Political Islam and EU Accession* (İB Tauris, 2012), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* (İletişim Yayınları, 2012) ve *2000’ler Türkiye’sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* (İmge Kitabevi Yayınları, 2015) kitaplarını derledi. *Brain Drain and Gender Inequality in Turkey* (Palgrave Pivot, 2018), *The Economics of Military Spending A Marxist Perspective* (Routledge, 2019) ve *Askerî Harcamalar ve Ekonomi Eleştirel Bir Yaklaşım* (İletişim Yayınları, 2021) kitaplarını yazdı. Fitchburg State Üniversitesi (ABD) İktisat, Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümü’nde öğretim üyesidir.

Barış Ekonomisi

GÜLAY GÜNLÜK ŞENESEN

Öncelikle bu denli ufuk açıcı bir buluşmayı iki gündür gerçekleştirdikleri için ADAMDER'e çok teşekkür ederim. Ben bu sunuşu ütopya fikri üzerinden kurgularken toplantının afişi geldi. Bu afiş kurgumla çok iyi örtüştü, çünkü ben çemberin içine bakmaya çalışıyorum.

Bunu yaparken de bu ütopyayı biraz daha somutlaştırmak için, iktisadi açıdan ele alabilmek için ideal durum üzerinden hareket etmek istedim. Karşıma çıkan Mehmet Atamer'in bir başka çizimi kurgumu ve olası eksiklerimi çok güzel tamamlıyor. Bugün çemberin içi ve barışın vaatleri üzerinden ilerlemek istiyorum. Bunu yaparken de savunma iktisatçıların sağladığı bilgi birikiminden yararlanacağım.

Savunma iktisatçıları 1990'dan bu yana akademik çalışmalarını, adı önce Savunma İktisadı, 1993'den bu yana ise Savunma ve Barış İktisadı olan dergide yayınlamayı sürdürüyorlar. Savunma iktisatçıları bir mesleki birlik olarak 1989 yılında bir araya geldiklerinde derneğin adının Silahlanma Yarışına Karşı İktisatçılar olduğunu, 2000'lerde Barış ve Güvenlik İçin İktisatçılar olarak değiştiğini vurgulamam gerek. Derneğin 2006'da yayınlanmaya başlayan ve ilgili akademik dünya ile çatışmaya barışçıl yaklaşanları buluşturmayı hedefleyen dergisinin adı Barış ve Güvenlik İktisadı.⁽²⁰⁾ Bu derginin sloganı ise bir Somali atasözü: "Savaş ve Açlık. Barış ve Süt." Bu atasözü burada iki gündür çeşitli bağlamlarda sözü edilen ödünleşmenin de bir özeti adeta. Yani savaş ve açlık karşısında barış ve süt. Ben ikinci bölüme odaklanmaya çalışacağım.

Savunma iktisadı disiplini önceleri askeri harcamaların, silahlanmanın kaynak dağılımı ve refah üzerindeki etkilerini ele alarak çatışmaların fırsat maliyetleri üzerinde yoğunlaşmışken, disiplinin içinden türeyen çalışmalarla barış iktisadının geliştiğini görüyoruz. Barışın yoksunluğundan hareketle barışın alt yapısı ile bu yoksunluğu gidermenin, barış ortamını tesis etmenin iktisadi, siyasi ve toplumsal maliyet kalemleri ve düzeyi üzerinde yoğunlaşıyor. Yani ana eksen toplumsal refahın sağlanması. Dolayısıyla bedel, yani ünlü tüfek-tereyağı örneğindeki ödünleşme yaklaşımından ödül yaklaşımına doğru bu geçiş pozitif barış yaklaşımı ile örtüşüyor.

Bu kapsamda çok çalışma var ama genel bir bilgi olarak şunu belirterek geçeyim: Dünyada çatışmalar olmasaydı, küresel gayrisafi yurt içi hasılanın barış ortamında %7 - 9 kadar daha yüksek olabileceği bulunuyor. Şimdi daha sonra da değineceğim için ve asıl çatımı oluşturduğu için Küresel Barış İndeksinden bahsetmek istiyorum.⁽²¹⁾ Biliyorsunuz

20 Dernek: Economists for Peace and Security (<https://epsusa.org/>); and Peace Economics ve The Economics of Peace and Security.

Dergiler: Defence

21 <https://www.visionofhumanity.org>

ülkelerin sıralandığı uzun zamandır süren bir çalışma bu. İndeksin üç ana bloğu var. Birincisi iç ve dış çatışma durumu. Bu blokta çatışma sayısı, süresi, ölümler, komşularla ilişkiler kapsıyor. İkincisi, toplum emniyeti ve güvenliği. Bu blokta suç, cinayet, terör, yerinden edinme, sığınmacı, çatışmalı (şiddet) gösteri, siyasi istikrarsızlık, mahpus sayısı gibi ülke içindeki güvensizlik bileşenleri yer alıyor. Üçüncü blok olan militarizasyon ise askeri harcama, ordu mevcudu, silah ticareti, hafif silaha erişim, nükleer silah kapasitesi, BM Barış Gücüne katkı gibi göstergeleri kapsıyor.

Hem algısal değerlendirmeler hem de somut verilerle oluşturulan, ülkelerin puanlarına göre sıralandığı, ama tabii ki mutlak ölçüm sayılamayacak bir çalışma bu, ama bize küresel bir resim sağlıyor. Bu indekste en düşük değeri alan ülke en barışçıl ülke olarak nitelendirilebilir. Ütopyadan hareket ettiğim için bu sıralamadaki en barışçıl ülkeye odaklandım. Öncelikle bu ülkenin ekonomisi ne durumda diye baktım çünkü barış ortamındaki ekonomi ve ilgili göstergeler bize toplumsal yaşamın kalitesini de gösteriyorlar aynı zamanda. Tablo 1'den görüleceği gibi, küresel barış indeksinde birinci olan bu ülkenin dış borcu yok, dolayısıyla döviz sıkıntısı yok. Çünkü ihracatı ithalatından fazla ve ağırlıklı olarak turizm gelirleri var. Bu ülkenin tabii ki başka çekici nitelikleri vardır ama belli ki yabancıların da güvenli bulduğu bir ülke. Bu ülkenin enflasyon oranı %3, işsizlik oranı %7, merkez bankası politika faizi %1 ve işgücünün dörtte üçünü aşan bir oranı da nitelikli işgücü. Bu profil iktisadi

faaliyetler açısından ne anlama geliyor? Tek bir yıla ilişkin verilerle genellemeye çekince koymak gerek, ama süreklilik açısından önemli ipuçları da taşıyorlar. Bir barış ortamından söz ettiğimi hatırlatayım. Bu ülkede istikrarlı büyümenin olduğunu, güvenli yatırım ortamı vadettiğini söyleyebiliriz. Bu da eğitilmiş işgücünün sermayeyi çekmesine bağlı olduğu için ileri teknoloji ile verimli üretim ortamının bulunduğunu gösteriyor.

**TABLO 1: Bir Ütopya Örneği – Ekonomi:
En Barışçıl Ülke Küresel Barış İndeksinde Birinci, 2019**

GÖSTERGE	DEĞER	EKONOMİ
DIŞ BORÇ	YOK	İHRACATI İTHALATINDAN FAZLA
DÖVİZ SIKINTISI	YOK	(turizm)
ENFLASYON, %	3	* İSTİKRARLI BÜYÜME
İŞSİZLİK, %	7	* GÜVENLİ YATIRIM ORTAMI
MB POLİTİKA FAİZİ, %	1	* İLERİ TEKNOLOJİ İLE
NİTELİKLİ İŞGÜCÜ, %	76	VERİMLİ ÜRETİM

Kaynak: https://www.government.is/library/09-Embassies/New-York-Consulate/ICEEcon2020-210920-Web_Final.pdf; <https://www.statice.is/statistics/society/quality-of-life/social-indicators/>

Militarizm ele alınırken çokça iktisadi boyuta değinilir, barış ortamının da iktisadi altyapısının olduğunu görüyoruz. Tablo 2'deki sosyo-ekonomik veriler de bu altyapı ile ilişkili.

**TABLO 2: Bir Ütopya Örneği-Toplum:
En Barışçıl Ülke Küresel Barış İndeksinde Birinci, 2019**

GÖSTERGE	DEĞER	EKONOMİ
GELİR EŞİTSİZLİĞİ	EN DÜŞÜK ÜLKELERDEN	ADİL TOPLUM Gelir (ücret) farkı az
KB GELİR, \$	55.000	* YÜKSEK ALIM GÜCÜ * GÜVENLİ PİYASA İŞLEYİŞİ
ORTALAMA ÖMÜR, YIL	83	* SAĞLIKLI NÜFUS * SAĞLIK HİZMETİ GELİŞKİN * KAMU SAĞLIK HARCAMASI
ORTALAMA OKUL YILI (beşeri sermaye)	13	* EĞİTİMLİ NÜFUS (LİSEYE %100 ERİŞİM) * EĞİTİM HİZMETİ YAYGIN * KAMU EĞİTİM HARCAMASI

Kaynak: https://www.government.is/library/09-Embassies/New-York-Consulate/ICEEcon2020-210920-Web_Final.pdf; <https://www.statice.is/statistics/society/quality-of-life/social-indicators/>

Tablo 2'de görüldüğü gibi, bu en barışçıl ülke gelir eşitsizliği açısından en sorunsuz ülkelerden biri. Yaygınlıkla ücret farkı az ve kişi başına düşen geliri yüksek. İstikrarlı büyüme ortamını da hatırlarsak, yüksek bir alım gücünün ve güvenli bir piyasa işleyişinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu ülkede sağlıklı yaşam göstergesi olan ortalama ömür uzun ve okullulaşma düzeyi yüksek. Nüfusun neredeyse tamamı liseye kadar gelebiliyor. İnsan gücünün eğitilmiş ve sağlıklı olmasının sağlayıcısı olan sağlık ve eğitim hizmetlerinin gelişkin ve yaygın olduğunu gösteriyor bu veriler bize. Buradan bir çıkarım da yapabiliriz: kamu kaynaklarının kullanımında toplum sağlığının ve eğitiminin önceliği yaşam kalitesine yansımaktadır.

Kuşkusuz tahmin etmişsinizdir hangi ülke olduğunu: bu en barışçıl ülke verileri İzlanda'ya ait.

Harita 1.
İzlanda,
coğrafi konum.

İzlanda'yı Harita 1'de çember içine aldım. Bu çember afişteki sembolik çemberle de örtüşüyor, zira İzlanda bir ada, yani çizilmiş değil doğal sınırları var. Bu barışçıl ülkenin 355.000 nüfuslu çok küçük bir ülke olduğunu düşünürsek dünyanın geri kalanı için gerçekçi bir örnek olmayabileceği çekincesini saklı tutalım. Konumuz açısından çok önemli bir özelliği ise şu: İzlanda'nın ordusu yok, askeri harcaması yok. İzlanda NATO güvencesi altında, ama zaten uluslararası tehdit sorunu yok. Güvenlik hizmetini polis ile tahmin edileceği gibi sahil güvenlik güçleri sağlıyor. İzlanda dünya ülkeleri arasında demokrasi indeksin-

de ikinci, toplumsal cinsiyet eşitliği indeksinde ise birinci sırada yer alıyor. Bu da barışın koşullarından sayılabilecek toplumsal ve siyasi yaşam kalitesini yansıtıyor.

Dün de soruluyordu “başka dünya mümkün mü?” diye. İzlanda bunun için bir örnek. Başta söylemem gerekirdi; bu sunumu dünyaya Mars’tan, Ay’dan ya da Satürn’den bakma yaklaşımıyla kurguladım. Türkiye’ye odaklanmayacağım. Şu kadarını söyleyeyim: İzlanda’nın 163 ülke içinde birinci olduğu Küresel Barış İndeksi sıralamasında Türkiye 149. sırada yer alıyor. Tablo 1 ve Tablo 2’deki İzlanda verileri ile izleyen değerlendirmelerim Türkiye’de bir barış ekonomisinin koşullarının oluşması açısından ipuçlarını sunma işlevini görüyor olmalı.

Toparlarsak, görülüyor ki barış çok boyutlu bir olgu, dolayısıyla barış ortamının iktisadi, siyasi ve toplumsal boyutlarını bir arada düşünmek gerekiyor. Barış iktisatçılarının çok ülkeli, çok gözlemleriyle modelleme çalışmalarında barışın altyapısının öne çıkan bileşenleri şunlar: demokrasi, serbest ticaret, küreselleşme biçimi ile kamu harcamalarında eğitim ve sağlığın öncelikli olması. Demek ki, İzlanda bu bulguların bir sembolik örneği imiş.

Şimdi savunma iktisatçılarının savunma ya da askeri harcamalara ilişkin yaptığı çalışmaların öbür yüzüne bu disiplinden türeyen barış iktisatçılarının aynasından bakalım. Bir kere barış ortamında öncelikle kaynakların üretken faaliyetlere yönltilmesi esas. Bu ortamda hem üretim, hem yatırım, hem istihdam, hem ticaret, hem büyüme, hem adil bölüşüm, hem de tüketim ortamının sürekliliğinin sağlanacağı öngörülür. Barış iktisatçılarının sorduğu ana soru şu: Barış düzeyi ne zaman yükselir? Bu sorudaki düzeyin göstergesi ise Küresel Barış İndeksi. Biraz daha açarsam, soru şöyle: “Hangi siyasal, toplumsal ve iktisadi koşullar oluştuğunda ülkeler daha barışçıl olur?” Tablo 3’de özetlemeye çalıştığım bu koşulların eş zamanlı ve iç içe düşünüldüğünü vurgulamalıyım. Yani öncül, ardıl ayrımı öne sürülmüyor. Ayrıca, siyasal alan ile barış, sosyo-ekonomik alan ile barış, iktisadi alan ile barış ilişkilerinin hiçbirini tek yönlü ilişkiler değil. Nedenselliğin yönü açısından da dikkatli olunması gereken ilişkiler bunlar kuşkusuz.

TABLO 3: **Barış İktisatçılarının Tüm Ülkeleri Kapsayan Model Bulguları**

ANA SORU: BARIŞ DÜZEYİ NE ZAMAN YÜKSELİR?

Siyasal Alanda	Sosyo-Ekonomik Alanda
güçlü ve istikrarlı kurumlar olduğunda	eğitim düzeyi arttıkça
yolsuzluk azaldığında	sağlık koşulları iyileştikçe
insan hakları, temel özgürlükler sağlandığında	nüfus yoğunluğu ve artışı azaldıkça
uluslararası (bölgesel) birliğe üyelik ile (komşular ile iyi ilişkiler oluştuğunda)	etnik ve dini ayrımcılık azaldıkça
Ekonomi Alanında	
kişi başına gelir arttıkça (büyüme)	risksiz iş ortamında
dış ticaret arttıkça	işsizlik azaldıkça
enflasyon düştükçe	gelir daha adil dağıldıkça

Özetlersek, barış için siyasal açıdan güçlü ve istikrarlı kurumlar olması gerekiyor. Yolsuzluk azaldığında yani şeffaflık, dolayısıyla hesap verebilirlik arttığında, insan hakları ile temel özgürlükler sağlandığında ve komşularla iyi ilişkiler oluştuğunda -ki bu dış ticarete yansıyor- barış düzeyi yükseliyor. Sosyoekonomik açıdan barış ortamı beşeri sermayenin gelişkinliğini gerektiriyor ki bu da esas olarak kamu politikalarının belirleyiciliğine bağlı. Aynı zamanda nüfus yoğunluğunun da artışının da azalması belirleyici, çünkü yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımının nedenlerinin başında geliyor. Ve tabii ki kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi her türlü ayrımcılık azaldıkça barış düzeyi yükseliyor. Barış ortamı için iktisadi temellerin sağlam olması gerektiği kanımı vurgulamak isterim. İzlanda örneğinde gördük: Barışçıl ortam; istik-

rarlı büyüme varken, kişi başına düşen gelirin yüksek, iş yani üretim ortamının risksiz, dış ticaretin yüksek, işsizlik ile enflasyonun düşük ve gelir dağılımının adil olduğu bir ekonomide sağlanıyor.

Şimdi konuya bir de küresel politika açısından bakalım. Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları listesi sürdürülebilir kalkınmanın çok katmanlı yol haritasıdır. 16 sayılı Amaç şu: Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar. Bunun sağlanması için gerekli koşullar ise özetle şöyle: barışçıl ve kapsayıcı toplum, adalete erişim, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar. Bu bağlam buraya kadarki değerlendirmelerle de örtüşmekte.

Her ne kadar barış üstüne yoğunlaşsak da ödünleşme yaklaşımı konuya açıklık getirmemizi sağlıyor. Gezegendeki yaşamın sürdürülebilirliğine ilişkin Paris İklim Anlaşmasının 2020 – 2024 döneminde küresel işbirliği ile uygulanması için her yıl 1,4 trilyon dolar gerekiyor. Üretim ve tüketim yapılarının dönüştürülmesinin maliyeti bu. Buna karşın 2020 yılında dünyanın toplam askeri harcaması 2 trilyon dolar. Savaşları da düşünürsek buna gezegenin tahribatının maliyeti diyebiliriz. Oysa her yıl bundan çok daha az bir tutar ile gezegenin geleceği güvenli hale getirilebilir.

Tüfek-tereyağı ödünleşmesi yaklaşımının yaşamla bağıni kuran birkaç örnek daha vereyim. Tablo 4’de Küresel Barış indeksi sıralamasında birinci ve sonuncu olan ülkelerin göstergelerini karşılaştırıyoruz.

TABLO 4: **Barış Ve Çatışma: Kazanımlar ve Kayıplar**

	İZLANDA	AFGANİSTAN
Küresel Barış İndeksi sırası	1	163
Çatışma ortamının maliyeti GSYH % olarak	3	51 (17 katı)
Tüm aşuları tamamlanmış nüfus, %	76	1
Covid-19 ölüm oranı, %	0,3	4,6 (15 katı)

Kaynak: <https://www.coronatracker.com>, Ekim 2021

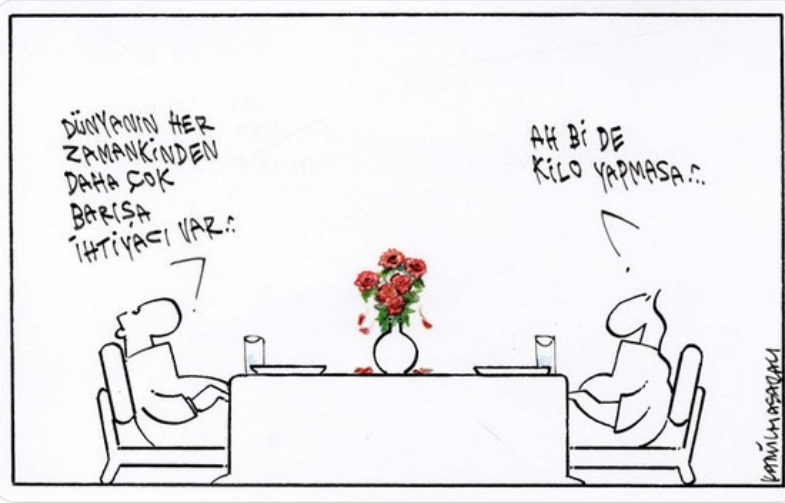
https://visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/GPI_2020_web.pdf;

<https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>;

Afganistan 163. ve sonuncu sırada. İzlanda’da ülke içi güvenlik sorunları yok değil kuşkusuz. Hatta biliyorsunuzdur belki, şiddet içerikli cinayet dizileri çok revaçta. Ama çatışma ortamının maliyeti gayrisafi yurt içi hasılasının %3’ü kadar iken, Afganistan’da bu oran %51, yani çatışma ortamı ülkede yaratılan kaynakların yarısını yutuyor. Bu oran İzlanda’nınkinin 17 katı. Ekim ayı verilerine göre İzlanda’da nüfusun %76’sının aşuları tamamlanmışken, Afganistan’da bu oran yalnızca %1. Covid ölüm oranı İzlanda’da binde 3, Afganistan’da ise bunun 15 katı, %5’e yakın. Çatışmanın maliyetinin, barışın nimetinin insan yaşamına yansımalarının örnekleri bunlar.

Barış iktisatçılarının ödünleşme yaklaşımına karşı şu önerileri var: Ödünleşme yani bedel yerine tehdit altında olmayan bir ürüne yani ödüle odaklanmak. Yani bu toplantının afişindeki o çemberin içine ve barış ortamının vaatlerine odaklanmak. Bu yaklaşımla ödülü de dondurmayla temsil etmeyi öneriyorlar. Çok temsili bir örnek tabii ama

neye odaklanmamız gerektiğini göstermesi açısından çok hoşuma giden bir öneri bu. Çünkü her yaştaki insan için keyifli olan bir hedef. Dondurmanın erimesinden sakınılması gerekiyor, tıpkı barışın korunması gerektiği gibi. Dondurma aynı zamanda sürdürülebilir süt üretimi gerektiriyor. Kısaca refah ve tüketim açısından ideal bir durumu adeta yansıtıyor. Sunumumu burada bitirirken yine o Somali atasözünü hatırlatmak isterim: “Savaş ve Açlık. Barış ve Süt.” Kamil Masaracı’nın çizimi ile noktayı koyuyorum; keşke barış ortamı olsa ve keşke kilo alsak. Teşekkür ederim.

NOT: Mehmet Atamer ile Kamil Masaracı'nın çizimleri için bkz.

<https://penceremzh.blogspot.com/2020/09/17nci-uluslararası-prizren-karikatur.html>

<https://twitter.com/kamilmasaraci/status/1163417387204526080>

